भरस्व पुत्रं दुष्यन्त माऽवमंस्थाः शकुन्तलाम् । रेतोधा नयते पुत्रः परेतं यमसादनात् ॥
त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥ १३
भरतस्य विनष्टेषु तनयेषु पुरा किल । पुत्राणां मातृकात्कोपात्सुमहान्संक्षयः कृतः ॥ १४
ततो मरुद्भिरानीय पुत्रः स तु बृहस्पतेः । संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिर्भरतस्य तु ॥ १५

ऋषय ऊचुः—

भरतस्य भरद्वाजः पुत्रार्थं मारुतैः कथम् । संक्रामितो महातेजास्तन्नो ब्रूहि यथातथम् ॥१६

सूत उवाच—

पत्न्यामापन्नसत्त्वायामुशिजः स स्थितो भुवि । भ्रातुर्भार्यां स दृष्ट्वा तु बृहस्पतिरुवाच ह १७
उपतिष्ठ स्वलंकृत्य मैथुनाय च मां शुभे । एवमुक्ताऽब्रवीदेनं स्वयमेव बृहस्पतिम् ॥ १८
गर्भः परिणतश्चायं ब्रह्म व्याहरते गिरा । अमोघरेतास्त्वं चापि धर्मं चैवं विगर्हितम् ॥ १९
एवमुक्तोऽब्रवीदेनां स्वयमेव बृहस्पतिः । नोपदेष्टव्यो विनयस्त्वया मे वरवर्णिनि ॥ २०
धर्षमाणः प्रसह्यैनां मैथुनायोपचक्रमे । ततो बृहस्पतिं गर्भो धर्षमाणमुवाच ह ॥ २१
संनिविष्टो ह्यहं पूर्वमिह नाम बृहस्पते । अमोघरेताश्च भवान्नावकाश इह द्वयोः ॥ २२
एवमुक्तः स गर्भेण कुपितः प्रत्युवाच ह । यस्मात्त्वमीदृशे काले सर्वभूतेप्सिते सति ॥
अभिषेधसि तस्मात्त्वं तमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ॥ २३
ततः कामं संनिवर्त्य तस्याऽऽनन्दाद्बृहस्पतेः । तद्रेतस्त्वपतद्भूमौ निवृत्तं शिशुकोऽभवत् २४
सद्योजातं कुमारं तु दृष्ट्वा तं ममताऽब्रवीत् । गमिष्यामि गृहं स्वं वै भरस्वैनं बृहस्पते २५
एवमुक्त्वा गता सा तु गतायां सोऽपि तं त्यजत् । मातापितृभ्यां त्यक्तं तु दृष्ट्वा तं मरुतः शिशुम् ॥
जगृहुस्तं भरद्वाजं मरुतः कृपया स्थिताः ॥ २६
तस्मिन्काले तु भरतो बहुभिर्क्रतुभिर्विभुः । पुत्रनैमित्तिकैर्यज्ञैरयजत्पुत्रलिप्सया ॥ २७
यदा स यजमानस्तु पुत्रं नाऽऽसादयत्प्रभुः । ततः क्रतुं मरुत्सोमं पुत्रार्थे समुपाहरत् ॥२८
तेन ते मरुतस्तस्य मरुत्सोमेन तुष्टुवुः । उपनिन्युर्भरद्वाजं पुत्रार्थं भरताय वै ॥ २९
दायादोऽङ्गिरसः सूनोरौरसस्तु बृहस्पतेः । संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिर्भरतं प्रति ॥ ३०
भरतस्तु भरद्वाजं पुत्रं प्राप्य विभुर्ब्रवीत् । आदावात्महिताय त्वं कृतार्थोऽहं त्वया विभो॥
पूर्वं तु वितथे तस्मिन्कृते वै पुत्रजन्मनि । ततस्तु वितथो नाम भरद्वाजो नृपोऽभवत्॥ ३२
तस्मादपि भरद्वाजाद्ब्राह्मणाः क्षत्रिया भुवि । द्व्यामुष्यायणकौलीनाः स्मृतास्ते द्विविधेन च
ततो जाते हि वितथे भरतश्च दिवं ययौ । भरद्वाजो दिवं यातो ह्यभिषिच्य सुतमृषिः॥ ३४
दायादो वितथस्याऽऽसीद्भुवमन्युर्महायशाः । महाभूतोपमाः पुत्राश्चत्वारो भुवमन्यवः॥३५
बृहत्क्षत्रो महावीर्यो नरो गर्गश्च वीर्यवान् । नरस्य संकृतिः पुत्रस्तस्य पुत्रो महायशाः॥३६
गुरुधी रन्तिदेवश्च सत्कृत्यां तावुभौ स्मृतौ । गर्गस्य चैव दायादः शिबिर्विद्वानजायत ॥३७

---

१ ग. तोधाः पुत्र उन्नयाति नरदेव यमक्षयात् । त्वं । घ. ङ. तोधोन्नय । २ ग. ङ. धर्मश्चैवं विगर्हितः । ए° । ३ ग. च. हर्षमाणः । ङ. कर्षमाणः । ४ ग. च. ति । प्रतिषेधयसे यस्मात्तमो । ५ ङ. भिभूयासि यस्मा° । ६ ग. च. भुः । काम्यनै° । ७ घ. ङ. च. मृषिम् । ८ ङ. पुरन्धी ।

स्मृताः शैब्यास्ततो गर्गाः क्षत्रोपेता द्विजातयः। आहार्यतनयश्चैव धीमानासीदुरुक्षवः ॥३८
तस्य भार्या विशाला तु सुषुवे पुत्रकत्रयम्। त्र्युंषणं पुष्करिं चैव कविं चैव महायशाः॥३९
उरुक्षवाः स्मृता ह्येते सर्वे ब्राह्मणतां गताः। काव्यानां तु वरा ह्येते त्रयः प्रोक्ता महर्षयः॥
गर्गाः संकृतयः काव्याः क्षत्रोपेता द्विजातयः। संभृताङ्गिरसो दक्षा बृहत्क्षत्रस्य च क्षितिः॥
बृहत्क्षत्रस्य दायादो हस्तिनामा बभूव ह। तेनेदं निर्मितं पूर्वं पुरं तु गजसाह्वयम् ॥ ४२
हस्तिनश्चैव दायादास्त्रयः परमकीर्तयः। अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढस्तथैव च ॥ ४३
अजमीढस्य पत्न्यस्तु तिस्रः कुरुकुलोद्वहाः। नीलिनी धूमिनी चैव केशिनी चैव विश्रुता
स तासु जनयामास पुत्रान्वै देववर्चसः। तपसोऽन्ते महातेजा जाता वृद्धस्य धार्मिकाः॥
भारद्वाजप्रसादेन विस्तरं तेषु मे शृणु। आजमीढस्य केशिन्यां कण्वः समभवत्किल ॥४६
[*मेधातिथिः सुतस्तस्य तस्मात्काण्वायना द्विजाः। अजमीढस्य भूमिन्यां जज्ञे बृहदनुर्नृपः
बृहदनोर्बृहन्तोऽथ बृहन्तस्य बृहन्मनाः। बृहन्मनःसुतश्चापि बृहद्धनुरिति श्रुतः ॥ ४८
बृहद्धनोर्बृहदिषुः पुत्रस्तस्य जयद्रथः। अश्वजित्तनयस्तस्य सेनजित्तस्य चाऽऽत्मजः ॥ ४९
अथ सेनजितः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः। रुचिराश्वश्च काव्यश्च राजा दृढरथस्तथा॥ ५०
वत्सश्चाऽऽवर्तको राजा यस्यैते परिवत्सकाः। रुचिराश्वस्य दायादः पृथुसेनो महायशाः ५१
पृथुसेनस्य पौरस्तु पौरान्नीपोऽथ जज्ञिवान्। [+नीपस्यैकशतं त्वासीत्पुत्राणाममितौजसाम्
नीपा इति समाख्याता राजानः सर्व एव ते। तेषां वंशकरःश्रीमान्नीपानां कीर्तिवर्धनः॥ ५३
काव्याच्च समरो नाम संदेष्टसमरोऽभवत्। समरस्य पारसंपारौ सदश्व इति ते त्रयः ॥ ५४
पुत्राः सर्वगुणोपेता जाता वै विश्रुता भुवि। पारपुत्रः पृथुर्जातः पृथोस्तु सुकृतोऽभवत्॥ ५५
जज्ञे सर्वगुणोपेतो विभ्राजस्तस्य चाऽऽत्मजः। विभ्राजस्य तु दायादस्त्वणुहो नाम वीर्यवान्
बभूव शुकजामाता कृत्वीभर्ता महायशाः। अणुहस्य तु दायादो ब्रह्मदत्तो महीपतिः ॥ ५७
युगदत्तः सुतस्तस्य विष्वक्सेनो महायशाः। विभ्राजः पुनराजातो सुकृतेनेह कर्मणा ॥ ५८
विष्वक्सेनस्य पुत्रस्तु उदक्सेनो बभूव ह। भल्लाटस्तस्य पुत्रस्तु तस्याऽऽसीज्जनमेजयः ॥
उग्रायुधेन तस्यार्थे सर्वे नीपाः प्रणाशिताः॥] ५९

ऋषय ऊचुः—

उग्रायुधः कस्य सुतः कस्य वंशे स कथ्यते। किमर्थं तेन ते नीपाः सर्वे चैव प्रणाशिताः ६०

[×सूत उवाच—

उग्रायुधः सूर्यवंश्यस्तपस्तेपे वराश्रमे। स्थाणुभूतो[10]ऽष्टसाहस्रं तं भेजे जनमेजयः ॥ ६१
तस्य राज्यं प्रतिश्रुत्य नीपानाजघ्निवान्प्रभुः। उवाच सान्त्वं[11] विविधं जघ्नतुस्ते वै ह्युभावपि
हन्यमानागतानूचे यस्माद्धेतोर्न मे वचः। शरणागतरक्षार्थं तस्मादेवं शपामि वः ॥ ६३

---

* एतच्चिह्नान्तर्गत ग्रन्थो ङ पुस्तके नास्ति। + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके न विद्यते। × धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो घ. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति।

---

१ ग. °सीत्पुरुक्षतः। त°। २ ग. ङ. च. अरुणं। ३ ग. ङ. च. पुष्करं। ४ ग. ङ. च. कार्पिं। ५ घ. बृहद्रथः। ६ घ. सवेष्ट°। ७ घ. °सुहृतो°। ८ घ. °ता हत्वी। ९ ग. घ. च. सूत। १० ग. घ. °तोऽब्दसा°। ११ च शान्तं।

यदि मेऽस्ति तपस्तप्तं सर्वान्नयतु वो यमः । ततस्तान्कृष्यमाणांस्तु यमेन पुरतः स तु ॥ ६४
कृपया परयाऽऽविष्टो जनमेजयमूचिवान्[1] । गतानेतानिमान्वीरांस्त्वं मे रक्षितुमर्हसि ॥ ६५

जनमेजय उवाच—

अरे पापा दुराचारा भवितारोऽस्य किंकराः । तथेत्युक्तस्ततो राजा यमेन युयुधे चिरम् ॥
व्याधिभि[2]र्नारकैर्घोरैर्यमेन सह तान्बलात् । विजित्य मुनये प्रादात्तदद्भुतमिवाभवत् ॥६७
यमस्तुष्टस्ततस्तस्मै मुक्तिज्ञानं ददौ परम् । सर्वे यथोचितं कृत्वा जग्मुस्ते कृष्णमव्ययम् ॥
येषां तु चरितं गृह्य हन्यते नापमृत्युभिः । इह लोके परे चैव सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ ६९]
अजमीढस्य धूमिन्यां विद्वाञ्जज्ञे यवीनरः । धृतिमांस्तस्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः स्मृतः
अथ सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान् ॥ ७०
दृढनेमिसुतश्चापि सुधर्मा नाम पार्थिवः । आसीत्सुधर्मतनयः सार्वभौमः प्रतापवान् ॥७१
सार्वभौमेति विख्यातः पृथिव्यामेकराड्बभौ । तस्यान्ववाये महति महापौरवनन्दनः ॥७२
महापौरवपुत्रस्तु राजा रुक्मरथः स्मृतः । अथ रुक्मरथस्याऽऽसीत्सुपार्श्वो नाम पार्थिवः७३
सुपार्श्वतनयश्चापि सुमतिर्नाम धार्मिकः । सुमतेरपि धर्मात्मा राजा संनतिमानपि ॥ ७४
तस्याऽऽसीत्संनतिमतः कृतो नाम सुतो महान् । हिरण्यनाभिनः शिष्यः कौशल्यस्य महात्मनः ॥ ७५
चतुर्विंशतिधा येन प्रोक्ता वै सामसंहिताः । स्मृतास्ते प्राच्यसामानः कार्ता नामेह सामगाः
कार्तिरुग्रायुधोऽसौ वै महापौरववर्धनः । बभूव येन विक्रम्य पृथुकस्य पिता हतः ॥ ७७
नीलो नाम महाराजः पाञ्चालाधिपतिर्वशी । उग्रायुधस्य दायादः क्षेमो नाम महायशाः ॥
क्षेमात्सुनीथः संजज्ञे सुनीथस्य नृपंजयः । नृपंजयाच्च विरथ इत्येते पौरवाः स्मृताः ॥ ७९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे पौरववंशकीर्तनं नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३१५७ ॥

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अजमीढस्य नीलिन्यां नीलः समभव[11]न्नृपः । नीलस्य तपसोग्रेण सुशान्तिरुदपद्यत ॥ १
पुरुजानुः सुशान्तेस्तु पृथुस्तु पुरुजानु[12]तः । भद्राश्वः पृथुदायादो भद्राश्वतनयाञ्छृणु ॥ २
मुद्गलश्च जयश्चैव राजा बृहदिषुरतथा । जवीनरश्च विक्रान्तः कपिलश्चैव पञ्चमः ॥ ३
पञ्चानां चैव पञ्चालानेताञ्जनपदान्विदुः । पञ्चालरक्षिणो ह्येते देशानामिति नः श्रुतम् ॥ ४
मुद्गलस्यापि मौद्गल्याः क्षत्रोपेता द्विजातयः । एते ह्याङ्गिरसः पक्षं[13] संश्रिताः[14] काण्वमुद्गलाः ॥

---

१ ग च °न् । अजानता° । २ ग. च. °भिर्नरकैर्वातैर्य° । ३ ग. च. °धन्वा ना° । ४ ग. च. °धन्वमस्तस्य सा° । ५ ग. च °ताः सुता° । ६ ग. च. °वनन्दनः । ७ ख. ग च. °जः पञ्चा° । ८ ग च. क्षेम्यो । ९ ग. च. क्षेम्यात्सु° । १० ग. च. °याद्वारि व° । ११ ग. च. °वन्सुतः । नी° । १२ घ. °नुजः । भ° । १३ ग. च. पक्षे संस्थिताः । १४ ङ. ताः कण्व° ।

मुद्गलस्य सुतो जज्ञे ब्रह्मिष्ठः सुमहायशाः । इन्द्रसेनः सुतस्तस्य विन्ध्याश्वस्तस्य चाऽऽत्मजः
विन्ध्याश्वान्मिथुनं जज्ञे मेनकायामिति श्रुतिः । दिवोदासश्च राजर्षिरहल्या च यशस्विनी ॥
शरद्वतस्तु दायादमहल्या संप्रसूयत । शतानन्दमृषिश्रेष्ठं तस्यापि सुमहातपाः ॥ ८
सुतः सत्यधृतिर्नाम धनुर्वेदस्य पारगः । आसीत्सत्यधृतेः शुक्रममोघं धार्मिकस्य तु ॥ ९
स्कन्नं रेतः सत्यधृतेर्दृष्ट्वा चाप्सरसं *जले । मिथुनं तत्र संभूतं तस्मिन्सरसि संभृतम् ॥ १०
ततः सरसि तस्मिंस्तु क्रममाणं महीपतिः । दृष्ट्वा जग्राह कृपया शंतनुर्मृगयां गतः ॥ ११
एते शरद्वतः पुत्रा आख्याता गौतमा वराः । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य वै प्रजाः॥१२
दिवोदासस्य दायादो धर्मिष्ठो मित्रयुर्नृपः । मैत्रायणावरः सोऽथ मैत्रेयस्तु ततः स्मृतः ॥ १३
एते वंश्या यतेः पक्षाः क्षत्रोपेतास्तु भार्गवाः । राजा चैद्यवरो नाम मैत्रेयस्य सुतः स्मृतः ॥१४
अथ चैद्यवराद्विद्वान्सुदासस्तस्य चाऽऽत्मजः । अजमीढः पुनर्जातः क्षीणे वंशे तु सोमकः ॥
सोमकस्य सुतो जन्तुर्हते तस्मिञ्छतं बभौ । पुत्राणामजमीढस्य सोमकस्य महात्मनः ॥ १६
महिषी त्वजमीढस्य धूमिनी पुत्रवर्धिनी । पुत्राभावे तपस्तेपे शतं वर्षाणि दुश्चरम् ॥ १७
हुत्वाऽग्निं विधिवत्सम्यक्पवित्रीकृतभोजना । अग्निहोत्रक्रमेणैव सा सुष्वाप महाव्रता ॥१८
तस्यां वै धूमवर्णायामजमीढः समीयिवान् । ऋक्षं सा जनयामास धूमवर्णं शताग्रजम् ॥ १९
ऋक्षात्संवरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्ततः । यः प्रयागमतिक्रम्य कुरुक्षेत्रमकल्पयत् ॥ २०
कृष्यतस्तु महाराजो वर्षाणि सुबहून्यथ । कृष्यमाणस्ततः शक्रो भयात्तस्मै वरं ददौ ॥ २१
पुण्यं च रमणीयं च कुरुक्षेत्रं तु तत्स्मृतम् । तस्यान्ववायः सुमहान्यस्य नाम्ना तु कौरवाः॥२२
कुरोस्तु दयिताः पुत्राः सुधन्वा जह्नुरेव च । परीक्षिच्च महातेजाः प्रजनश्चारिमर्दनः ॥ २३
सुधन्वनस्तु दायादः पुत्रो मतिमतां वरः । च्यवनस्तस्य पुत्रस्तु राजा धर्मार्थतत्त्ववित् ॥ २४
च्यवनस्य कृमिः पुत्र ऋक्षाज्जज्ञे महातपाः । कृमेः पुत्रो महावीर्यः ख्यातस्त्विन्द्रसमो विभुः॥
चैद्योपरिचरो वीरो वसुर्नामान्तरिक्षगः । चैद्योपरिचराज्जज्ञे गिरिका सप्त वै सुतान् ॥ २६
महारथो मगधराड्विश्रुतो यो बृहद्रथः । प्रत्यश्रवाः कुशश्चैव चतुर्थो हरिवाहनः ॥ २७
पञ्चमश्च यजुश्चैव मत्स्यः काली च सप्तमी । बृहद्रथस्य दायादः कुशाग्रो नाम विश्रुतः ॥ २८
कुशाग्रस्याऽऽत्मजश्चैव वृषभो नाम वीर्यवान् । वृषभस्य तु दायादः पुण्यवान्नाम पार्थिवः ॥
पुण्यः पुण्यवतश्चैव राजा सत्यधृतिस्ततः । दायादस्तस्य धनुषस्तस्मात्सर्वश्च जज्ञिवान् ॥३०
सर्वस्य संभवः पुत्रस्तस्माद्राजा बृहद्रथः । द्वे तस्य शकले जाते जरया संधितश्च सः ॥ ३१
जरया संधितो यस्माज्जरासंधस्ततः स्मृतः । जेता सर्वस्य क्षत्रस्य जरासंधो महाबलः ॥ ३२

---

* अत्रैकवचनमार्षम् ।

---

१ ङ. वसिष्ठः । २ ग घ ङ. च. °स्य वन्ध्या° । ३ ग. घ. ङ. च. °जः । गन्ध्या° । ४ ग. °ष्ट्वाऽस्य सरसो ज° । ५ ग. च. °त्रा उतथ्या गौ° । घ. °त्रा औतथ्या गौ° । ६ घ. ङ. °स्य चाऽऽत्मजान् । दि° । ७ ग. च. °जा वैद्यवरो । घ ङ. °जा वैद्यरथो ना° । ८ ग. घ. च. °मकास्ते म° । ९ ग. घ. ङ च. °त्रगृद्धिनी । १० ग. ङ. च. °वित्रकृत° । घ. °वित्रहुत° । ११ घ. ङ. °होत्रे कुशोष्वेव सु° । १२ घ. स्यां विधू° । ङ °स्यां विधूतपापायाम° । १३ ग. °ताधिकम् । ऋ° । १४ ग. घ. च. पुण्यवान्ना° । १५ ग. च. पुण्यः पुण्यव° । घ पुत्रः पुण्यव° । १६ ग. घ. इति स्मृ° ।

जरासंधस्य पुत्रस्तु सहदेवः प्रतापवान् । सहदेवात्मजः श्रीमान्सोमवित्स महातपाः ३३
श्रुतश्रवास्तु सोमाद्वैमागधाः परिकीर्तिताः । जह्नुस्त्वजनयत्पुत्रं सुरथं नाम भूमिपम् ॥ ३४
सुरथस्य तु दायादो वीरो राजा विदूरथः । विदूरथसुतश्चापि सार्वभौम इति स्मृतः ॥ ३५
सार्वभौमाज्जयत्सेनो रुचिरस्तस्य चाऽऽत्मजः । रुचिरात्तु ततो भौमस्त्वरितायुस्ततोऽभवत् ॥
अक्रोधनस्त्वायुसुतस्तस्माद्देवातिथिः स्मृतः । देवातिथेस्तु दायादो दक्ष एव बभूव ह ॥ ३७
भीमसेनस्ततो दक्षाद्दिलीपस्तस्य चाऽऽत्मजः । दिलीपस्य प्रतीपस्तु तस्य पुत्रास्त्रयः स्मृताः
देवापिः शंतनुश्चैव बाह्लीकश्चैव ते त्रयः । बाह्लीकस्य तु दायादाः सप्त बाह्लीश्वरा नृपाः ॥
देवापिस्तु ह्यपध्यातः प्रजाभिरभवन्मुनिः ॥ ३९

मुनय ऊचुः—

प्रजाभिस्तु किमर्थं वै ह्यपध्यातो जनेश्वरः । को दोषो राजपुत्रस्य प्रजाभिः समुदाहृतः ॥ ४०

सूत उवाच—

किलाऽऽसीद्राजपुत्रस्तु कुष्ठी तं नाभ्यपूजयन् । * कार्यं चैव तु देवानां क्षत्रं प्रति द्विजोत्तमाः
भविष्यं कीर्तयिष्यामि शंतनोस्तु निबोधत ॥ ४१
शंतनुस्त्वभवद्राजा विद्वान्स वै महाभिषक् । इदं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं प्रति महाभिषक् ॥
यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं रोगिणमेव च । पुनर्युवा च भवति तस्मात्तं शंतनुं विदुः ॥ ४३
तत्तस्य शंतनुत्वं हि प्रजाभिरिह कीर्त्यते । ततोऽवृणुत भार्यार्थं शंतनुर्जाह्नवीं नृप ॥ ४४
तस्यां देवव्रतं नाम कुमारं जनयद्विभुः । काली विचित्रवीर्यं तु दाशेयी जनयत्सुतम् ॥ ४५
शंतनोर्दयितं पुत्रं शान्तात्मानमकल्मषम् । कृष्णद्वैपायनो नाम क्षेत्रे वैचित्रवीर्यके ॥ ४६
धृतराष्ट्रं च पाण्डुं च विदुरं चाप्यजीजनत् । धृतराष्ट्रस्तु गान्धार्यां पुत्रानजनयच्छतम् ॥ ४७
तेषां दुर्योधनः श्रेष्ठः सर्वक्षत्रस्य वै प्रभुः । माद्री कुन्ती तथा चैव पाण्डोर्भार्ये बभूवतुः ॥ ४८
देवदत्ताः सुताः पञ्च पाण्डोरर्थेऽभिजज्ञिरे । धर्माद्युधिष्ठिरो जज्ञे मारुताच्च वृकोदरः ॥ ४९
इन्द्राद्धनंजयश्चैव इन्द्रतुल्यपराक्रमः । नकुलं सहदेवं च माद्र्यश्विभ्यामजीजनत् ॥ ५०
पञ्चैते पाण्डवेभ्यस्तु द्रौपद्यां जज्ञिरे सुताः । द्रौपद्यजनयच्छ्रेष्ठं प्रतिविन्ध्यं युधिष्ठिरात् ॥ ५१
श्रुतसेनं भीमसेनाच्छ्रुतकीर्तिं धनंजयात् । चतुर्थं श्रुतकर्माणं सहदेवादजायत ॥ ५२
नकुलाच्च शतानीकं द्रौपदेयाः प्रकीर्तिताः । तेभ्योऽपरे पाण्डवेयाः षडेवान्ये महारथाः ॥ ५३
हैडम्बो भीमसेनात्तु पुत्रो जज्ञे घटोत्कचः । काशी बलधराद्भीमाज्जज्ञे वै सर्वगं सुतम् ॥ ५४
सुहोत्रं तनयं माद्री सहदेवादसूयत । करेणुमत्यां चैद्यायां निरमित्रस्तु नाकुलिः ॥ ५५
सुभद्रायां रथी पार्थादभिमन्युरजायत । यौधेयं देवकी चैव पुत्रं जज्ञे युधिष्ठिरात् ॥ ५६
अभिमन्योः परीक्षित्तु पुत्रः परपुरंजयः । जनमेजयः परीक्षितः पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ५७

* एतदर्धं न विद्यते क ख पुस्तकयोः ।

१ ग. सोमाविस्तु म° । घ. सोमाधिः सुम° । ङ. न्सोमाधिस्तु महायशाः । श्रु° । २ क. °माद्रेमा° । ग. घ. °मावेर्मा° । ङ. माधेर्मा । ३ ग. घ च. धनोयुयोतोऽथं तस्मा° । ४ ग. °मतजस्त° । ५ क ख. नृप । ६ ग. च. °रः । के दोषा रा° । ७ ग. च. °हतास्ते सु° । ८ ग. घ. ङ. च. करेण । ९ ग. पाण्डोः क्षेत्रेऽजनि° । १० घ. हैडिम्बो ।

ब्रह्माणं कल्पयामास स वै वाजसनेयकम् । स वैशम्पायनेनैव शप्तः किल महर्षिणा ॥५८
न स्थास्यतीह दुर्बुद्धे तवैतद्वचनं भुवि । यावत्स्थास्यसि[1] त्वं लोके तावदेव प्रपत्स्यति॥५९
क्षत्रस्य विजयं ज्ञात्वा ततःप्रभृति सर्वशः । अभिगम्य स्थिताश्चैव नृपं च जनमेजयम् ॥
ततःप्रभृति शापेन क्षत्रियस्य तु याजिनः । उत्सन्ना याजिनो यज्ञे ततःप्रभृति सर्वशः ॥ ६१
क्षत्रस्य याजिनः केचिच्छापात्तस्य महात्मनः । पौर्णमासेन हविषा इष्ट्वा तस्मिन्प्रजापतिम्॥
स वैशम्पायनेनैव प्रविशन्वारितस्ततः ॥ ६२
परीक्षितः सुतोऽसौ वै पौरवो जनमेजयः । द्विरश्वमेधमाहृत्य महावाजसनेयकः ॥ ६३
प्रवर्तयित्वा तं सर्वमृषिं वाजसनेयकम् । विवादे ब्राह्मणैः सार्धमभिशप्तो वनं ययौ ॥ ६४
जनमेजयाच्छतानीकस्तस्माज्जज्ञे स वीर्यवान् । जनमेजयः शतानीकं पुत्रं राज्येऽभिषि-
क्तवान् ॥ ६५
अथाश्वमेधेन ततः शतानीकस्य वीर्यवान् । जज्ञेऽधिसोमकृष्णाख्यः सांप्रतं यो महायशाः ॥
तस्मिञ्छासति राष्ट्रं तु युष्माभिरिदमाहृतम् । दुरापं दीर्घसत्रं वै त्रीणि वर्षाणि पुष्करे ॥
वर्षद्वयं कुरुक्षेत्रे दृषद्वत्यां द्विजोत्तमाः ॥ ६७

मुनय ऊचुः—

भविष्यं श्रोतुमिच्छामः प्रजानां लोमहर्षणे । पुरा किल यदेतद्वै व्यतीतं कीर्तितं त्वया ॥६८
येषु वै स्थास्यते क्षत्रमुत्पत्स्यन्ते नृपाश्च ये । तेषामायुष्प्रमाणं च नामतश्चैव तान्नृपान् ॥ ६९
कृतयुगप्रमाणं च त्रेताद्वापरयोस्तथा । कलियुगप्रमाणं च युगदोषं युगक्षयम् ॥ ७०
सुखदुःखप्रमाणं च प्रजादोषं युगस्य तु । एतत्सर्वं प्रसंख्याय पृच्छतां ब्रूहि नः प्रभो ॥ ७१

सूत उवाच—

यथा मे कीर्तितं पूर्वं व्यासेनाक्लिष्टकर्मणा । भाव्यं कलियुगं चैव तथा मन्वन्तराणि च ॥७२
अनागतानि सर्वाणि ब्रुवतो मे निबोधत । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि भविष्या ये नृपास्तथा॥
ऐडेक्ष्वाकन्वये चैव पौरवे चान्वये तथा । येषु संस्थास्यते तच्च ऐडेक्ष्वाकुकुलं शुभम् ॥
तान्सर्वान्कीर्तयिष्यामि भविष्ये कथितान्नृपान् ॥ ७४
तेभ्योऽपरेऽपि ये त्वन्ये ह्युत्पत्स्यन्ते नृपाः पुनः । क्षत्राः पारशवाः शूद्रास्तथाऽन्ये ये
बहिश्चराः ॥ ७५
अन्धाः शकाः पुलिन्दाश्च चूलिका यवनास्तथा । कैवर्ताभीरशबरा ये चान्ये म्लेच्छसंभवाः॥
पर्यायतः प्रवक्ष्यामि नामतश्चैव तान्नृपान् ॥ ७६
अधिसोमकृष्णश्चैतेषां प्रथमं वर्तते नृपः । तस्यान्ववाये वक्ष्यामि भविष्ये कथितान्नृपान् ॥
अधिसोमकृष्णपुत्रस्तु विवक्षुर्भविता नृपः । गंगया तु हृते तस्मिन्नगरे नागसाह्वये ॥ ७८
त्यक्त्वा विवक्षुर्नगरं कौशाम्ब्यां तु निवत्स्यति । भाविष्याष्टौ सुतास्तस्य महाबलपराक्रमाः॥

१ ग. ङ. °सि लोकेऽस्मिंस्तावदेव प्रवर्त्स्यति । २ घ. ङ. °म् । तं वै° । ३ ङ. हारथः । त° । ४ ग. घ. ङ. राज्यं ५ ग. घ. लोकहर्षणम् । पु° । ६ ङ. °हर्षग । पु° । ७ ग. °था । °इक्ष्वाकोरन्व° । ८ क. ख. °क्ष्वाकान्व° । ङ. °क्ष्वाकुनृपे चै° । ९ ग. च. ये महीश्वराः । १० ग घ. च. °धिसीमकृष्णो यश्चैषां । ११ ग. घ. °धिसीमः कृष्णपुत्रो वि° । घ. °धिमासः कृष्णपुत्रो नृचक्षो भवि° । १२ घ. ङ. °ये । नृचक्षो नगरं त्यक्त्वा कौ° । १३ ङ °ष्याश्च सुताश्चैव म° ।

भूरिर्ज्येष्ठः सुतस्तस्य तस्य चित्ररथः स्मृतः । शुचिद्रवश्चित्ररथाद्वृष्णिमांश्च शुचिद्रवात् ॥
वृष्णिमतः सुषेणश्च भविष्यति शुचिर्नृपः । तस्मात्सुषेणाद्भविता सुनीथो नाम पार्थिवः ॥
नृपात्सुनीथाद्भविता नृचक्षुः सुमहायशाः । नृचक्षुषस्तु दायादो भविता वै सुखी बलः ॥८२
सुखीबलसुतश्चापि भावी राजा परिप्लवः । परिप्लवसुतश्चापि भविता सुतपा नृपः ॥८३
मेधावी तस्य दायादो भविष्यति न संशयः । मेधाविनः सुतश्चापि भविष्यति पुरंजयः ॥ ८४
उर्वो भाव्यः सुतस्तस्य तिग्मात्मा तस्य चाऽऽत्मजः । तिग्माद्बृहद्रथो भाव्यो वसुदामा बृहद्रथात् ॥ ८५
वसुदाम्नः शतानीको भविष्योदयनस्ततः । भविष्यते चोदयनाद्वीरो राजा वहीनरः ॥ ८६
वहीनरात्मजश्चैव दण्डपाणिर्भविष्यति । दण्डपाणेर्निरामित्रो निरमित्रात्तु क्षेमकः ॥ ८७
अत्रानुवंशश्लोकोऽयं गीतो विप्रैः पुरातनैः । ब्रह्मक्षत्रस्य यो योनिर्वंशो देवर्षिसत्कृतः ॥
क्षेमकं प्राप्य राजानं संस्थास्यति कलौ युगे ॥ ८८
इत्येष पौरवो वंशो यथावदिह कीर्तितः । धीमतः पाण्डुपुत्रस्य चार्जुनस्य महात्मनः ॥ ८९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे पुरुवंशानुकीर्तनं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३२४६ ॥

अथैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

ये पूज्याः स्युर्द्विजातीनामग्नयः सूत सर्वदा । तानिदानीं समाचक्ष्व तद्वंशं चानुपूर्वशः ॥ १

सूत उवाच—

योऽसावग्निरभीमानी स्मृतः स्वायंभुवेऽन्तरे । ब्रह्मणो मानसः पुत्रस्तस्मात्स्वाहा व्यजीजनत् ।
पावकं पवमानं च शुचिरग्निश्च यः स्मृतः । निर्मथ्यः पवमानोऽग्निर्वैद्युतः पावकात्मजः ॥३
शुचिरग्निः स्मृतः सौरः स्थावराश्चैव ते स्मृताः । पवमानात्मजो ह्यग्निर्हव्यवाहः स उच्यते ॥
पावकिः सहरक्षस्तु हव्यवाहमुखः शुचिः । देवानां हव्यवाहोऽग्निः प्रथमो ब्रह्मणः सुतः ॥५
सहरक्षः सुराणां तु त्रयाणां ते त्रयोऽग्नयः । एतेषां पुत्रपौत्राश्च चत्वारिंशत्तथैव च ॥ ६
प्रवक्ष्ये नामतस्तान्वै प्रविभागेन तान्पृथक् । पावनो लौकिको ह्यग्निः प्रथमो ब्रह्मणश्च यः ॥७
ब्रह्मौदनाग्निस्तत्पुत्रो भरतो नाम विश्रुतः । वैश्वानरो हव्यवाहो वहन्हव्यं ममार सः ॥ ८
स सृतोऽथर्वणः पुत्रो मथितः पुष्करोदधिः । योऽथर्वा लौकिको ह्यग्निर्दक्षिणाग्निः स उच्यते ॥
भृगोः प्रजायताथर्वा ह्यङ्गिराथर्वणः स्मृतः । तस्य ह्यलौकिको ह्यग्निर्दक्षिणाग्निः स वै स्मृतः ॥
अथ यः पवमानस्तु निर्मथ्योऽग्निः स उच्यते । स च वै गार्हपत्योऽग्निः प्रथमो ब्रह्मणः स्मृतः ॥

---

१ घ. ङ. तः° । सुविदथश्चैत्ररथो वृष्णि° । २ ङ. सुविदथात् । ३ ग. घ. च. °रिप्लवः । ४ ग. घ. च. °रिप्लवसु° । ५ ग. °ति स वै कलौ । इ° । घ. ङ. ति च वै कलौ । इ° । ६ ग. च. °चुः । यद्गुरास्यु° । ७ ग. घ. ङ च. स्थानाख्याश्चै° । ८ ग. वाहन उ° । ९ ग. च. पावकः । १० ङ. °वाहः शुचेः सुतः । दे° । ११ ग. स्तुतः । १२ घ. ङ. °रक्षापुराणां । १३ ग. °क्षः पुराणाद्यः पुत्राणां । १४ ग वक्ष्यामि° । १५ ग. °न्वै विभागेन पृथक्पृथक् । पा° । १६ ग, ङ, स वैस्मृतः । भृ° । १७ ग घ. ङ सुतः ।

ततः सभ्यावसथ्यौ च संशत्यास्तो सुतावुभौ। ततः षोडश नद्यस्तु चकमे हव्यवाहनः ॥
यः खल्वाहवनीयोऽग्निरभिमानी द्विजैः स्मृतः ॥ १२
कावेरीं कृष्णवेणीं च नर्मदां यमुनां तथा। गोदावरीं वितस्तां च चन्द्रभागामिरावतीम्॥१३
विपाशां कौशिकीं चैव शतद्रुं सरयूं तथा। सीतां मनस्विनीं चैव ह्लादिनीं पावनां तथा ॥
तासु षोडशधाऽऽत्मानं प्रविभज्य पृथक् पृथक्। [* तदा तु विहरंस्तासु धिष्ण्येच्छः स
बभूव ह ॥ १५
स्वाभिधानास्थिता धिष्ण्यास्तासूत्पन्नाश्च धिष्णवः। धिष्ण्येषु जज्ञिरे यस्मात्ततस्ते धिष्णवः
स्मृताः ॥ १६
इत्येते वै नदीपुत्रा धिष्ण्येषु प्रतिपेदिरे। तेषां विहरणीया ये उपस्थेयाश्च ताञ्शृणु ॥
विभुः [1]प्रवाहणोऽग्नीध्रस्तत्रस्था धिष्णवोऽपरे ॥ १७
विहरन्ति यथास्थानं पुण्याहे समुपक्रमे। अनिर्देश्यानिवार्याणामग्नीनां शृणुत क्रमम् ॥ १८
वासवोऽग्निः कृशानुर्यो द्वितीयोत्तरवेदिकः। सम्राडग्निसुतो ह्यष्टावुपातिष्ठन्ति तान्द्विजाः ॥
पर्जन्यः पवमानस्तु द्वितीयः सोऽनुदृश्यते। पाव[2]कौ[3]ष्णः समूह्यस्तु वोत्तरे सोऽग्निरुच्यते ॥ २०
हव्यसूदो ह्य[4]संमृज्यः शामित्रः स विभाव्यते। [5]शतधामा [6]सुधा[7]ज्योती रौद्रैश्वर्यः स उच्यते ॥
ब्रह्मज्योतिर्वसुधामा ब्रह्म[8]स्थानीय उच्यते। अजैकपादुपस्थेयः स वै शालो[9]मु[10]खो यतः ॥ २२
अनिर्देश्यो ह्यहिर्बुध्न्यो बहिरन्ते तु दक्षिणौ। पुत्रा ह्येते तु सर्वस्य उपस्थेया द्विजैः स्मृताः ॥
ततो विहरणीयांस्तु वक्ष्याम्यष्टौ तु तान्सुतान्। हौत्रियस्य सुतो ह्यग्निर्बार्हिषो हव्यवाहनः ॥
[11]प्रशंस्योऽग्निः प्रचेतास्तु द्वितीयः संसहायकः। सुतो ह्यग्नेर्विश्ववेदा ब्राह्मणाच्छंसिरुच्यते ॥
अपां योनिः स्मृतः स्वाम्भः सेतुर्नाम विभाव्यते। धिष्ण्य आहरणा ह्येते सोमेनेज्यन्त वै [12]द्विजैः
ततो यः पावको नाम्ना[13] यः सद्भिर्योग उच्यते। अग्निः सोऽवभृ[14]थो ज्ञेयो वरुणेन सहेज्यते ॥२७
हृदयस्य सुतो ह्यग्नेर्जठरेऽसौ नृणां पचन्। मन्युमाञ्जठरश्चाग्निर्विद्धाग्निः सततं स्मृतः ॥ २८
परस्परोत्थितो ह्यग्निर्भूतानीह विभुर्दहन्। अग्नेर्मन्युमतः पुत्रो घोरः संवर्तकः स्मृतः ॥ २९
पिबन्नपः स वसति समुद्रे वडवामुखे। समुद्रवासिनः पुत्रः सहरक्षो विभाव्यते ॥ ३०
सहर[15]क्षस्तु वै कामान्गृहे स वसते नृणाम्। क्रव्यादग्निः सुतस्तस्य पुरुषान्योऽत्ति वै मृतान् ॥
इत्येते पावकस्याग्नेर्द्विजैः पुत्राः प्रकीर्तिताः। ततः सुतास्तु सौवीर्याद्गन्धर्वैरसुरैर्हृताः ॥ ३२
[16]मथितो यस्त्वरण्यां तु सोऽग्निराप समिन्धनम्। आयुर्नाम्ना तु भगवान्पशौ यस्तु प्रणीयते ॥
आयुषो महिमान्पुत्रो दहनस्तु ततः सुतः। पाकयज्ञेष्वभीमानी हुतं हव्यं भुनक्ति यः ॥ ३४
सर्वस्माद्देवलोकाच्च हव्यं कव्यं भुनक्ति यः। पुत्रोऽस्य सहितो ह्यग्निरद्भुतः स महायशाः ३५
+ प्रायश्चित्तेष्वभीमानी हुतं हव्यं भुनक्ति यः। अद्भुतस्य सुतो वीरो देवांशस्तु महान्स्मृतः॥

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति। + एतदर्धं न विद्यते ग घ. च. पुस्तकेषु।

---

१ ग. घ. च प्रवहणो। २ ङ. °वकाग्निः समुह्य°। ३ ग. °कोऽन्यः स°। ४ ग. °संसृष्टः शा°। ५ ग. ऋतधामा। ६ घ. सुवर्ज्यो°। ७ ग. °धामाष्टो रौ°। ८ ग. घ. °स्थाने स उ°। ९ घ. °लासुषीयकः। अन्तर्दे°। १० ग. °मुखीयकः। अ°। ११ ग. घ प्रशस्तोऽग्निः। १२ घ. च. द्विजाः। १३ घ. च. °म्ना अध्वर्योगर्भ उ°। १४ क. ख. °भृथ ज्ञे°। १५ ग °क्षस्तुतः कामो गृहे। घ °क्षस्ततः कामो गृहे संचरते। १६ ग च °भिरग्निः समिन्धते। आ°

विविधाग्निस्ततस्तस्य तस्य पुत्रो महाकविः । विविधाग्निसुतादर्कादग्नयोऽष्टौ सुताः स्मृताः ॥
काम्यास्विष्टिष्वभीमानी रक्षोहायातिकृच्च यः । सुरभिर्वसुमान्नादो हर्यश्वश्चैव रुक्मवान् ॥
प्रवर्ग्यः क्षेमवांश्चैव इत्यष्टौ च प्रकीर्तिताः । शुच्यग्नेस्तु प्रजा ह्येषा अग्नयश्च चतुर्दश ॥ ३९
इत्येते ह्यग्नयः प्रोक्ताः प्रणीता ये हि चाध्वरे । समतीते तु सर्गे ये यामैः सह सुरोत्तमैः ॥ ४०
स्वायंभुवेऽन्तरे पूर्वमग्नयस्तेऽभिमानिनः । एते विहरणीयेषु चेतनाचेतनेष्विह ॥ ४१
स्थानाभिमानिनोऽग्नीध्राः प्रागासन्हव्यवाहनाः । काम्यनैमित्तिकाद्यास्ते ये ते कर्मस्वव-
स्थिताः ॥ ४२
पूर्वे मन्वन्तरेऽतीते शुक्रैर्यामैश्च तैः सह । एते देवगणैः सार्धं प्रथमस्यान्तरे मनोः] ॥ ४३
इत्येता योनयो ह्युक्ताः स्थानाख्या जातवेदसाम् । स्वारोचिषादिषु ज्ञेयाः सवर्णान्तेषु सप्तसु
तैरेवं तु प्रसंख्यातं सांप्रतानागतेष्विह । मन्वन्तरेषु सर्वेषु लक्षणं जातवेदसाम् ॥ ४५
मन्वन्तरेषु सर्वेषु नानारूपप्रयोजनैः । वर्तन्ते वर्तमानैश्च यामैर्देवैः सहाग्नयः ॥ ४६
अनागतैः सुरैः सार्धं वत्स्यन्तोऽनागतास्त्वथ । इत्येष प्रचयोऽग्नीनां मया प्रोक्तो यथाक्रमम् ॥
विस्तरेणाऽऽनुपूर्व्या च किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ॥ ४७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽग्निवंशो नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३२९३ ॥

अथ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

इदानीं प्राह यद्विष्णुः पृष्टः परममुत्तमम्[३] । तदिदानीं समाचक्ष्व धर्माधर्मस्य विस्तरम् ॥ १

सूत उवाच—

एवमेकार्णवे तस्मिन्मत्स्यरूपी जनार्दनः । विस्तारमादिसर्गस्य प्रतिसर्गस्य चाखिलम् ॥ २
कथयामास विश्वात्मा मनवे सूर्यसूनवे । कर्मयोगं च सांख्यं च यथावद्विस्तरान्वितम् ॥

ऋषय ऊचुः—

श्रोतुमिच्छामहे सूत कर्मयोगस्य लक्षणम् । यस्मादविदितं लोके न किंचित्तव सुव्रत ॥ ४

सूत उवाच—

कर्मयोगं च वक्ष्यामि यथा विष्णुविभाषितम् । ज्ञानयोगसहस्राद्धि कर्मयोगः प्रशस्यते ॥ ५
कर्मयोगोद्भवं ज्ञानं तस्मात्तत्परमं पदम् । कर्मज्ञानोद्भवं ब्रह्म न च ज्ञानमकर्मणः ॥ ६
तस्मात्कर्मणि युक्तात्मा तत्त्वमाप्नोति शाश्वतम् । वेदोऽखिलो धर्ममूलमाचारश्चैव तद्विदाम् ॥
अष्टावात्मगुणास्तस्मिन्प्रधानत्वेन संस्थिताः । दया सर्वेषु भूतेषु क्षान्ती रक्षाऽऽतुरस्य तु ॥ ८
अनसूया तथा लोके शौचमन्तर्बहिर्द्विजाः । अनायासेषु कार्येषु माङ्गल्याचारसेवनम् ॥ ९
न च द्रव्येषु कार्पण्यमार्तेषूपार्जितेषु च । तथाऽस्पृहा परद्रव्ये परस्त्रीषु च सर्वदा ॥ १०
अष्टावात्मगुणाः प्रोक्ताः पुराणस्य तु कोविदैः । अयमेव क्रियायोगो ज्ञानयोगस्य साधकः ॥

---

१ नोऽग्नीषु प्रा° । २ ग. घ. तदानीं । ङ. °दानीमाह । ३ ग. °म् । त्वमिदा° । ४ क. ख. तमिदा° । ५ ङ. धर्मं चापि सवि° । ६ ग. घ. ङ. °थावच्छ्रुतिभा° । ७ ग. °त्कर्माभियु° । ८ ग. °णस्मृतिको° । ङ. पुराणेषु । ९ ङ. कथ्यते ।

कर्मयोगं विना ज्ञानं कस्यचिन्नेह दृश्यते। श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मम[1]उपतिष्ठेत्प्रयत्नतः ॥ १२
देवतानां पितॄणां च मनुष्याणां च सर्वदा। कुर्यादहरहर्यज्ञैर्भूतर्षिगणतर्पणम् ॥ १३
स्वाध्यायैरर्चयेच्चर्षीन्होमै[2]र्विद्वान्यथाविधि। पितॄञ्श्राद्धै[3]रन्नदानैर्भूतानि बलिकर्म[4]भिः ॥ १४
पञ्चैते विहिता यज्ञाः पञ्चसूनापनुत्तये। कण्डनी पेषणी चुल्ली जलकुम्भी प्रमार्जनी ॥ १५
पञ्च सूना गृहस्थस्य तेन स्वर्गं न गच्छति। तत्पापनाशनाया[5]मी पञ्च यज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥ १६
द्वाविंशतिस्तथाऽष्टौ च ये संस्काराः प्रकीर्तिताः। तद्युक्तोऽपि न मोक्षाय यस्त्वात्मगुणवर्जितः
तस्मादात्मगुणोपेतः श्रुतिकर्म समाचरेत्। गोब्राह्मणानां वित्तेन सर्वदा भद्रमाचरेत् ॥ १८
गोभूहिरण्यवासो[6]भिर्गन्धमाल्योदकेन च। पूजयेद्ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्रवस्वात्मकं शिवम् ॥ १९
व्रतोपवासैर्विधिवच्छ्रद्धया च विमत्सरः। योऽसावतीन्द्रियः शान्तः सूक्ष्मोऽव्यक्तः सनातनः
वासुदेवो जगन्मूर्तिस्तस्य संभूतयो ह्यमी ॥ २०
ब्रह्मा विष्णुश्च भगवान्मार्तण्डो वृषवाहनः। अष्टौ च वसवस्तद्वदेकादश गणाधिपाः[7] ॥
लोकपालाधिपाश्चैव पितरो मातरस्तथा ॥ २१
इमा विभूतयः प्रोक्ताश्चराचरसमन्विताः। ब्रह्माद्याश्चतुरो मूलमव्यक्ताधिपतिः[8] स्मृतः ॥ २२
ब्रह्मणा चाथ सूर्येण विष्णुनाऽथ शिवेन वा। अभेदात्पूजितेन स्यात्पूजितं सचराचरम् ॥२३
ब्रह्मादीनां परं धाम त्रयाणामपि संस्थितिः[9]। वेदमूर्तावतः[10] पूषा पूजनीयः प्रयत्नतः[12] ॥ २४
तस्मादग्निद्विजमु[11]खान्कृत्वा संपूजयेदिमान्। दानैर्व्रतोपवासैश्च जपहोमादिना नरः ॥ २५
इति क्रियायोगपरायणस्य वेदान्तशास्त्रस्मृतिवत्सलस्य।
विकर्मभीतस्य सदा न किंचित्प्राप्तव्यमस्तीह परे च लोके ॥ २६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे योगमाहात्म्यं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३३९१ ॥

अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः।

मुनय ऊचुः—
पुराणसंख्यामाचक्ष्व सूत विस्तरशः[13] क्रमात्। दानधर्ममशेषं तु यथावदनुपूर्वशः ॥ १
सूत उवाच[14]—
इदमेव पुराणेषु पुराणपुरुषस्तदा। यदुक्तवान्स विश्वात्मा मनवे तन्निबोधत ॥ २
मत्स्य उवाच—
पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम्। अनन्तरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिर्गताः॥
पुराणमेकमेवाऽऽसीत्त[15]दा कल्पान्तरेऽनघ। त्रिवर्गसाधनं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ ४

---

१ ङ. °तं सम्यग्धर्मं सेवेत्प्र°। २ घ. °मैमनुति°। ३ घ. °च्छ्राद्धेन ननत्रैर्भू°। ङ. °च्छ्राद्धेन तर्पद्वै भूता°। ४ ग. घ. ङ. °र्मणा। प°। ५ घ. ङ. °यालं प°। ६ घ. ङ. °सोभीरत्नमा°। ७ ग. घ. ङ. °पाः। द्वादशैव तथाऽऽदित्याः पि°। ८ ग. घ. °पतेः स्मृताः। ब°। ङ. °पतेः स्मृ°। ९ ङ. °तिः। देवमूर्तिधरः पू°। १० ग. घ. °मूर्तिवरपू°। ११ घ.ङ.च. °मुखं कृत्वा। १२ ग. द्विजः। १३ ग. घ. ङ. °रतः क्र°। १४ ग. घ. ङ. च. °णेऽस्मिन्पुरा°। १५ घ. °त्तास्मिन्कल्पा°।

निर्दग्धेषु च लोकेषु वाजिरूपेण वै मया। अङ्गानि चतुरो वेदान्पुराणं न्यायविस्तरम् ॥५
मीमांसां धर्मशास्त्रं च परिगृह्य मया कृतम्। मत्स्यरूपेण च पुनः कल्पादावुदकार्णवे ॥ ६
अशेषमेतत्कथितमुदकान्तर्गतेन च। श्रुत्वा जगाद च मुनीन्प्रति देवांश्चतुर्मुखः ॥ ७
प्रवृत्तिः सर्वशास्त्राणां पुराणस्याभवत्ततः। कालेनाग्रहणं दृष्ट्वा पुराणस्य ततो नृप ॥ ८
व्यासरूपमहं कृत्वा संहरामि युगे युगे। चतुर्लक्षप्रमाणेन द्वापरे द्वापरे सदा ॥ ९
तथाऽष्टादशधा कृत्वा भूर्लोकेऽस्मिन्प्रकाश्यते। अद्यापि देवलोकेऽस्मिञ्छतकोटिप्रविस्तरम्
तदर्थोऽत्र चतुर्लक्षं संक्षेपेण निवेशितः। पुराणानि दशाष्टौ च सांप्रतं तदिहोच्यते ॥ ११
नामतस्तानि वक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिसत्तमाः। ब्रह्मणाऽभिहितं पूर्वं यावन्मात्रं मरीचये ॥ १२
ब्राह्मं त्रिदशसाहस्रं पुराणं परिकीर्त्यते। लिखित्वा तच्च यो दद्याज्जलधेनुसमन्वितम् ॥
वैशाखपूर्णिमायां च ब्रह्मलोके महीयते ॥ १३
एतदेव यदा पद्ममभूद्धैरण्मयं जगत्। तद्वृत्तान्ताश्रयं तद्वत्पाद्ममित्युच्यते बुधैः ॥
पाद्मं तत्पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणीह कथ्यते ॥ १४
तत्पुराणं च यो दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम्। ज्येष्ठे मासि तिलैर्युक्तमश्वमेधफलं लभेत् ॥ १५
वाराहकल्पवृत्तान्तमधिकृत्य पराशरः। यत्प्राह धर्मानखिलांस्तद्युक्तं वैष्णवं विदुः ॥ १६
तदाषाढे च यो दद्याद्घृतधेनुसमन्वितम्। पौर्णमास्यां विपूतात्मा स पदं याति वारुणम्
त्रयोविंशतिसाहस्रं तत्प्रमाणं विदुर्बुधाः ॥ १७
श्वेतकल्पप्रसङ्गेन धर्मान्वायुरिहाब्रवीत्। यत्र तद्वायवीयं स्याद्रुद्रमाहात्म्यसंयुतम् ॥
चतुर्विंशत्सहस्राणि पुराणं तदिहोच्यते ॥ १८
श्रावण्यां श्रावणे मासि गुडधेनुसमन्वितम्। यो दद्याद्वृषसंयुक्तं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥
शिवलोके स पूतात्मा कल्पमेकं वसेन्नरः ॥ १९
यत्राधिकृत्य गायत्रीं वर्ण्यते धर्मविस्तरः। वृत्रासुरवधोपेतं तद्भागवतमुच्यते ॥ २०
*सारस्वतस्य कल्पस्य मध्ये ये स्युर्नरोत्तमाः। तद्वृत्तान्तोद्भवं लोके तद्भागवतमुच्यते २१
लिखित्वा तच्च यो दद्याद्धेमसिंहसमन्वितम्। पौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां स याति परमां गतिम्
अष्टादश सहस्राणि पुराणं तत्प्रचक्षते ॥ २२
यत्राऽऽह नारदो धर्मान्बृहत्कल्पाश्रयाणि च। पञ्चविंशत्सहस्राणि नारदीयं तदुच्यते ॥ २३
आश्विने पञ्चदश्यां तु दद्याद्धेनुसमन्वितम्। परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥२४
यत्राधिकृत्य शकुनीन्धर्माधर्मविचारणा। व्याख्याता वै मुनिप्रश्ने मुनिभिर्धर्मचारिभिः ॥२५

* एतत्पद्यं न विद्यते घ. ङ. पुस्तकयोः।

१ ग. घ ङ. °गृह्यात्मसात्कृत । २ घ. °न्प्रभाषते । ङ. °न्प्रभासते । ३ घ. °द्याप्यमर्त्यलोके तच्छत° । ४ ग. °दर्थं च चतु° । ५ ग. घ. °र्लक्षे सं° । ङ. र्लक्षैः सं° । ६ क. ग. निवेशितम् । ७ ग. घ. ङ. °णुध्वमृषिस° । ८ ग. घ. ङ. °ह्मं त दश° । ९ ग. घ °ख पौर्णमास्यां तु ब्र° । १० ग घ. ङ. पठ्यते । ११ ग. ङ. °शतिसाहस्रं पु° । च. °शसह° । १२ ग. घ. ङ. च. °द्याद्धिसं° । १३ ग. ङ. °त्प्रकीर्तितम् । य° । १४ ङ. °ल्पाश्रितांस्त्विह । प° । १५ घ. °श्रयांस्त्विह । प° । १६ ग. च. °याणिह । प° । १७ ग. च. °ते । तल्लिखित्वा पंचदश्यां यो द° । घ. ङ. °ते तदिदं प° । १८ घ. ङ. तु यो दद्याद्धेनुसंयुत° । १९ ग. घ. ङ. °रणाम् । व्याख्यातं जैमिनि° ।

मार्कण्डेयेन कथितं तत्सर्वं विस्तरेण तु । पुराणं नवसाहस्रं मार्कण्डयमिहोच्यते ॥ २६
प्रतिलिख्य च यो दद्यात्सौवर्णकरिसंयुतम् । कार्तिक्यां पुण्डरीकस्य यज्ञस्य फलभाग्भवेत् २७
यत्तदीशानकं कल्पं वृत्तान्तमधिकृत्य च । वसिष्ठायाग्निना प्रोक्तमाग्नेयं तत्प्रचक्षते ॥ २८
लिखित्वा तच्च यो दद्याद्धेमपद्मसमन्वितम् । मार्गशीर्ष्यां विधानेन तिलधेनुसमन्वितम् ॥
तच्च षोडशसाहस्रं सर्वक्रतुफलप्रदम् । *यः प्रदद्यान्नरः सोऽथ स्वर्गलोके महीयते ॥ ३०
यत्राधिकृत्य माहात्म्यमादित्यस्य चतुर्मुखः । अघोरकल्पवृत्तान्तप्रसङ्गेन जगत्स्थितिम् ॥
मनवे कथयामास भूतग्रामस्य लक्षणम् ॥ ३१
चतुर्दश सहस्राणि तथा पञ्च शतानि च । भविष्यचरितप्रायं भविष्यं तदिहोच्यते ॥ ३२
तत्पौषे मासि यो दद्यात्पौर्णमास्यां विमत्सरः । गुडकुम्भसमायुक्तमग्निष्टोमफलं भवेत् ॥३३
रथंतरस्य कल्पस्य वृत्तान्तमधिकृत्य च । सावर्णिना नारदाय कृष्णमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३४
यत्र ब्रह्मवराहस्य चोदन्तं वर्णितं मुहुः । तदष्टादशसाहस्रं ब्रह्मवैवर्तमुच्यते ॥ ३५
पुराणं ब्रह्मवैवर्तं यो दद्यान्माघमासि च । पौर्णमास्यां शुभदिने ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३६
यत्राग्निलिङ्गमध्यस्थः प्राह देवो महेश्वरः । धर्मार्थकाममोक्षार्थमाग्नेयमधिकृत्य च ॥ ३७
कल्पान्ते लैङ्गमित्युक्तं पुराणं ब्रह्मणा स्वयम् । तदेकादशसाहस्रं फाल्गुन्यां यः प्रयच्छति ॥
तिलधेनुसमायुक्तं स याति शिवसाम्यताम् ॥ ३८
महावराहस्य पुनर्माहात्म्यमधिकृत्य च । विष्णुनाऽभिहितं क्षोण्यै तद्वाराहमिहोच्यते॥३९
मानवस्य प्रसङ्गेन कल्पस्य मुनिसत्तमाः । चतुर्विंशत्सहस्राणि तत्पुराणमिहोच्यते ॥ ४०
काञ्चनं गरुडं कृत्वा तिलधेनुसमन्वितम् । पौर्णमास्यां मधौ दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥
वराहस्य प्रसादेन पदमाप्नोति वैष्णवम् ॥ ४१
यत्र माहेश्वरान्धर्मानधिकृत्य च षण्मुखः । कल्पे तत्पुरुषं वृत्तं चरितैरुपबृंहितम् ॥ ४२
स्कान्दं नाम पुराणं च ह्येकाशीतिर्निगद्यते । सहस्राणि शतं चैकमिति मर्त्येषु गद्यते ॥ ४३
परिलिख्य च यो दद्याद्धेमशूलसमन्वितम् । शैवं पदमवाप्नोति मीने चोपागते रवौ ॥ ४४
त्रिविक्रमस्य माहात्म्यमधिकृत्य चतुर्मुखः । त्रिवर्गमभ्यधात्तच्च वामनं परिकीर्तितम् ॥४५
पुराणं दशसाहस्रं कूर्मकल्पानुगं शिवम् । यः शरद्विषुवे दद्याद्वैष्णवं यात्यसौ पदम् ॥ ४६
यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च रसातले । माहात्म्यं कथयामास कूर्मरूपी जनार्दनः ॥४७
इन्द्रद्युम्नप्रसङ्गेन ऋषिभ्यः शक्रसंनिधौ । अष्टादश सहस्राणि लक्ष्मीकल्पानुषङ्गिकम् ॥४८
यो दद्यादयने कूर्मं हेमकूर्मसमन्वितम् । गोसहस्रप्रदानस्य फलं संप्राप्नुयान्नरः ॥ ४९
श्रुतीनां यत्र कल्पादौ प्रवृत्त्यर्थं जनार्दनः । मत्स्यरूपेण मनवे नरसिंहोपवर्णनम् ॥ ५०
अधिकृत्याब्रवीत्सप्तकल्पवृत्तं मुनीश्वराः । तन्मात्स्यमिति जानीध्वं सहस्राणि चतुर्दश ॥
विषुवे हेममत्स्येन धेन्वा चैव समन्वितम् । यो दद्यात्पृथिवी तेन दत्ता भवति चाखिला ॥५२

*एतदर्धं नास्ति क ख. पुस्तकयोः ।

१ घ. °सं बह्वर्थं तदिहो° । २ ग. परिलिख्य । ङ. परिलेख्य । ३ ग. घ ङ. °नुयुतं तथा । त° । ४ ग. च. °डधेनुस° । घ. °डदानस° । ५ग घ. च. चरितं । ६ ग. ध. च. कल्पं तल्लैङ्ग° । ७ ग. च. °शसह° । ८ ग. घ. °तिमकरोपग° । ङ. °तितिरश्चोपगमेर° । ९ ग. च. °सं स्यात क° । १० घ. ऋषीणां शक्रसं° । ङ. ऋषीणां । ११ ग. च. ङ. न. °धौ । ससद° ।

यदा च गारुडे कल्पे विश्वाण्डाद्गरुडोद्भवम् । अधिकृत्याब्रवीत्कृष्णो[1] गारुडं तदिहोच्यते॥
तदष्टादशकं[2] चैकं सहस्राणीह पठ्यते । सौवर्णहंससंयुक्तं यो ददाति पुमानिह ॥
स सिद्धिं लभते मुख्यां शिवलोके च संस्थितिम् ॥ ५४
ब्रह्मा ब्रह्माण्डमाहात्म्यमधिकृत्याब्रवीत्पुनः । तच्च द्वादशसाहस्रं ब्रह्माण्डं द्विशताधिकम्॥
भविष्याणां च कल्पानां श्रूयते यत्र विस्तरः । तद्ब्रह्माण्डपुराणं च ब्रह्मणा समुदाहृतम् ॥५६
यो दद्यात्तद्व्यतीपाते पीतोर्णा[3]युगसंयुतम् । राजसूयसहस्रस्य फलमाप्नोति मानवः॥
हेमधेन्वा युतं तच्च ब्रह्मलोकफलप्रदम् ॥ ५७
चतुर्लक्षमिदं प्रोक्तं व्यासेनाद्भुतकर्मणा । मत्पितुर्मम पित्रा च मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ ५८
इह लोकहितार्थाय संक्षिप्तं परमर्षिणा । इदमद्यापि देवेषु शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ ५९
उपभेदान्प्रवक्ष्यामि लोके ये संप्रतिष्ठिताः । पाद्मे पुराणे यत्रोक्तं नरसिंहोपवर्णनम् ।
तच्चाष्टादशसाहस्रं नारसिंहमिहोच्यते ॥ ६०
नन्दाया यत्र माहात्म्यं कार्तिकेयेन वर्ण्यते । नन्दीपुराणं तल्लोकैराख्यातमिति कीर्त्यते॥६१
यत्र साम्बं[4] पुरस्कृत्य भविष्यति[5] कथानकम् । प्रोच्यते तत्पुनर्लोके[6] साम्बमेतन्मुनिव्रताः ॥
पुरातनस्य कल्पस्य पुराणानि विदुर्बुधाः । धन्यं यशस्यमायुष्यं पुराणानामनुक्रमम् ॥
एवमादित्यसंज्ञा[7] च तत्रैव परिगद्यते ॥ ६३
अष्टादशभ्यस्तु पृथक्पुराणं यत्प्रदिश्यते । विजानीध्वं द्विजश्रेष्ठास्तदेतेभ्यो विनिर्गतम्॥ ६४
पञ्चाङ्गानि पुराणेषु आख्यानकमिति स्मृतम् । सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ॥
वंश्यानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ ६५
ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणां माहात्म्यं भुवनस्य च । ससंहार[8]प्रदानां च पुराणे पञ्च[9]वर्णके[10] ॥ ६६
धर्मश्चार्थश्च कामश्च मोक्षश्चैवात्र कीर्त्यते । सर्वेष्वपि पुराणेषु तद्विरुद्धं च यत्फलम् ॥ ६७
सात्त्विकेषु[11] पुराणेषु माहात्म्यमधिकं हरेः । राजसेषु च माहात्म्यमधिकं ब्रह्मणो विदुः ॥६८
तद्वदग्नेश्च माहात्म्यं तामसेषु शिवस्य च । संकीर्णेषु सरस्वत्याः पितॄणां च निगद्यते॥ ६९
अष्टादश पुराणानि कृत्वा सत्यवतीसुतः । भारताख्यानमखिलं चक्रे तदुपबृंहितम् ॥
लक्षेणैकेन यत्प्रोक्तं वेदार्थपरिबृंहितम् ॥ ७०
वाल्मीकिना तु यत्प्रोक्तं रामोपाख्यानमुत्तमम् । ब्रह्मणाऽभिहितं यच्च शतकोटिप्रविस्तरम्
आहृत्य नारदायैवं[12] तेन वाल्मीकये पुनः । वाल्मीकिना च[13] लोकेषु धर्मकामार्थसाधनम् ॥
एवं सपादाः पञ्चैते लक्षा मर्त्ये प्रकीर्तिताः ॥ ७२
पुरातनस्य[14] कल्पस्य पुराणानि विदुर्बुधाः ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं पुराणानामनुक्रमम् ॥
यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि स याति परमां गतिम् ॥ ७३

---

१ ग. °वीद्विष्णुर्गारु°। २ ग. घ °शचैकं च स°। ३ ग. °ते पत्रोर्णांशुकसं°। ङ. च. °ते पत्रोर्णयु । ४ क. ख. शाम्बं । ५ क. ख. °विष्येति क°। ६ क. ख. °के शाम्ब°। ७ ग. घ. ङ. °संज्ञं च । ८ ङ. च । संहारं च प्रदर्श्येत पुराणं प°। ९ ग. घ. °हारं प्रदर्श्येत पुराणं प°। १० ग °र्णिकम् । ध°। घ. च. °वर्णकम् । ध° । ङ. °लाणकम् । ध° । ११ ग. घ. ङ. च. °पु च कल्पेषु अ° । १२ ङ. °व वाल्मीकी कथयत्पुनः । वाल्मीकि°। १३ ङ. च यत्प्रोक्तं ध°। १४ ङ. °नस्याद्यार्षस्य ।

इदं पवित्रं यशसो निधानमिदं पितॄणामतिवल्लभं च ।
इदं च देवेष्वमृतायितं च नित्यं त्विदं पापहरं च पुंसाम् ॥ ७४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पुराणानुक्रमणिकाभिधानं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३३९३ ॥

अथ चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—
अतः परं प्रवक्ष्यामि दानधर्मानशेषतः । व्रतोपवाससंयुक्तान्यथामत्स्योदितानिह ॥ १
महादेवस्य संवादे नारदस्य च धीमतः । यथावृत्तं प्रवक्ष्यामि धर्मकामार्थसाधकम् ॥ २
कैलासशिखरासीनमपृच्छन्नारदः पुरा । त्रिनयनमनङ्गारिमनङ्गाङ्गहरं हरम् ॥ ३

नारद उवाच—
भगवन्देवदेवेश ब्रह्मविष्णिवन्द्रनायक । श्रीमदारोग्यरूपायुर्भाग्यसौभाग्यसंपदा ॥
संयुक्तस्तव विष्णोर्वा पुमान्भक्तः कथं भवेत् ॥ ४
नारी वा विधवा सर्वगुणसौभाग्यसंयुता । क्रमान्मुक्तिप्रदं देव किंचिद्व्रतमिहोच्यताम् ॥

ईश्वर उवाच—
सम्यक्पृष्टं त्वया ब्रह्मन्सर्वलोकहितावहम् । श्रुतमप्यत्र यच्छान्त्यै तद्व्रतं शृणु नारद ॥ ६
नक्षत्रपुरुषं नाम व्रतं नारायणात्मकम् । पादादि कुर्याद्विधिवद्विष्णुनामानुकीर्तनम् ॥ ७
प्रतिमां वासुदेवस्य मूलर्क्षादिषु चार्चयेत् । चैत्रमासं समासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ८

मूले नमो विश्वधराय पादौ गुल्फावनन्ताय च रोहिणीषु ।
जङ्घेऽभिपूज्ये वरदाय चैव द्वे जानुनी वाऽश्विकुमारऋक्षे ॥ ९
पूर्वोत्तराषाढयुगे तथोरू नमः शिवायेत्यभिपूजनीयौ ।
पूर्वोत्तराफल्गुनियुग्मके च मेढ्रं नमः पञ्चशराय पूज्यम् ॥ १०
कटिं नमः शार्ङ्गधराय विष्णोः संपूजयेन्नारद कृत्तिकासु ।
तथाऽर्चयेद्भाद्रपदाद्वये च पार्श्वे नमः केशिनिषूदनाय ॥ ११
कुक्षिद्वयं नारद रेवतीषु दामोदरायेत्यभिपूजनीयम् ।
ऋक्षेऽनुराधासु च माधवाय नमस्तथोरःस्थलमेव पूज्यम् ॥ १२
पृष्ठं धनिष्ठासु च पूजनीयमघौघविध्वंसकराय तच्च ।
श्रीशङ्खचक्रासिगदाधराय नमो विशाखासु भुजाश्च पूज्याः ॥ १३
हस्ते तु हस्ता मधुसूदनाय नमोऽभिपूज्या इति कैटभारेः ।
पुनर्वसावङ्गुलिपूर्वभागाः साम्नामधीशाय नमोऽभिपूज्याः ॥ १४

---

१ ग. °दं पवित्रीकरणं मङ्गलमम् । इ° । २ ग. घ. ङ. च. °ताय नित्यमिदं महापा° । ३ ग. घ. ङ. च. त्रिशूलिनमनङ्गारिमङ्गनार्धहरं । ४ ग. घ. ङ. °यशोगमी° । ५ ङ. °पदः । सं° । च. पदाम् । सं । ६ ग. °हितैषिणा । श्रु । ७ घ. ङ. °मानि कीर्तयन् । प्र° । ८ ग. °तयन् । म° । ९ ग. ङ. च. °राफाल्गुनि भद्रये य° । घ. °राफाल्गु° । १० ग. पूज्यम् । ११ ग. घ. ङ. नमः । १२ ग. °हो ग्रह° । ङ. °स्तौ प्रशस्तौ म° । १३ घ. °दनस्य न° । १४ ग. ङ. च. °लिपर्व° ।

भुजंगनक्षत्रदिने नखानि संपूजयेन्मत्स्यशरीरभाजः ।
कूर्मस्य पादौ शरणं व्रजामि ज्येष्ठासु कण्ठे हरिरर्चनीयः ॥ १५
श्रोत्रे वराहाय नमोऽभिपूज्या जनार्दनस्य श्रवणेन सम्यक् ।
पुष्ये मुखं दानवसूदनाय नमो नृसिंहाय च पूजनीयम् ॥ १६
नमो नमः कारणवामनाय स्वातीषु दन्ताग्रमथार्चनीयम् ।
आस्यं हरेर्भार्गवनन्दनाय संपूजनीयं द्विज वारुणे तु ॥ १७
नमोऽस्तु रामाय मघासु नासा संपूजनीया रघुनन्दनस्य ।
मृगोत्तमाङ्गे नयनेऽभिपूज्ये नमोऽस्तु ते राम विघूर्णिताक्ष ॥ १८
बुद्धाय शान्ताय नमो ललाटं चित्रासु संपूज्यतमं मुरारेः ।
शिरोऽभिपूज्य भरणीषु विष्णोर्नमोऽस्तु विश्वेश्वर कल्किरूपिणे ॥ १९
आर्द्रासु केशाः पुरुषोत्तमस्य संपूजनीया हरये नमस्ते ।
उपोषितेनर्क्षदिनेषु भक्त्या संपूजनीया द्विजपुंगवाः स्युः ॥ २०
पूर्णे व्रते सर्वगुणान्विताय वाग्रूपशीलाय च सामगाय ।
हैमीं विशालायतबाहुदण्डां मुक्ताफलेन्दूपलवज्रयुक्ताम् ॥ २१
जलस्य पूर्णे कलशे निविष्टामर्चां हरेर्वस्त्रगवा सहैव ।
शय्यां तथोपस्करभाजनादियुक्तां प्रदद्याद्द्विजपुंगवाय ॥ २२
यद्यस्ति यत्किंचिदिहास्ति देयं दद्याद्द्विजायाऽऽत्महिताय सर्वम् ।
मनोरथान्नः सफलीकुरुष्व हिरण्यगर्भाच्युतरुद्ररूपिन् ॥ २३

सलक्ष्मीकं सभार्याय काञ्चनं पुरुषोत्तमम् । शय्यां च दद्यान्मन्त्रेण ग्रन्थिभेदविवर्जिताम् ॥
यथा न विष्णुभक्तानां वृजिनं जायते क्वचित् । तथा सुरूपताऽऽरोग्यं केशवे भक्तिमुत्तमाम् ॥
यथा न लक्ष्म्या शयनं तव शून्यं जनार्दन । शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु कृष्ण जन्मनि जन्मनि ॥
एवं निवेद्य तत्सर्वं वस्त्रमाल्यानुलेपनम् । नक्षत्रपुरुषज्ञाय विप्रायाथ विसर्जयेत् ॥ २७
भुञ्जीतातैललवणं सर्वर्क्षेष्वप्युपोषितः । भोजनं च यथाशक्ति वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ २८
इति नक्षत्रपुरुषमुपास्य विधिवत्स्वयम् । सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ॥ २९
ब्रह्महत्यादिकं किंचिदिह वाऽमुत्र वा कृतम् । आत्मना वाऽथ पितृभिस्तत्सर्वं क्षयमाप्नुयात् ॥
इति पठति शृणोति वाऽतिभक्त्या पुरुषवरो व्रतमङ्गनाऽथ कुर्यात् ।
कलिकलुषविदारणं मुरारेः सकलविभूतिफलप्रदं च पुंसाम् ॥ ३१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नक्षत्रपुरुषव्रतं नाम चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३४२४ ॥

---

१ घ. ङ. °रीरिणश्च । कू° । २ ग. च °रधातुः । कू° । ३ घ. ङ बुद्धाय । ४ ग. घ. ङ. °रूप । आ° । ५ ग. ङ. च. गुडस्य । ६ ग. घ. च. यत्प्रियं किं । ७ ग घ. ङ. यं तत्ताद्दि° । ८ क. ख. मनोरथं । ९ ङ. था स्वरूपमारोग्यं वसुदद्याच्च केशवः । य° । १० घ रोग्यमर्थं दद्याच्च केशवः । य° । ११ ग. घ. °पनैः । न° । १२ ग. च. °जयेच्च भक्त्या वि° ।

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

उपवासेऽप्यशक्तस्य तदेव फलमिच्छतः । अनभ्यासेन रोगाद्वा किमिष्टं व्रतमुत्तमम् ॥ १

ईश्वर उवाच—

उपवासेऽप्यशक्तानां नक्तं भोजनमिष्यते । यस्मिन्व्रते तदप्यत्र श्रूयतामक्षयं महत् ॥ २
आदित्यशयनं नाम यथावच्छंकरार्चनम् । येषु नक्षत्रयोगेषु पुराणज्ञाः प्रचक्षते ॥ ३
यदा हस्तेन सप्तम्यामादित्यस्य दिनं भवेत् । सूर्यस्य चाथ संक्रान्तिस्तिथिः सा सार्वकामिकी
उमामहेश्वरस्यार्चामर्चयेत्सूर्यनामभिः । सूर्यार्चां शिवलिङ्गं च प्रकुर्वन्पूजयेद्यतः ॥ ५
उमापते रवेर्वाऽपि न भेदो दृश्यते क्वचित् । यस्मात्तस्मान्मुनिश्रेष्ठ गृहे शंभुं समर्चयेत् ॥ ६

हस्ते च सूर्याय नमोऽस्तु पादावर्काय चित्रासु च गुल्फदेशम् ।
स्वातीषु जङ्घे पुरुषोत्तमाय धात्रे विशाखासु च जानुदेशम् ॥ ७
तथाऽनुराधासु नमोऽभिपूज्यमूरुद्वयं चैव सहस्रभानोः ।
ज्येष्ठास्वनङ्गाय नमोऽस्तु गुह्यमिन्द्राय सोमाय कटी च मूले ।
पूर्वोत्तराषाढयुगे च नाभिं त्वष्ट्रे नमः सप्ततुरंगमाय ।
तीक्ष्णांशवे च श्रवणे च कुक्षौ पृष्ठं धनिष्ठासु विकर्तनाय ॥ ९
चक्षुःस्थलं ध्वान्तविनाशनाय जलाधिपर्क्षे परिपूजनीयम् ।
पूर्वोत्तराभाद्रपदाद्वये च बाहू नमश्चण्डकराय पूज्यौ ॥ १०
साम्नामधीशाय करद्वयं च संपूजनीयं द्विज रेवतीषु ।
नखानि पूज्यानि तथाऽश्विनीषु नमोऽस्तु सप्ताश्वधुरंधराय ॥ ११
कठोरधाम्ने भरणीषु कण्ठं दिवाकरायेत्यभिपूजनीया ।
ग्रीवाऽग्निऋक्षेऽधरमम्बुजेशे संपूजयेन्नारद रोहिणीषु ॥ १२
मृगोत्तमाङ्गे दशना मुरारेः संपूजनीया हरये नमस्ते ।
नमः सवित्रे रसनां शंकरे च नासाऽभिपूज्या च पुनर्वसौ च ॥ १३
ललाटमम्भोरुहवल्लभाय पुष्येऽलका वेदशरीरधारिणे ।
सार्पेऽथ मौलिं विबुधप्रियाय मघासु कर्णाविति गोगणेशे ॥ १४
पूर्वासु गोब्राह्मणवन्दनाय नेत्राणि संपूज्यतमानि शंभोः ।
अथोत्तराफल्गुनिभे भ्रुवौ च विश्वेश्वरायेति च पूजनीये ॥ १५
नमोऽस्तु पाशाङ्कुशशूलपद्मकपालसर्पेन्दुधनुर्धराय ।
गजासुरानङ्गपुरान्धकादिविनाशमूलाय नमः शिवाय ॥ १६

---

१ च. अनायासेन । २ ङ. °मुच्यते । ई° ङ. मुच्यताम् । ई° । ३ ङ. ०र्यवारेऽथ । ४ ग. लिङ्गं च उभयं पूज° । घ. °लिङ्गं तु स्वगृहे पूजयेदतः । ५ ङ. च. तद्गृही पूजयेदतः । ६ घ. ङ. °स्तेन सू° । ७ ग. घ. ङ. च. °य वक्षः स्थ° । ८ ग. °त्रैतिचशांकरेति ना° । घ. त्रे इति शांक° । ङ. °त्रे इति शांकरेषु ना° । घ. °श्रामेस्वास्तीर्णा वरणाश्रयाम् । भा° ।
९ ग. घ ङ. ०णनन्द° ।

इत्यादि चास्त्राणि च पूज्य नित्यं विश्वेश्वरायेति शिवोऽभिपूज्यः ।
भोक्तव्यमत्रैवमतैलशाकममांसमक्षारमभुक्तशेषम् ॥ १७
इत्येवं द्विज नक्तानि कृत्वा दद्यात्पुनर्वसौ । शालेयतण्डुलप्रस्थमौदुम्बरमये घृतम् ॥ १८
संस्थाप्य पात्रे विप्राय सहिरण्यं निवेदयेत् । सप्तमे वस्त्रयुग्मं च पारणे त्वधिकं भवेत् ॥ १९
चतुर्दशे तु संप्राप्ते पारणे नारदाऽऽब्दिके । ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या गुडक्षीरघृतादिभिः ॥ २०
कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममष्टपत्त्रं सकर्णिकम् । शुद्धमष्टाङ्गुलं तच्च पद्मरागदलान्वितम् ॥ २१
शय्यां विलक्षणां कृत्वा विरुद्धग्रन्थिवर्जिताम् । सोपधानकवि*श्रामस्वास्तरव्यजनानि च
भाजनोपानहच्छत्रचामरासनदर्पणैः । भूषणैरपि संयुक्तां फलवस्त्रानुलेपनैः ॥ २३
तस्यां विधाय तत्पद्ममलंकृत्य गुणान्वितम् । कापिलां वस्त्रसंयुक्तां सुशीलां च पयस्विनीम् ॥
रौप्यखुरीं हेमशृङ्गीं सवत्सां कांस्यदोहनाम् । दद्यान्मन्त्रेण पूर्वाह्णे न चैनामभिलङ्घयेत् ॥
यथैवाऽऽदित्यशयनमशून्यं तव सर्वदा । कान्त्या धृत्या श्रिया रत्या तथा मे सन्तु सिद्धयः ॥
यथा न देवाः श्रेयांसं त्वदन्यमनघं विदुः । तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥ २७
ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् । शय्यागवादि तत्सर्वं द्विजस्य भवनं नयेत् ॥ २८

नैतद्विशीलाय न दाम्भिकाय कुतर्कदुष्टाय विनिन्दकाय ।
प्रकाशनीयं व्रतमिन्दुमौलेर्यश्चापि निन्दामधिकां विधत्ते ॥ २९
भक्ताय दान्ताय च गुह्यमेतदाख्येयमानन्दकरं शिवस्य ।
इदं महापातकिनां नराणामप्यक्षरं वेदविदो वदन्ति ॥ ३०
न बन्धुपुत्रेण धनैर्वियुक्तः पत्नीभिरानन्दकरः सुराणाम् ।
नाभ्येति रोगं न च शोकदुःखं या वाऽथ नारी कुरुतेऽतिभक्त्या ॥ ३१
इदं वसिष्ठेन पुराऽर्जुनेन कृतं कुबेरेण पुरंदरेण ।
यत्कीर्तनेनाप्यखिलानि नाशमायान्ति पापानि न संशयोऽस्ति ॥ ३२
इति पठति शृणोति वा य इत्थं रविशयनं पुरुहूतवल्लभः स्यात् ।
अपि नरकगतान्पितॄनशेषानपि दिवमानयतीह यः करोति ॥ ३३

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदित्यशयनव्रतं नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ २४५७ ॥

---

* विश्राम इति तु सारस्वतव्याकरणस्थविश्रामो वेतिसूत्रेण साधनीयम् ।

---

१ ख. घ. °वंशी । शा° । २ ग. येच्छक्त्या । ३ घ. °श्रागे स्वास्तीर्णावरणाश्रयाम् । भा° । ङ. °श्रामा स्वाकीर्णावरणाश्रयाम् । भा° । ४ ग. °नाश्रिताम् । भा° । ५ घ. ततो वि° । ६ घ. ङ. °दोहिनीम् । द° । ७ घ. ङ. वाह्न इतिवाचमुदाहरेत् । य° । ८ ग. न वेलां लङ्घयेत्कचित् । य° । ९ घ. वृत्तयः । १० ग घ. ङ. °धिकं वि° । ११ क. ख घ. °ण बलौघं° । १२ णसंकीर्त° ।

अथ षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

श्रीभगवानुवाच—

कृष्णाष्टमीमथो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशिनीम् । शान्तिर्मुक्तिश्च भवति जयः पुंसां विशेषतः ॥
शंकरं मार्गशिरसि शंभुं पौषेऽभिपूजयेत् । माघे महेश्वरं देवं महादेवं च फाल्गुने ॥ २
स्थाणुं चैत्रे शिवं तद्वद्वैशाखे त्वर्चयेन्नरः । ज्येष्ठे पशुपतिं चार्चेदाषाढे उग्रमर्चयेत् ॥ ३
पूजयेच्छ्रावणे शर्वं नभस्ये त्र्यम्बकं तथा । हरमाश्वयुजे मासि तथेशानं च कार्तिके ॥ ४
कृष्णाष्टमीषु सर्वासु शक्तः संपूजयेद्द्विजान् । गोभूहिरण्यवासोभिः शिवभक्तानुपोषितः ॥ ५
गोमूत्रघृतगोक्षीरतिलान्यवकुशोदकम् । गोशृङ्गोदंशिरीषार्कबिल्वपत्रदधीनि च ॥
पञ्चगव्यं च संप्राश्य शंकरं पूजयेन्निशि ॥ ६
अश्वत्थं च वटं चैवोदुम्बरं प्लक्षमेव च । पलाशं जम्बुवृक्षं च विदुः षष्ठं महर्षयः ॥ ७
मार्गशीर्षाढमासाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यामितिक्रमात् । *एकैकं दन्तपवनं वृक्षेष्वेतेषु भक्षयेत् ॥ ८
+देवाय दद्याद्दर्घ्यं च कृष्णां गां कृष्णवाससम् । दद्यात्समाप्ते दध्यन्नं वितानध्वजचामरम् ॥
द्विजानामुदकुम्भांश्च पञ्चरत्नसमन्वितान् । गावः कृष्णाः सुवर्णं च वासांसि विविधानि च ॥
अशक्तस्तु पुनर्दद्याद्गामेकामपि शक्तितः ॥ १०
न वित्तशाठ्यं कुर्वीत कुर्वन्दोषमवाप्नुयात् । कृष्णाष्टमीमुपोष्यैव सप्तकल्पशतत्रयम् ॥
पुमान्संपूजितो देवैः शिवलोके महीयते ॥ ११

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कृष्णाष्टमीव्रतं नाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३४६८ ॥

अथ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

दीर्घायुरारोग्यकुलाभिवृद्धियुक्तः पुमान्भूपकुलायुतः स्यात् ।
[10] मुहुर्मुहुर्जन्मनि येन सम्यग्व्रतं समाचक्ष्व तदिन्दुमौले ॥ १

श्रीभगवानुवाच—

त्वया पृष्टमिदं सम्यग्युक्तं[11] चाक्षय्यकारकम् । रहस्यं तव वक्ष्यामि यत्पुराणविदो विदुः ॥ २
रोहिणीचन्द्रशयनं नाम व्रतमिहोत्तमम् । तस्मिन्नारायणस्यार्चामर्चयेदिन्दुनामभिः ॥ ३

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके—दन्तधावमेकैक वृक्षाणां च प्रभक्षयेत् इति । +एतदर्धस्थानेऽयं पाठो घ. पुस्तके—घण्टां दद्याच्च देवाय कृष्णतन्तुकवाससी इति ।

१ ङ. यया । २ घ. °पांतिःपूज्यश्चाऽऽशा° । ३ ग. घ. च शक्त्या । ङ. भक्त्या । ४ ङ. °भक्तांश्च शक्तितः । ५ घ. ङ. च. °दकरी° । ६ घ च. जगुः षष्ठं म° । ७ ग. ङ. °याद्घण्टां च । ८ ग. गां च पयस्विनीम् । द° । ङ. गां च सवाससीम् । द° । ९ घ °मान्सर्वगुणान्वितः । °मान्रूपगुणान्वितः । ग. ङ. °मान्रूपकुलान्वितः । १० ग. श्रीमहेश उवाच । ११ ग. घ. ङ. °म्यगमुत्राक्षयका° ।

यदा सोमदिने शुक्ला भवेत्पञ्चदशी क्वचित् । अथवा ब्रह्मनक्षत्रं पौर्णमास्यां प्रजायते ॥ ४
तदा स्नानं नरः कुर्यात्पञ्चगव्येन सर्षपैः । आप्यायस्वेति तु जपेद्विद्वानष्टशतं पुनः ॥ ५
शूद्रोऽपि परया भक्त्या पाषण्डालापवर्जितः । सोमाय वरदायाथ विष्णवे च नमो नमः ॥ ६
कृतजप्यः स्वभवनमागत्य मधुसूदनम् । पूजयेत्फलपुष्पैश्च सोमनामानि कीर्तयन् ॥ ७

सोमाय शान्ताय नमोऽस्तु पादावनन्तधाम्नेति च जानुजङ्घे ।
ऊरुद्वयं चापि जलोदराय संपूजयेन्मेढ्रमनन्तबाहवे ॥ ८
नमो नमः कामसुखप्रदाय कटिः शशाङ्कस्य सदाऽर्चनीया ।
तथोदरं चाप्यमृतोदराय नाभिः शशाङ्काय नमोऽभिपूज्या ॥ ९
नमोऽस्तु चन्द्राय मुखं च पूज्यं दन्ता द्विजानामधिपाय पूज्याः ।
हास्यं नमश्चन्द्रमसेऽभिपूज्यमोष्ठौ कुमुद्वन्तवनप्रियाय ॥ १०
नासा च नाथाय वनौषधीनामानन्दभूताय पुनर्भ्रुवौ च ।
नेत्रद्वयं पद्मनिभं तथेन्दोरिन्दीवरश्यामकराय शौरेः ॥ ११
नमः समस्ताध्वरवन्दिताय कर्णद्वयं दैत्यनिषूदनाय ।
ललाटमिन्दोरुदधिप्रियाय केशाः सुषुम्नाधिपतेः प्रपूज्याः ॥ १२
शिरः शशाङ्काय नमो मुरारेर्विश्वेश्वरायेति नमः किरीटिने ।
पद्मप्रिये रोहिणि नाम लक्ष्मीः सौभाग्यसौख्यामृतचारुकाये ॥ १३
देवीं च संपूज्य सुगन्धपुष्पैर्नैवेद्यधूपादिभिरिन्दुपत्नीम् ।
सुप्त्वाऽथ भूमौ पुनरुत्थितेन स्नात्वा च विप्राय हविष्यभुक्तः ॥ १४
देयः प्रभाते सहिरण्यवारिकुम्भो नमः पापविनाशनाय ।
संप्राश्य गोमूत्रममांसमन्नमक्षारमष्टावथ विंशतिं च ।
ग्रासान्पयःसर्पियुतानुपोष्य भुक्त्वेतिहासं शृणुयान्मुहूर्तम् ॥ १५
कदम्बनीलोत्पलकेतकानि जाती सरोजं शतपत्रिका च ।
अम्लानकुब्जान्यथ सिन्दुवारं पुष्पं पुनर्नारद मल्लिकायाः ॥
शुभ्रं च विष्णोः करवीरपुष्पं श्रीचम्पकं चन्द्रमसः प्रदेयम् ॥ १६

श्रावणादिषु मासेषु क्रमादेतानि सर्वदा । यस्मिन्मासे व्रतादिः स्यात्तत्पुष्पैरर्चयेद्धरिम् ॥ १७
एवं संवत्सरं यावदुपास्य विधिवन्नरः । व्रतान्ते शयनं दद्याद्दर्पणोपस्करान्वितम् ॥ १८
रोहिणीचन्द्रमिथुनं कारयित्वाऽथ काञ्चनम् । चन्द्रः षडङ्गुलः कार्यो रोहिणी चतुरङ्गुला
मुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटावृतम् । क्षीरकुम्भोपरि पुनः कांस्यपात्राक्षतान्वितम् ॥
दद्यान्मन्त्रेण पूर्वाह्णे शालीक्षुफलसंयुतम् ॥ २०
श्वेतामथ सुवर्णास्यां खुरै रौप्यैः समन्विताम् । सवस्त्रभाजनां धेनुं तथा शङ्खं च शोभनम् ॥
भूषणैर्द्विजदांपत्यमलंकृत्य गुणान्वितम् । चन्द्रोऽयं द्विजरूपेण सभार्य इति कल्पयेत् ॥
यथा न रोहिणी कृष्ण शय्यां संत्यज्य गच्छति । सोमरूपस्य ते तद्वन्ममाभेदोऽस्तु भूतिभिः ॥

---

१ घ. ङ. सर्पिषा । २ ग. घ. °नङ्कबा° । ३ घ. नासा तु पूज्या विविलोचनाय । नं । ४ ग. [illegible] । ५ ग. घ. ङ. च. किरीटम् । ६ ग. ङ. युक्तं । घ. च. शुक्तं । ७ ङ. °द्रे स्थाली ।

यथा त्वमेव सर्वेषां परमानन्दमुक्तिदः। भुक्तिर्मुक्तिस्तथा भक्तिस्त्वयि चन्द्रास्तु मे सदा॥ २४
इति संसारभीतस्य मुक्तिकामस्य चानघ। रूपारोग्यायुषामेतद्विधायकमनुत्तमम् ॥ २५
इदमेव पितॄणां च सर्वदा वल्लभं मुने । त्रैलोक्याधिपतिर्भूत्वा सप्तकल्पशतत्रयम् ॥
चन्द्रलोकमवाप्नोति विद्युद्भूत्वा तु मुच्यते ॥ २६
नारी वा रोहिणी चन्द्रशयनं या समाचरेत्। साऽपि तत्फलमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम्॥ २७
इति पठति शृणोति वा य इत्थं मधुमथनार्चनमिन्दुकीर्तनेन* ॥
मतिमपि च ददाति सोऽपि शौरेर्भवनगतः परिपूज्यतेऽमरौघैः ॥ २८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रोहिणीचन्द्रशयनव्रतं नाम सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३४९६ ॥

अथाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

जलाशयगतं विष्णुमुवाच रविनन्दनः। तडागारामकूपानां वापीषु नलिनीषु च ॥ १
विधिं पृच्छामि देवेश देवतायतनेषु च। के तत्र चर्त्विजो नाथ वेदी वा कीदृशी भवेत् ॥ २
दक्षिणावलयः कालः स्थानमाचार्य एव च। द्रव्याणि कानि शस्तानि सर्वमाचक्ष्व तत्त्वतः॥

मत्स्य उवाच—

शृणु राजन्महाबाहो तडागादिषु यो विधिः। पुराणेष्वितिहासोऽयं पठ्यते वेदवादिभिः॥ ४
प्राप्य पक्षं शुभं शुक्लमतीते चोत्तरायणे। पुण्येऽह्नि विप्रकथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ५
प्रागुदक्प्रवणे देशे तडागस्य समीपतः। चतुर्हस्तां शुभां वेदीं चतुरस्रां चतुर्मुखाम् ॥ ६
तथा षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः। वेद्याश्च परितो गर्ता रत्निमात्रास्त्रिमेखलाः ॥ ७
नव सप्ताथ वा पञ्च नातिरिक्ता नृपात्मज। वितस्तिमात्रा योनिः स्यात्षट्सप्ताङ्गुलिविस्तृता
गर्ताश्च तत्र सप्त स्युस्त्रिपर्वोच्छ्रितमेखलाः। सर्वतस्तु सवर्णाः स्युः पताकाध्वजसंयुताः ॥ ९
अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षवटशाखाकृतानि तु । मण्डपस्य प्रतिदिशं द्वाराण्येतानि कारयेत् ॥ १०
शुभास्तत्राष्ट होतारो द्वारपालास्तथाऽष्ट वै। अष्टौ तु जापकाः कार्या ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥
+सर्वलक्षणसंपूर्णो मन्त्रविद्विजितेन्द्रियः। कुलशीलसमायुक्तः पुरोधाः स्याद्द्विजोत्तमः ॥
प्रतिगर्तेषु कलशा यज्ञोपकरणानि च। व्यंजनं चामरे शुभ्रे ताम्रपात्रे सुविस्तृते ॥ १३
ततस्त्वनेकवर्णाः स्युश्चरवः प्रतिदैवतम् । आचार्यः प्रक्षिपेद्भूमावनुमन्त्र्य विचक्षणः ॥ १४

---

* इतःपरं क ख पुस्तकयोर्नित्यमिते वर्तते तदधिकमिति भाति । + एतच्छ्लोकस्थानेऽयं पाठश्च पुस्तके— सर्वलक्षणसंयुक्ता विधिज्ञा विजितेन्द्रियाः । कुलशीलसमायुक्ताः स्थापकास्युर्द्विजोत्तमा इति ।

---

१ ग. घ. ङ. दृढा । २ ग. घ. ङ. ॰ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् । ना॰ । ३ घ कूपेषु वा॰ । ङ. च. ॰कूपेषु वापी पुष्करिणीषु न । ४ घ. ॰ते च यथा नृभिः । ङ. ॰ते च यथा नृप। ऽ॰ । च. ते च सदा नृभिः । ५ घ. ङ. च. ॰मात्राः समे॰ । ६ घ. ॰तस्रः शस्थाः । ङ. ॰तस्रो हस्ताः । ७ ङ. ॰स्त्र न्विता॰ । ८ घ. च. ॰र्णो विधिज्ञो विजि॰ । ९ ग. घ. ङ. स्थापकः । १० ग. व्यजने । ११ ङ. चाऽऽसनं शुभ्रं । १२ ग. ॰ण॰ । अरत्नि॰ ।

ञ्यरत्निमात्रो यूपः स्यात्क्षीरवृक्षविनिर्मितः। यजमानप्रमाणो वा संस्थाप्यो भूतिमिच्छता॥*
हेमालंकारिणः कार्याः पञ्चविंशतिऋत्विजः । कुण्डलानि च हैमानि[1] केयूरकटकानि च ॥
तथाङ्गुल्यः[2] पवित्राणि वासांसि विविधानि च[3]। +पूजयेत्तु समं सर्वानाचार्यो[4] द्विगुणं पुनः ॥
दद्याच्छयनसंयुक्तमात्मनश्चापि यत्प्रियम् ॥ १८
सौवर्णकूर्ममकरौ राजतौ मत्स्यदुन्दुभौ । ताम्रौ कुलीरमण्डूकावायसः शिशुमारकः ॥
एवमासाद्य तत्सर्वमादावेव विशां पते ॥ १९
शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः। सर्वौषध्युदकैस्तत्र स्नापितो वेदपारगैः[5] ॥ २०
यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसमन्वितः। पश्चिमं द्वारमासाद्य[6] प्रविशेद्यागमण्डपम् ॥ २१
ततो मङ्गलशब्देन भेरीणां निःस्वनेन च। अञ्जसा मण्डलं कुर्यात्पञ्चवर्णेन तत्त्ववित् ॥ २२
षोडशारं ततश्चक्रं पद्मगर्भं चतुर्मुखम् । चतुरस्रं च परितो वृत्तं मध्ये सुशोभनम् ॥ २३
वेद्याश्चोपरि तत्कृत्वा ग्रहाँल्लोकपतींस्ततः । विन्यसेन्मन्त्रतः सर्वान्प्रतिदिक्षु विचक्षणः २४
कूर्मादि स्थापयेन्मध्ये वारुणं मन्त्रमाश्रितः। ब्रह्माणं च शिवं विष्णुं तत्रैव स्थापयेद्बुधः ॥
विनायकं च विन्यस्य कमलामम्बिकां तथा । शान्त्यर्थं सर्वलोकानां भूतग्रामं न्यसेत्ततः२६
पुष्पभक्ष्यफलैर्युक्तमेवं कृत्वाऽधिवासनम्। कुम्भान्सजलगर्भांस्तान्वासोभिः परिवेष्टयेत्२७
पुष्पगन्धैरलंकृत्य द्वारपालान्समन्ततः । पठध्वमिति तान्ब्रूयादाचार्यस्त्वभिपूजयेत् ॥ २८
बह्वृचौ पूर्वतः स्थाप्यौ दक्षिणेन यजुर्विदौ। सामगौ पश्चिमे तद्वदुत्तरेण त्वथर्वणौ ॥२९
उदङ्मुखो दक्षिणतो यजमान उपाविशेत्। यजध्वमिति तान्ब्रूयाद्द्विजान्याजकान्पुनरेव तु३०
उत्कृष्टान्मन्त्रजापेन तिष्ठध्वमिति जापकान्। एवमादिश्य तान्सर्वान्पर्युक्ष्याग्निं स मन्त्रवित्
जुहुयाद्वारुणैर्मन्त्रैराज्यं च समिधस्तथा। ऋत्विग्भिश्चाथ होतव्यं वारुणैरेव सर्वतः॥ ३२
ग्रहेभ्यो विधिवद्धुत्वा तथेन्द्रायेश्वराय च। मरुद्भ्यो लोकपालेभ्यो विधिवद्विश्वकर्मणे॥
रात्रिसूक्तं च रौद्रं च पावमानं सुमङ्गलम्। जपेयुः पौरुषं सूक्तं पूर्वतो बह्वृचः पृथक्॥३४
शाक्रं रौद्रं च सौम्यं च कूष्माण्डं जातवेदसम्। सौरसूक्तं जपेन्मन्त्रं दक्षिणेन यजुर्विदः ॥
वैराज्यं पौरुषं सूक्तं सौवर्णं रुद्रसंहिताम्। शैशवं पञ्चनिधनं गायत्रं ज्येष्ठसाम च ॥ ३६
वामदेव्यं बृहत्साम रौरवं सरथंतरम्। गवां व्रतं च काण्वं च रक्षोघ्नं वयसस्तथा ॥
गायेयुः सामगा राजन्पश्चिमं द्वारमाश्रिताः ॥ ३७

* इत उत्तरमयं श्लोको ङ. च पुस्तकयोः—पालाशो ब्राह्मणस्योक्तो न्यग्रोधः क्षत्रियस्य तु ॥ बिल्वो वैश्यस्य यूपः स्याच्छूद्रस्यौदुम्बरः स्मृतः । इति । + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो घ. च. पुस्तकयोः—दक्षिणां तु समां सर्वामाचार्ये द्विगुणां तत इति ।

१ घ. ङ. च. °नि सूत्राणि क° । २ ग. °ङ्गुलीय चित्रा° । घ. ङ. च. °ङ्गुलीपवित्रा° । ३ ग. च । दापये° । ४ क. ख °चार्यो द्वि° । ५ ग. ङ. वेदपुंगवैः । च. द्विजपुङ्गवैः । ६ ग. °माश्रित्य संवि° । घ. ङ. च. °माश्रित्य प्र° । ७ ग. घ. ङ. च. रजसा । ८ क ख. °तः । सन्य° । ९ क. ख. वारुण्यां । १० घ ङ. च. °म्भांश्च रत्नगर्भांस्तान्वारिणा परिपूरितान् । वस्त्रादिभिर° । ११ घ. च. °तः । जपध्व° । १२ ग च °याग्याजका° । १३ ग. °ग त्कृष्टमन्त्र° । १४ ग. °न्त्रजप्येन । १५ ङ. च. °जाप्येन । १६ घ. °माभाष्य ता° । १७ घ. ङ. च. जपेरन् । १८ घ. कौष्माण्डम् । १९ ग. घ. ङ. च. °पेरंस्ते द° । २० ग. घ. ङ. च. वैराजं । २१ ग. च. सौपर्णं । २२ ग. घ. ङ. च. °तं विकर्णं च र° ।

अथर्वणश्चोत्तरतः शान्तिकं पौष्टिकं त ा। जपेयुर्मनसा देवमाश्रित्य वरुणं प्रभुम् ॥ ३७
पूर्वेद्युरभितो रात्रावेवं कृत्वाऽधिवासनम्। गजाश्वरथ्यावल्मीकात्संगमाद्ध्रदगोकुलात्॥
मृदमादाय कुम्भेषु प्रक्षिपेच्चत्वरात्तथा ॥ ३८
रोचनां च सासिद्धार्थां गन्धं गुग्गुलमेव च। स्नपनं तस्य कर्तव्यं पञ्चगव्यसमन्वितम् ॥३९
प्रत्येकं तु महामन्त्रैरेवं कृत्वा विधानतः। एवं क्षपाऽतिवाह्याऽथ विधियुक्तेन कर्मणा॥ ४०
ततः प्रभाते विमले संजातेऽथ शतं गवाम्। ब्राह्मणेभ्यः प्रदातव्यमष्टषष्टिश्च वा पुनः ॥
पञ्चाशद्वाऽथ षट्त्रिंशत्पञ्चविंशतिरप्यथ ॥ ४१
ततः सांवत्सरप्रोक्ते शुभे लग्ने सुशोभने। वेदशब्दैश्च गान्धर्वैर्वाद्यैश्च विविधैः पुनः ॥ ४२
कनकालंकृतां कृत्वा जले गामवतारयेत्। सामगाय च सा देया ब्राह्मणाय विशां पते ॥
पात्रीमादाय सौवर्णीं पञ्चरत्नसमन्विताम्। ततो निक्षिप्य मकरमत्स्यादींश्चैव सर्वशः ॥
धृतां चतुर्विधैर्विप्रैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ॥ ४४
महानदीजलोपेतां दध्यक्षतसमन्विताम्। उत्तराभिमुखीं धेनुं जलमध्ये तु कारयेत् ॥४५
अथर्वणेन संस्नातां पुनर्मामेत्यथेति च। आपो हि ष्ठेतिमन्त्रेण क्षिप्त्वाऽऽगत्य च मण्डपम्
पूजयित्वा सरस्तत्र बलिं दद्यात्समन्ततः। पुनर्दिनानि होतव्यं चत्वारि मुनिसत्तमाः ॥४७
चतुर्थीकर्म कर्तव्यं देया तत्रापि शक्तितः। दक्षिणा राजशार्दूल वरुणक्ष्मार्पणं ततः ॥४८
कृत्वा तु यज्ञपात्राणि यज्ञोपकरणानि च। ऋत्विग्भ्यस्तु समं दत्त्वा मण्डपं विभजेत्पुनः ॥
हेमपात्रीं च शय्यां च स्थापकाय निवेदयेत् ॥ ४९
ततः सहस्रं विप्राणामथवाऽष्टशतं तथा। भोजनीयं यथाशक्ति पञ्चाशद्वाऽथ विंशतिः ॥
एवमेष पुराणेषु तडागविधिरुच्यते ॥ ५०
कूपवापीषु सर्वासु तथा पुष्करिणीषु च। एष एव विधिर्दृष्टः प्रतिष्ठासु तथैव च ॥ ५१
मन्त्रतस्तु विशेषः स्यात्प्रासादोद्यानभूमिषु। अयं त्वशक्तावर्धेन विधिर्दृष्टः स्वयंभुवा ॥
अल्पेष्वेकाग्निवत्कृत्वा वित्तशाठ्याद्दृते नृणाम् ॥ ५२
प्रावृट्काले स्थिते तोये ह्यग्निष्टोमफलं स्मृतम्। शरत्काले स्थितं यत्स्यात्तदुक्तफलदायकम्
वाजपेयातिरात्राभ्यां हेमन्ते शिशिरे स्थितम् ॥ ५३
अश्वमेधसमं प्राहुर्वसन्तसमये स्थितम्। ग्रीष्मेऽपि तत्स्थितं तोयं राजसूयाद्विशिष्यते॥ ५४

एतान्महाराज विशेषधर्मान्करोति[11] योऽप्या[12]गमशुद्धबुद्धिः।
स याति रुद्रालयमाशु पूतः कल्पाननेकान्दिवि मोदते च ॥ ५५
अनेकलोकान्सं[13] महत्तमादीन्[14]भुक्त्वा परार्धद्वयमङ्गनाभिः।
सहैव विष्णोः परमं पदं यत्प्राप्नोति तद्याग[15]फलेन भूयः* ॥ ५७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तडागविधिर्नामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३५५३ ॥

---

* इतः परेषामध्यायत्रयाणां विपर्यासो वर्तते ङ. पुस्तके।

१ घ. ङ. च सुसिद्धार्थान्गन्धान्गुग्गु॰ २ घ. स्नापन। ३ घ. ङ. ॰म्। पूर्तकर्तमहा॰। ४ घ सर्वतः। ५ क. मंण्डलम्। ६ ङ. ॰णश्रवणं। ७ ख. घ. च ॰पनं त॰ ८ क ख च ॰मेषु पु॰। ९ क. ख. प्राह सवस। १० घ. ङ. ॰ष्णोऽप्यवास्थितं। ११ ग. ॰ति चोर्व्यामथ शु ङ. ॰ति पौर्तानथ शु॰। १२ घ यो वै भुवि शु॰। १३ ग. ॰न्स सहस्रदीपान्भुक्त्वा। १४ ङ. च. ॰हर्जनादी॰। १५ ग. तद्योग॰। घ. ङ. च. तद्योगबले॰।

अथैकोनषष्टितमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

पादपानां विधिं सूत यथावद्विस्तराद्वद । विधिना केन कर्तव्यं पादपोद्यापनं बुधैः ॥

ये च लोकाः स्मृतास्तेषां तानिदानीं वदस्व नः । *यत्फलं लभते प्रेत्य तत्सर्वं वक्तुमर्हसि

सूत उवाच—

पादपानां विधिं वक्ष्ये तथैवोद्यानभूमिषु । तडागविधिवत्सर्वमासाद्य जगदीश्वर ॥ ३

ऋत्विङ्मण्डपसंभारश्चाऽऽचार्यश्चैव तद्विधः । पूजयेद्ब्राह्मणांस्तद्वद्धेमवस्त्रानुलेपनैः ॥ ४

सर्वौषध्युदकैः सिक्तान्पिष्टातकविभूषितान् । वृक्षान्माल्यैरलंकृत्य वासोभिरभिवेष्टयेत ॥ ५

सूच्या सौवर्णया कार्यं सर्वेषां कर्णवेधनम् । अञ्जनं चापि दातव्यं तद्वद्धेमशलाकया ॥ ६

फलानि सप्त चाष्टौ वा कालधौतानि कारयेत् । प्रत्येकं सर्ववृक्षाणां वेद्यां तान्यधिवासयेत् ॥

धूपोऽत्र गुग्गुलः श्रेष्ठस्ताम्रपात्रैरधिष्ठितान् । सप्तधान्यस्थितान्कृत्वा वस्त्रगन्धानुलेपनैः॥ ८

कुम्भान्सर्वेषु वृक्षेषु स्थापयित्वा नरेश्वर । सहिरण्यानशेषांस्तान्कृत्वा बलिनिवेदनम् ॥ ९

यथास्वं लोकपालानामिन्द्रादीनां विशेषतः । वनस्पतेश्च विद्वद्भिर्होमः कार्यो द्विजातिभिः

ततः शुक्लाम्बरधरां सौवर्णकृतभूषणाम् । सकांस्यदोहां सौवर्णशृङ्गाभ्यामतिशालिनीम् ॥

पयस्विनीं वृक्षमध्यादुत्सृजेद्गामुदङ्मुखीम् ॥ ११

ततोऽभिषेकमन्त्रेण वाद्यमङ्गलगीतकैः । ऋग्यजुःसाममन्त्रैश्च वारुणैरभितस्तथा ॥

तैरेव कुम्भैः स्नपनं कुर्याद्ब्राह्मणपुंगवः ॥ १२

स्नातः शुक्लाम्बरस्तद्वद्यजमानोऽभिपूजयेत् । गोभिर्विभवतः सर्वानृत्विजस्तान्समाहितः ॥

हेमसूत्रैः सकटकैरङ्गुलीयपवित्रकैः । वासोभिः शयनीयैश्च तथोपस्करपादुकैः ॥

क्षीरेण भोजनं दद्याद्यावद्दिनचतुष्टयम् ॥ १४

होमश्च सर्षपैः कार्यो यवैः कृष्णतिलैस्तथा । पलाशसमिधः शस्ताश्चतुर्थेऽह्नि तथोत्सवः ॥

दक्षिणा च पुनस्तद्वद्देया तत्रापि शक्तितः ॥ १५

यद्यदिष्टतमं किंचित्तत्तद्दद्यादमत्सरी । आचार्ये द्विगुणं दद्यात्प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ १६

अनेन विधिना यस्तु कुर्याद्वृक्षोत्सवं बुधः । सर्वान्कामानवाप्नोति फलं चाऽऽनन्त्यमश्नुते ॥

यश्चैकमपि राजेन्द्र वृक्षं संस्थापयेन्नरः । सोऽपि स्वर्गे वसेद्राजन्यावदिन्द्रायुतत्रयम् ॥ १८

भूतान्भव्यांश्च मनुजांस्तारयेद्द्रुमसंमितान् । परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ १९

य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वाऽपि मानवः । सोऽपि संपूजितो देवैर्ब्रह्मलोके महीयते ॥ २०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वृक्षोत्सवो नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३५७३ ॥

---

* एतदर्धं नास्ति क. ख. पुस्तकयोः ।

---

१ क. ख. सर्वान्धान्य° । २ ग. °थावल्लोक° । ३ ग. घ. ङ. कुर्युर्ब्राह्मणपुंगवाः । स्ना° । ३ ग. ङ. च. रध. रोयज° । ५ ङ. भूतलस्थांश्च । म° । ६ ग. °रमं पदमा° । ७ ग. °लभम । य° ।

अथ षष्टितमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

तथैवान्यत्प्रवक्ष्यामि सर्वकामफलप्रदम् । सौभाग्यशयनं नाम यत्पुराणविदो विदुः ॥ १
पुरा दग्धेषु लोकेषु भूर्भुवःस्वर्महादिषु । सौभाग्यं सर्वभूतानामेकस्थमभवत्तदा ॥
वैकुण्ठं स्वर्गमासाद्य विष्णोर्वक्षःस्थलस्थितम् ॥ २
ततः कालेन महता पुनः सर्गविधौ नृप । अहंकारावृते लोके प्रधानपुरुषान्विते ॥ ३
स्पर्धायां च प्रवृत्तायां कमलासनकृष्णयोः । लिङ्गाकारा समुद्भूता वह्नेर्ज्वालाऽतिभीषणा ॥
तयाऽभितप्तस्य हरेर्वक्षसस्तद्विनिःसृतम्[३] ॥ ४
वक्षःस्थलं समाश्रित्य विष्णोः सौभाग्यमास्थितम् । रसरूपं ततो यावत्प्राप्नोति वसुधातलम्
उत्क्षिप्तमन्तरिक्षे तद्ब्रह्मपुत्रेण धीमता । दक्षेण पीतमात्रं तद्रूपलावण्यकारकम् ॥ ६
बलं तेजो महज्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः । शेषं यदपतद्भूमावष्टधा समजायत ॥ ७
ततो जनानां संजाताः सप्त सौभाग्यदायिकाः । इक्षवो रसराजाश्च निष्पावाजाजिधा-
न्यकम् ॥ ८
विकारवच्च गोक्षीरं कुसुम्भं कुङ्कुमं तथा । लवणं चाष्टमं तद्वत्सौभाग्याष्टकमुच्यते ॥ ९
पीतं यद्ब्रह्मपुत्रेण योगज्ञानविदा पुनः । दुहिता साऽभवत्तस्य या सतीत्यभिधीयते ॥ १०
लोकानतीत्य लालित्याल्ललिता तेन चोच्यते । त्रैलोक्यसुन्दरीमेनामुपयेमे पिनाकधृक् ॥ ११
या देवी सौभाग्यमयी भुक्तिमुक्तिफलप्रदा । तामाराध्य पुमान्भक्त्या नारी वा किं न विन्दति

मनुरुवाच—

कथमाराधनं तस्या जगद्धात्र्या जनार्दन । तद्विधानं जगन्नाथ तत्सर्वं च वदस्व मे ॥ १३

मत्स्य उवाच—

वसन्तमासमासाद्य तृतीयायां जनप्रिय । शुक्लपक्षस्य[९] पूर्वाह्णे[१०] तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥ १४
तस्मिन्नहनि सा देवी किल विश्वात्मना सती । पाणिग्रहणकैर्मन्त्रैरुदूढा वरवर्णिनी ॥ १५
तया सहैव देवेशं तृतीयायामथार्चयेत् । फलैर्नानाविधैर्धूपैर्दीपनैवेद्यसंयुतैः[११] ॥ १६
प्रतिमां पञ्चगव्येन तथा गन्धोदकेन तु । स्नापयित्वाऽर्चयेद्गौरीमिन्दुशेखरसंयुताम् ॥ १७
नमोऽस्तु पाटलायै तु पादौ देव्याः शिवस्य तु । शिवायेति च संकीर्त्य जयायै गुल्फयोर्द्वयोः ॥
त्रिगुणायेति रुद्राय[१२] भवान्यै जङ्घयोर्युगम् । शिवां[१३] रुद्रेश्वरायै च विजयायेति[१४] जानुनी ॥
संकीर्त्य हरिकेशाय तथोरू वरदे नमः ॥ १९
ईशायै च कटिं देव्याः शंकरायेति शंकरम् । कुक्षिद्वयं च कोटव्यै शूलिने शूलपाणये ॥ २०

---

१ ग. घ. °दा । तच्च वैकण्ठमा° । २ ग. घ. °स्थले स्थि° । ३ ग. घ. च. °म् । यद्वक्षस्थलमा° । ङ. °म् । यद्वक्षस्थलमाच वि° । ४ ग. घ. ङ. च. ततस्त्वोषधयो जाताः । ५ ङ. कृ । सौभाग्यमाया या देवी भु° । ६ ङ. °री विन्दति वाञ्छितम् । म° । ७ ग. घ. ङ. त्वं । ८ ङ. जनाधिप । ९ ग. °णिग्राहणिकै° । १० क. ख. °त्रैरवसद्र° । ११ ग. °वैर्दीपैर्धूप° । १२ घ. घ. ङ. रुद्रस्य । १३ ग. शिवं रु° । ङ. शिवं भद्रेश्वरायेति वि° । १४ ग. घ. ङ. °यायै च. जा° ।

मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरं चाभिपूजयेत् । सर्वात्मने नमो रुद्रमीशान्यै च कुचद्वयम् ॥ २१
शिवं वेदात्मने तद्वद्रुद्राण्यै कण्ठमर्चयेत् । त्रिपुरघ्नाय विश्वेशमनन्तायै करद्वयम् ॥ २२
त्रिलोचनाय च हरं बाहू कालानलप्रिये । सौभाग्यभवनायेति भूषणानि सदाऽर्चयेत् ॥
स्वाहास्वधायै च मुखमीश्वरायेति शूलिनम् ॥ २३
अशोकमधुवासिन्यै पूज्यावोष्ठौ च भूतिदौ । स्थाणवे तु हरं तद्वद्द्वास्यं चन्द्रमुखप्रिये ॥ २४
नमोऽर्धनारीशहरमसिताङ्गीति नासिकाम् । नम उग्राय लोकेशं ललितेति पुनर्भ्रुवौ ॥ २५
शर्वाय पुरहन्तारं वासव्यै तु तथाऽलकान् । नमः श्रीकण्ठनाथायै शिवकेशांस्ततोऽर्चयेत् ॥
भीमोग्रसमरूपिण्यै शिरः सर्वात्मने नमः ॥ २६
शिवमभ्यर्च्य विधिवत्सौभाग्याष्टकमग्रतः । स्थापयेद्धृतनिष्पावकुसुम्भक्षीरजीरकम् ॥ २७
रसराजं च लवणं कुस्तुम्बुरु तथाऽष्टकम् । दत्तं सौभाग्यमित्यस्मात्सौभाग्याष्टकमित्यतः ॥
एवं निवेद्य तत्सर्वमग्रतः शिवयोः पुनः । रात्रौ शृङ्गोदकं प्राश्य तद्वद्भूमावरिंदम ॥ २९
पुनः प्रभाते तु तथा कृतस्नानजपः शुचिः । संपूज्य द्विजदांपत्यं वस्त्रमाल्यविभूषणैः ॥ ३०
सौभाग्याष्टकसंयुक्तं सुवर्णचरणद्वयम् । प्रीयतामत्र ललिता ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ३१
एवं संवत्सरं यावत्तृतीयायां सदा मनो । कर्तव्यं विधिवद्भक्त्या सर्वसौभाग्यमीप्सुभिः ॥ ३२
प्राशने दानमन्त्रे च विशेषोऽयं निबोध मे । शृङ्गोदकं चैत्रमासे वैशाखे गोमयं पुनः ॥ ३३
ज्येष्ठे मन्दारकुसुमं बिल्वपत्रं शुचौ स्मृतम् । श्रावणे दधि संप्राश्यं नभस्ये च कुशोदकम् ॥ ३४
क्षीरमाश्वयुजे मासि कार्तिके पृषदाज्यकम् । मार्गे मासे तु गोमूत्रं पौषे संप्राशयेद्घृतम् ॥ ३५
माघे कृष्णतिलांस्तद्वत्पञ्चगव्यं च फाल्गुने । ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदा शिवा ॥
वासुदेवी तथा गौरी मङ्गला कमला सती । उमा च दानकाले तु प्रीयतामिति कीर्तयेत् ॥ ३७
मल्लिकाशोककमलं कदम्बोत्पलमालतीः । कुब्जकं करवीरं च बाणमम्लानकुङ्कुमम् ॥ ३८
सिन्धुवारं च सर्वेषु मासेषु क्रमशः स्मृतम् । जपाकुसुम्भकुसुमं मालती शतपत्रिका ॥ ३९
यथालाभं प्रशस्तानि करवीरं च सर्वदा । एवं संवत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नरः ॥ ४०
स्त्री भक्ता वा कुमारी वा शिवमभ्यर्च्य भक्तितः । व्रतान्ते शयनं दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतम् ॥
उमामहेश्वरं हैमं वृषभं च गवा सह । स्थापयित्वाऽथ शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ४२
अन्यान्यपि यथाशक्ति मिथुनान्यम्बरादिभिः । धान्यालंकारगोदानैरभ्यर्चेद्धनसंचयैः ॥
वित्तशाठ्येन रहितः पूजयेद्गतविस्मयः ॥ ४३
एवं करोति यः सम्यक्सौभाग्यशयनव्रतम् । सर्वान्कामानवाप्नोति पदमत्यन्तमश्नुते ॥
फलस्यैकस्य त्यागेन व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ ४४

---

१ ग. ङ. ॰ग्यभाव॰ । २ ग. ॰मीशानायै॰ । ३ ग. ॰द्वक्त्राऽऽस्यं । घ. ङ. ॰द्वदास्यं । ४ ग. घ. ङ. थाय शि॰ । ५ क. ख. ॰रकान् । र॰ । ६ ग घ. चैत्रे । ७ ग. घ. ङ. ॰श्य स्वपेच्च॰ । ८ ग. घ ङ. ॰र्णप्रतिमाद्व॰ । ९ घ. च. मे । गोःश्रृङ्गोदकमाद्यं स्याद्वै शा॰ । १० घ. ङ. मार्गोत्तमाङ्गे गो॰ । ११ क. ख. ॰तिलं तद्व॰ । १२ ग. कुहुकं । १३ ङ. स्त्री पुमान्वा कु॰ । १४ ग. घ. ङ. ॰शक्त्या मि॰ । १५ ग. ॰नैर्हिरण्यैर्धनसंच्चयात् । वि॰ । घ. ॰नैर्हिरण्यैर्वर्णसंचयात् । वि॰ । ङ. च. ॰नैरन्यत्र धनसंक्षयात् । वि॰ । १६ ग. ॰तिफलमानन्त्यम॰ । १७ घ. ङ. च. ॰दमानन्त्यम॰ ।

य इच्छन्कीर्तिमाप्नोति प्रतिमासं नराधिप। सौभाग्यारोग्यरूपायुर्वस्त्रालंकारभूषणैः ॥
न वियुक्तो भवेद्राजन्नवार्बुदशतत्रयम् ॥ ४५
यस्तु द्वादश वर्षाणि सौभाग्यशयनव्रतम्। करोति सप्त चाष्टौ वा श्रीकण्ठभवनेऽमरैः ॥
पूज्यमानो वसेत्सम्यग्यावत्कल्पायुतत्रयम् ॥ ४६
नारी वा कुरुते वाऽपि कुमारी वा नरेश्वर। साऽपि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहलालिता ॥ ४७
शृणुयादपि यश्चैव प्रदद्यादथवा मतिम्। सोऽपि विद्याधरो भूत्वा स्वर्गलोके चिरं वसेत् ॥ ४८
इदमिह मदनेन पूर्वमिष्टं शतधनुषा कृतवीर्यसूनुना च।
कृतमथ वरुणेन नन्दिना वा[2] किमु जननाथ ततो[3] यदुद्भवः[4] स्यात् ॥ ४९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सौभाग्यशयनव्रतं नाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३६२२ ॥

अथैकषष्टितमोऽध्यायः।

नारद उवाच—

भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः स्वर्लोकोऽथ महर्जनः। तपः सत्यं च सप्तैते देवलोकाः प्रकीर्तिताः ॥ १
पर्यायेण तु सर्वेषामाधिपत्यं कथं भवेत्। इह लोके शुभं रूपमायुः सौभाग्यमेव च ॥
लक्ष्मीश्च विपुला नाथ कथं स्यात्पुरसूदन[5] ॥ २

महेश्वर[6] उवाच—

पुरा हुताशनः सार्धं मारुतेन महीतले। आदिष्टः[7] पुरुहूतेन विनाशाय सुरद्विषाम् ॥ ३
निर्दग्धेषु ततस्तेन दानवेषु सहस्रशः। तारकः कमलाक्षश्च कालदंष्ट्रः परावसुः ॥
विरोचनश्च सङ्ग्रामादपलायंस्तपोधन ॥ ४
अम्भः सामुद्रमाविश्य संनिवेशमकुर्वत। अशक्या इति तेऽप्यग्निमारुताभ्यामुपेक्षिताः ॥ ५
ततः प्रभृति ते देवान्मनुष्यान्सह जङ्गमान्। संपीड्य च मुनीन्सर्वान्प्रविशन्ति पुनर्जलम् ॥ ६
एवं वर्षसहस्राणि वीराः पञ्च च सप्त च। जलदुर्गबलाद्ब्रह्मन्पीडयन्ति जगत्त्रयम् ॥ ७
ततः परमथो वह्निमारुतावमराधिपः। आदिदेश चिरादम्बुनिधिरेष विशोष्यताम् ॥ ८
यस्मादस्मद्द्विषामेष शरणं वरुणालयः। तस्माद्भवद्भ्यामद्यैव क्षयमेष प्रणीयताम् ॥ ९
तावूचतुस्ततः शक्रमुभौ[10] शम्बरसूदनम्। अधर्म एष देवेन्द्र सागरस्य विनाशनम् ॥ १०
यस्माज्जीवनिकायस्य महतः संक्षयो भवेत्। तस्मान्न पापमद्याऽऽवां[11] करवाव पुरंदर ॥ ११
अस्य योजनमात्रेऽपि जीवकोटिशतानि च। निवसन्ति सुरश्रेष्ठ स कथं नाशमर्हति ॥ १२
एवमुक्तः सुरेन्द्रस्तु कोपात्संरक्तलोचनः। उवाचेदं वचो रोषान्निर्दहन्निव पावकम् ॥ १३
न धर्माधर्मसंयोगं प्राप्नुवन्त्यमराः क्वचित्। भवतोस्तु[12] विशेषेण माहात्म्यं चाधितिष्ठतोः[13] ॥ १४

---

१ घ. ङ. °जन्वर्षार्बु° । २ घ. ङ. वा क्षितिज° । ३ घ ङ. तदद्भुतं महः स्या° । ४ ग. यदद्भुतं स्य° । ५ ग. मधुसूदन । ६ ग. मत्स्य । घ. ङ. च. भगवान् । ७ घ. ङ. प्रदिष्टः । ८ ग. अन्तःसमुद्र° । ९ ग. ध. ङ च. सभुज° । १० ग. शक्रं श्रयतां त्रिदशाधिप । अ° । ११ ग. ङ. च. पापं भूयिष्ठमुत्सहां वः पु° । १२ क. ख. घ. °वतस्तु १३ क. ख. घ. °ष्ठति । म° ।

मदाज्ञालङ्घनं यस्मान्मारुतेन समं त्वया । मुनिर्व्रतमहिंसादि परिगृह्य त्वया कृतम् ॥
धर्मार्थशास्त्ररहितं शत्रुं प्रति विभावसो ॥ १५
तस्मादेकेन वपुषा मुनिरूपेण मानुषे । मारुतेन समं लोके तव जन्म भविष्यति ॥ १६
यदा च मानुषत्वेऽपि त्वयाऽगस्त्येन शोषितः । भविष्यत्युदधिर्वह्ने तदा देवत्वमाप्स्यसि ॥ १७
इतीन्द्रशापात्पतितौ तत्क्षणात्तौ महीतले । अवाप्तावेकदेहेन कुम्भाज्जन्म तपोधन ॥ १८
मित्रावरुणयोर्वीर्याद्वसिष्ठस्यानुजोऽभवत् । अगस्त्य इत्युग्रतपाः संबभूव पुनर्मुनिः ॥ १९

नारद उवाच—

संभूतः स कथं भ्राता वसिष्ठस्याभवन्मुनिः । कथं च मित्रावरुणौ पितरावस्य तौ स्मृतौ ॥
जन्म कुम्भादगस्त्यस्य कथं स्यात्पुरसूदन ॥ २०

ईश्वर उवाच—

पुरा पुराणपुरुषः कदाचिद्गन्धमादने । भूत्वा धर्मसुतो विष्णुश्चचार विपुलं तपः ॥ २१
तपसा तस्य भीतेन विघ्नार्थं प्रेषितावुभौ । शक्रेण माधवानङ्गावप्सरोगणसंयुतौ ॥ २२
यदा न गीतवाद्येन नाङ्गरागादिना हरिः । न काममाधवाभ्यां च विषयान्प्रति चुक्षुभे ॥ २३
तदा काममधुस्त्रीणां विषादमगमद्गणः । संक्षोभाय ततस्तेषां स्वोरुदेशान्नराग्रजः ॥
नारीमुत्पादयामास त्रैलोक्यजनमोहिनीम् ॥ २४
संक्षुब्धास्तु तया देवास्तौ तु देववरावुभौ । अप्सरोभिः समक्षं हि देवानामब्रवीद्धरिः ॥ २५
अप्सरा इति सामान्या देवानामब्रवीद्धरिः । उर्वशीति च नाम्नेयं लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥
ततः कामयमानेन मित्रेणाऽऽहूय सोर्वशी । उक्ता मां रमयस्वेति बाढमित्यब्रवीत्तु सा ॥ २७
गच्छन्ती चाम्बरं तद्वत्स्तोकमिन्दीवरेक्षणा । वरुणेन धृता पश्चाद्वरुणं नाभ्यनन्दत ॥ २८
मित्रेणाहं वृता पूर्वमद्य भार्या न ते विभो । उवाच वरुणश्चित्तं मयि संन्यस्य गम्यताम् ॥ २९
गतायां बाढमित्युक्त्वा मित्रः शापमदात्तदा । तस्यै मानुषलोके त्वं गच्छ सोमसुतात्मजम् ॥
भजस्वेति यतो वेश्याधर्म एष त्वया कृतः । जलकुम्भे ततो वीर्यं मित्रेण वरुणेन च ॥
प्रक्षिप्तमथ संजातौ द्वावेव मुनिसत्तमौ ॥ ३१
निमिर्नाम सह स्त्रीभिः पुरा द्यूतमदीव्यत । तत्रान्तरेऽभ्याजगाम वसिष्ठो ब्रह्मसंभवः ॥ ३२
तस्य पूजामकुर्वन्तं शशाप स मुनिर्नृपम् । विदेहस्त्वं भवस्वेति ततस्तेनाप्यसौ मुनिः ॥ ३३
अन्योन्यशापाच्च तयोर्विगते इव चेतसी । जग्मतुः शापनाशाय ब्रह्माणं जगतः पतिम् ॥ ३४
अथ ब्रह्मण आदेशाल्लोचनेष्ववसन्निमिः । निमेषाः स्युश्च लोकानां* तद्विश्रामाय नारद ३५
वसिष्ठोऽप्यभवत्तस्मिञ्जलकुम्भे च पूर्ववत् । ततः श्वेतश्चतुर्बाहुः साक्षसूत्रकमण्डलुः ॥
अगस्त्य इति शान्तात्मा बभूव ऋषिसत्तमः ॥ ३६
मलयस्यैकदेशे तु वैखानसविधानतः । सभार्यः संवृतो विप्रैस्तपश्चक्रे सुदुश्चरम् ॥ ३७

* आर्षश्चायं प्रयोगः ।

१ घ. च. °नित्राणम° । २ ग. घ. ङ. च. गण्डूषशो° । ३ क. ख. °तौ । तदा तद्गीत° । ४ घ. ङ. च. °ङ्गहारादि । ५ ग. घ. °न्ती प्रान्तरे तस्मिस्तोक° । ६ ग. चान्तरं । ङ. चान्तरे त° । ७ ग. ङ. वृता । ८ ग. ङ. च. °द्वचनं ना° । ९ ग. °म पुरास्त्रीभिः सह द्यू° । ङ. °म पुरा स्त्रीभिर्नृपो द्यू° । १० घ. च. वैश्वानरं विधानवित् । स । ११ ङ. °नवित् । स ।

ततः कालेन महता तारकादतिपीडितम्। जगद्वीक्ष्य स कोपेन पीतवान्वरुणालयम् ॥ ३८
ततोऽस्य वरदाः सर्वे बभूवुः शंकरादयः। ब्रह्मा विष्णुश्च भगवान्वरदानाय जग्मतुः ॥
वरं वृणीष्व भद्रं ते यदभीष्टं च वै मुने ॥ ३९

अगस्त्य उवाच—

यावद्ब्रह्मसहस्राणां पञ्चविंशतिकोटयः। वैमानिको भविष्यामि दक्षिणाचलवर्त्मनि ॥ ४०
मद्विमानोदये कुर्याद्यः कश्चित्पूजनं मम। स सप्तलोकाधिपतिः पर्यायेण भविष्यति ॥४१

ईश्वर उवाच—

एवमास्त्विति तेऽप्युक्त्वा जग्मुर्देवा यथागतम्। तस्मादर्घः प्रदातव्यो ह्यगस्त्यस्य सदा बुधैः॥

नारद उवाच—

कथमर्घप्रदानं तु कर्तव्यं तस्य वै विभो। विधानं यदगस्त्यस्य पूजने तद्वदस्व मे ॥ ४३

ईश्वर उवाच—

प्रत्यूषसमये विद्वान्कुर्यादस्योदये निशि। स्नानं शुक्लतिलैस्तद्वच्छुक्लमाल्याम्बरो गृही ॥४४
स्थापयेदव्रणं कुम्भं माल्यवस्त्रविभूषितम्। पञ्चरत्नसमायुक्तं घृतपात्रसमन्वितम् ॥
*नानाभक्ष्यफलैर्युक्तं ताम्रपात्रसमन्वितम् ॥ ४५

अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव सौवर्णमत्यायतबाहुदण्डम्।
चतुर्मुखं कुम्भमुखे निधाय धान्यानि सप्ताम्बरसंयुतानि ॥ ४६
सकांस्यपात्राक्षतशुक्तियुक्तं मन्त्रेण दद्याद्द्विजपुंगवाय।
उत्क्षिप्य लम्बोदरदीर्घबाहुमनन्यचेता यमदिङ्मुखः सन् ॥ ४७
श्वेतां च दद्याद्यदि शक्तिरस्ति रौप्यैः खुरैर्हेममुखीं सवत्साम्।
धेनुं नरः क्षीरवतीं प्रणम्य सवत्सघण्टाभरणां द्विजाय ॥ ४८
आसप्तरात्रोदयमेतदस्य दातव्यमेतत्सकलं नरेण।
यावत्समाः सप्त दशाथवा स्युरथोर्ध्वमप्यत्र वदन्ति केचित् ॥ ४९

काशपुष्पप्रतीकाश वह्निमारुतसंभव। मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु ते ॥ ५०
+विन्ध्यवृद्धिक्षयकर मेघतोयविषापह। रत्नवल्लभ देवेश लङ्कावासिन्नमोऽस्तु ते ५१
वातापी भक्षितो येन समुद्रः शोषितः पुरा। लोपामुद्रापतिः श्रीमान्योऽसौ तस्मै नमो नमः
राजपुत्रि महाभागे ऋषिपत्नि वरानने। लोपामुद्रे नमस्तुभ्यमर्घो मे प्रतिगृह्यताम् ॥
प्रत्यब्दं तु फलत्यागमेवं कुर्वन्न सीदति ॥ ५३
होमं कृत्वा ततः पश्चाद्वर्जयेन्मानवः फलम्। अनेन विधिना यस्तु पुमानर्घ्यं निवेदयेत् ॥५४
इमं लोकं स चाऽऽप्नोति रूपारोग्यसमन्वितः। द्वितीयेन भुवर्लोकं स्वर्गलोकं ततः परम्॥५५
सप्तैव लोकानाप्नोति सप्तार्घान्यः प्रयच्छति। यावदायुश्च यः कुर्यात्परं ब्रह्माधिगच्छति॥५६

*एतदर्धं न विद्यते क. ख. घ. च. पुस्तकेषु। +इत आरभ्य अर्घो मे प्रतिगृह्यतामित्यन्तग्रन्थो ग. पुस्तके वर्तते।

१ ग. यथाऽभीष्टं भवेन्मुने। २ ग. घ. ङ. च. °णापथव°। ३ ग. सगस्तलो°। ४ ग. °पात्रेण संयुतम्। ना°। ५ क. ख. °र्णमेवाय°। ६ क. ख. °श अग्निमा°। ७ क. फलैर्योग°। ख. घ. फलैर्याग। ८ घ. दत्त्वा। ङ. च. कुर्यात्। ९ घ. ङ. च. लोकमवाप्नो°। १० क. ख. °साध्यां न्यः।

इह पठति शृणोति वा य एतद्युगलमुनिप्रभवार्घ्यसंप्रदानम् ।
मतिमपि च ददाति सोऽपि विष्णोर्भवनगतः परिपूज्यतेऽमरौघैः ॥ ५७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽगस्त्योत्पत्तिपूजाविधानं नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३६७९ ॥

अथ द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

सौभाग्यारोग्यफलदममुत्राक्षय्यकारकम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं देव तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥ १

मत्स्य उवाच—

यदुमायाः पुरा देव उवाच पुरसूदनः । कैलासशिखरासीनो देव्या पृष्टस्तदा किल ॥ २
कथासु संप्रवृत्तासु धर्म्यासु ललितासु च । तदिदानीं प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ३

ईश्वर उवाच—

शृणुष्वावहिता देवि तथैवानन्तपुण्यकृत् । नराणामथ नारीणामाराधनमनुत्तमम् ॥ ४
नभस्ये वाऽथ वैशाखे पुण्यमार्गशिरस्य* च । शुक्लपक्षे तृतीयायां सुस्नातो गौरसर्षपैः ॥ ५
गोरोचनं सगोमूत्रमुष्णं गोशकृतं तथा । दधिचन्दनसंमिश्रं ललाटे तिलकं न्यसेत् ॥
सौभाग्यारोग्यदं यस्मात्सदा च ललिताप्रियम् ॥ ६
प्रतिपक्षं तृतीयासु पुमा॑नापीतवाससी । धारयेदथ रक्तानि नारी चेदथ संयता ॥ ७
विधवा धातुरक्तानि कुमारी शुक्लवाससी । देवीं तु पञ्चगव्येन ततः क्षीरेण केवलम् ॥
स्नापयेन्मधुना तद्वत्पुष्पगन्धोदकेन च ॥ ८
पूजयेच्छुक्लपुष्पैश्च फलैर्नानाविधैरपि । धान्यकाजाजिलवणैर्गुडक्षीरघृतान्वितैः ॥ ९
शुक्लाक्षततिलैरर्च्यां ततो देवीं सदाऽर्चयेत् । पादाद्यभ्यर्चनं कुर्यात्प्रतिपक्षं वरानने ॥ १०
वरदायै नमः पादौ तथा गुल्फौ नमः श्रियै । अशोकायै नमो जङ्घे पार्वत्यै जानुनी तथा
ऊरू मङ्गलकारिण्यै वामदेव्यै तथा कटिम् । पद्मोदरायै जठरमुरः कामश्रियै नमः ॥ १२
करौ सौभाग्यदायिन्यै बाहू *हरमुखश्रियै । मुखं दर्पणवासिन्यै स्मरदायै स्मितं नमः १३
गौर्यै नमस्तथा नासामुत्पलायै च लोचने । तुष्ट्यै ललाटमलकान्कात्यायन्यै शिरस्तथा ॥
नमो गौर्यै नमो धिष्ण्यै नमः कान्त्यै नमः श्रियै । रम्भायै ललितायै च वासुदेव्यै नमो नमः
एवं संपूज्य विधिवदग्रतः पद्ममालिखेत् । पत्रैर्द्वादशभिर्युक्तं कुङ्कुमेन सकर्णिकम् ॥ १६
पूर्वेण विन्यसेद्गौरीमपर्णां च ततः परम् । भवानीं दक्षिणे तद्वद्रुद्राणीं च ततः परम् १७
विन्यसेत्पश्चिमे सौम्यां सदा मदनवासिनीम् । वायव्ये पाटलामुग्रामन्तरेण ततोऽप्युमाम् ॥

---

* अस्य प्रयोगस्याऽऽर्षत्वं कल्पनीयम् ।

---

१ ग. °तद्वसुगुगलप्रभवाय सं° । घ. °तद्वसुयुगुलाङ्गभवस्य सं° । ङ. च. °तद्वसनशुभयुगस्य सं° । २ ग. °मान्नारी तथा सती । धा° । ३ ग. °रीचै वातिसं । ४ क. ख. °हृदरमुखं श्रि° । घ. °हृदरसुखश्रि° । ५ ग भूत्यै । ङ. धात्र्यै । ६ ग. ङ. °द्वदिन्द्राणीं ।

मध्ये यथास्वं मांसाङ्गीं मङ्गलां कुमुदां सतीम् । रुद्रं च मध्ये संस्थाप्य ललितां कर्णिकोपरि ।
कुसुमैरक्षतैर्वाभिर्नमस्कारेण विन्यसेत् ॥ १९
गीतमङ्गलनिर्घोषान्कारयित्वा सुवासिनीः । पूजयेद्रक्तवासोभी रक्तमाल्यानुलेपनैः ॥
सिन्दूरं स्नानचूर्णं च तासां शिरसि पातयेत् ॥ २०
सिन्दूरकुङ्कुमस्नानमतीवेष्टतमं यतः । तथोपदेष्टारमपि पूजयेद्यत्नतो गुरुम् ॥
न पूज्यते गुरुर्यत्र सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ॥ २१
नभस्ये पूजयेद्गौरीमुत्पलैरसितैः सदा । बन्धुजीवैराश्वयुजे कार्तिके शतपत्रकैः ॥ २२
जातीपुष्पैर्मार्गशीर्षे पौषे पीतैः कुरण्टकैः । कुन्दकुङ्कुमपुष्पैस्तु देवीं माघे तु पूजयेत् ॥
सिन्दुवारेण जात्या वा फाल्गुनेऽप्यर्चयेदुमाम् ॥ २३
चैत्रे तु मल्लिकाशोकैर्वैशाखे गन्धपाटलैः । ज्येष्ठे कमलमन्दारैराषाढे च नवाम्बुजैः ॥
कदम्बैरथ मालत्या श्रावणे पूजयेत्सदा ॥ २४
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । बिल्वपत्रार्कपुष्पं च यवान्गोशृङ्गवारि च ॥ २५
पञ्चगव्यं च बिल्वं च प्राशयेत्क्रमशस्तदा । एतद्भाद्रपदाद्यं तु प्राशनं समुदाहृतम् ॥ २६
प्रतिपक्षं च मिथुनं तृतीयायां वरानने । पूजयित्वाऽर्चयेद्भक्त्या वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥ २७
पुंसः पीताम्बरे दद्यात्स्त्रियै कौसुम्भवाससी । निष्पावा जाजिलवणमिक्षुदण्डगुडान्वितम् ॥
तस्यै दद्यात्फलं पुष्पं सुवर्णोत्पलसंयुतम् ॥ २८
यथा न देवि देवेशस्त्वां परित्यज्य गच्छति । तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥ २९
कुमुदा विमलाऽनन्ता भवानी च सुधा शिवा । ललिता कमला गौरी सती रम्भाऽथ पार्वती ॥
नभस्यादिषु मासेषु प्रीयतामित्युदीरयेत् । व्रतान्ते शयनं दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम् ॥ ३१
मिथुनानि चतुर्विंशद्दश द्वौ च समर्चयेत् । अष्टौ षड्वाऽप्यथ पुनश्चानुमासं समर्चयेत् ॥ ३२
पूर्वं दत्त्वा तु गुरवे शेषानप्यर्चयेद्बुधः । उक्तानन्ततृतीयैषा सदाऽनन्तफलप्रदा ॥ ३३
सर्वपापहरां देवि सौभाग्यारोग्यवर्धिनीम् । न चैनां वित्तशाठ्येन कदाचिदपि लङ्घयेत् ॥
नरो वा यदि वा नारी वित्तशाठ्यात्पतत्यधः । ३४
गर्भिणी सूतिका नक्तं कुमारी वाऽथ रोगिणी । यद्यशुद्धा तदाऽन्येन कारयेत्प्रयता स्वयम् ॥
इमामनन्तफलदां यस्तृतीयां समाचरेत् । कल्पकोटिशतं साग्रं शिवलोके महीयते ॥ ३६
वित्तहीनोऽपि कुरुते वर्षत्रयमुपोषणैः । पुष्पमन्त्रविधानेन सोऽपि तत्फलमाप्नुयात् ॥ ३७
नारी वा कुरुते या तु कुमारी विधवाऽथवा । साऽपि तत्फलमाप्नोति गौर्यनुग्रहलालिता ॥ ३८

इति पठति शृणोति वा य इत्थं गिरितनयाव्रतमिन्द्रवासस्थः ।
मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरवधूजनकिंनरैश्च पूज्यः ॥ ३९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽनन्ततृतीयाव्रतं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३७१८ ॥

---

१ ङ. °ध्ये तथाऽप्युमां । २ ग. °थास्वमाशासु उद्भदां कु° । ४. थास्वमाशासु म° । ३ ग. ङ. र्वाऽपि नम° । ४ क. ख. °नवर्ण । ५ घ. ङ. च. दापयेत् । ६ ङ. °वेष्टं यतस्तव । त° । ७ ग. च. °श्चातुर्मासे स° । ८ ग. घ. ङ. °वरा दे° । ९ ग. घ. ङ. °नी । न । १० क. ख. °येत्कमशः गता । इ° । ११ ग. घ. ङ. च. °न्द्रलोकम°।

अथ त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अथान्यामपि वक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम् । रसकल्याणिनीमेतां पुराकल्पविदो विदुः ॥
माघमासे तु संप्राप्ते तृतीयां शुक्लपक्षतः । प्रातर्गव्येन पयसा तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥ २
स्नापयेन्मधुना देवीं तथैवेक्षुरसेन च । *गन्धोदकेन तु पुनर्लेपयेत्कुङ्कुमेन तु ॥
दक्षिणाङ्गानि संपूज्य ततो वामानि पूजयेत् ॥ ३
ललितायै नमो देव्याः पादौ गुल्फौ ततोऽर्चयेत्। जङ्घां जानुं तथा शान्त्यै तथैवोरुं श्रियै नमः
मदालसायै तु कटिममलायै तथोदरम् । स्तनौ मदनवासिन्यै कुमुदायै च कन्दराम् ॥ ५
भुजं भुजाग्रं माधव्यै कमलायै मुखस्मिते । भ्रूललाटं च रुद्राण्यै शंकरायै तथाऽलकान् ॥ ६
मुकुटं विश्ववासिन्यै शिरः कान्त्यै तथाऽर्चयेत् । मदनायै ललाटं तु मोहनायै पुनर्भ्रुवौ ॥ ७
नेत्रे चन्द्रार्धधारिण्यै तुष्टयै च वदनं पुनः । उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठममृतायै नमः स्तनौ ॥ ८
रम्भायै वामकुक्षिं च विशोकायै नमः कटिम् । हृदयं मन्मथाधिष्ण्यै पाटलायै तथोदरम् ॥ ९
कटिं सुरतवासिन्यै तथोरुं चम्पकप्रिये । जानुजङ्घे नमो गौर्यै गायत्र्यै घुटिके नमः ॥ १०
धराधरायै पादौ तु विश्वकायै नमः शिरः । नमो भवान्यै कामिन्यै कामदेव्यै जगत्प्रिये ॥ ११
+आनन्दायै सुनन्दायै सुभद्रायै नमो नमः । एवं संपूज्य विधिवद्द्विजदांपत्यमर्चयेत् ॥
भोजयित्वाऽन्नपानेन मधुरेण विमत्सरैः ॥ १२
जलपूरितं तथा कुम्भं शुक्लाम्बरयुगद्वयम् । दत्त्वा सुवर्णकमलं गन्धमाल्यैः समर्चयेत् ॥ १३
प्रीयतामत्र कुमुदा गृह्णीयाल्लवणव्रतम् । अनेन विधिना देवीं मासि मासि सदाऽर्चयेत् ॥ १४
लवणं वर्जयेन्माघे फाल्गुने च गुडं पुनः । तैलं राजिं तथा चैत्रे वर्ज्यं च मधु माधवे ॥ १५
पानकं ज्येष्ठमासे तु आषाढे चाथ जीरकम् । श्रावणे वर्जयेत्क्षीरं दधि भाद्रपदे तथा ॥ १६
घृतमाश्वयुजे तद्वदूर्जे वर्ज्यं च माक्षिकम् । धान्यकं मार्गशीर्षे तु पौषे वर्ज्या च शर्करा ॥ १७
व्रतान्ते करकं पूर्णमेतेषां मासि मासि च । दद्याद्विकालवेलायां पूर्णपात्रेण संयुतम् ॥ १८
लड्डुकाञ्छ्वेतवर्णांश्च संयावमथ पूरिकाः । घारिकानप्यपूपांश्च पिष्टापूपांश्च मण्डकान् ॥ १९
क्षीरं शाकं च दध्यन्नमिण्डर्योऽशोकवर्तिकाः । माघादिक्रमशो दद्यादेतानि करकोपरि ॥ २०
कुमुदा माधवी गौरी रम्भा भद्रा जया शिवा । उमा रतिः सती तद्वन्मङ्गला रतिलालसा ॥ २१
क्रमान्माघादि सर्वत्र प्रीयतामिति कीर्तयेत् । सर्वत्र पञ्चगव्येन प्राशनं समुदाहृतम् ॥
उपवासी भवेन्नित्यमशक्तो नक्तमिष्यते ॥ २२
पुनर्माघे तु संप्राप्ते शर्करां करकोपरि । कृत्वा तु काञ्चनीं गौरीं पञ्चरत्नसमन्विताम् ॥ २३

---

* एतदर्धं न विद्यते क. ख. घ. पुस्तकेषु । + एतदर्धं न विद्यते क. ख. पुस्तकयोः ।

---

१ ङ. शुचिस्मिते । २ क. ख. ललाटे च । ३ ग. च. विन्ध्यवा° । ४ ग. शान्त्यै । ५ ग. ङ. च. °संबाहुं च । ६ ग. ङ. च. करम् । ७ ग. ङ. च. °यै गुल्फौ गायत्रियै न° । ८ ग. च. विशोकायै । ९ क. ख. कार्यै न° । १० ग. °गच्छिने । आ° । ११ ग. च. °रः । सलड्डुकं वारि कु° । ङ. °रः । मल्लकं वारिकु° । १२ घ. पायसं । १३ ग. च. °यां भक्ष्यपा° । ङ. °यां भक्ष्यमाने । १४ ग. ङ. °काघृतपूरांश्च ।

हैमीमङ्गुष्ठमात्रां च साक्षसूत्रकमण्डलुम्। चतुर्भुजामिन्दुयुतां सितनेत्रपटावृताम् ॥ २४
तद्वद्गोमिथुनं शुक्लं सुवर्णास्यं सिताम्बरम्। सवस्त्रभाजनं दद्याद्भवानी प्रीयतामिति ॥ २५
अनेन विधिना यस्तु रसकल्याणिनीव्रतम्। कुर्यात्स सर्वपापेभ्यस्तत्क्षणादेव मुच्यते ॥ २६
नवार्बुदसहस्रं तु न दुःखी जायते नरः। सुवर्णकमलं गौरि मासि मासि ददन्नरः ॥
अग्निष्टोमसहस्रस्य यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥ २७
नारी वा कुरुते या तु कुमारी वा वरानने। विधवा या तथा नारी साऽपि तत्फलमाप्नुयात् ॥
सौभाग्यारोग्यसंपन्ना गौरीलोके महीयते ॥ २८
इति पठति शृणोति श्रावयेद्यः प्रसङ्गात्कलिकलुषविमुक्तः पार्वतीलोकमेति ।
मतिमपि च नराणां यो ददाति प्रियार्थं विबुधपतिविमाने नायकः स्यादमोघः ॥ २९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रसकल्याणिनिव्रतं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२७४७

अथचतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—
तथैवान्यां प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम् । नाम्ना च लोके विख्यातामार्द्रानन्दकरीमिमाम् ॥ १
यदा शुक्लतृतीयायामाषाढर्क्षं भवेत्क्वचित्। ब्रह्मर्क्षं वा मृगर्क्षं वा हस्तो मूलमथापि वा ॥
दर्भगन्धोदकैः स्नानं तदा सम्यक्समाचरेत् ॥ २
शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः। भवानीमर्चयेद्भक्त्या शुक्लपुष्पैः सुगन्धिभिः ॥
महादेवेन सहितामुपविष्टां महासने ॥ ३
वासुदेव्यै नमः पादौ शंकराय नमो हरम्। जङ्घे शोकविनाशिन्यै आनन्दाय नमः प्रभो ॥
रम्भायै पूजयेदूरू शिवाय च पिनाकिनः। अदित्यै च कटिं देव्याः शूलिनः शूलपाणये ॥
माधव्यै च तथा नाभिमथ शंभोर्भवाय च। स्तनावानन्दकारिण्यै शंकरस्येन्दुधारिणे ॥ ६
उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठं नीलकण्ठाय वै हरम्। करावुत्पलधारिण्यै रुद्राय च जगत्पते ॥
बाहू च परिरम्भिण्यै त्रिशूलाय हरस्य च ॥ ७
देव्या मुखं विलासिन्यै वृषेशाय पुनर्विभोः। स्मितं सस्मेरलीलायै विश्ववक्त्राय वै विभोः ॥

---

१ ग. च. °त्रभोज° । २ ग. ङ. च. क्वचित् । ३ ग. ङ. च. °हस्रेण य° । ४ ग. °वा चापि वेश्या वा सा । ङ. च. °वा वावराकी वा सा । ५ ङ. ब्रह्मलोके । ६ ग. च. °ति य इत्थं यः शृणोति व्रतं स कलि° । ङ. °ति य इत्थं यः शृणोति प्रसङ्गात्सकलकलु° । ७ ग. ङ. च. °तिजननां ना° । ८ ग. यमर्क्षं । घ. ङ. च. मघर्क्षं । ९ ङ. °पनैः । भ° । १० ग. ङ. च. °देवं च सकलमुपविष्टं म° । ११ क. ग. प्रभोः । १२ ग. रमायै । १३ घ. °किने । आदि° । ङ. किने । आनन्दिन्यै क° । १४ ग. च. °त्पतेः । बा° । १५ ग. °ण्यै नृत्यशीलाय वै हरम् । दे° । ङ. °ण्यै नृत्यशीलाय त्पतेः । दे° । च. °ण्यै नृत्यशीलाय वै हरेः । दे° । १६ ङ. विशालिन्यै । च. विनाशिन्यै । १७ ग. वृषाङ्काय । ङ. विश्वेशाय । च. वृषाङ्काय । १८ ग. °तं च स्मरली° ।

नेत्रे मदनवासिन्यै विश्वधाम्ने त्रिशूलिनः । भ्रुवौ नृत्यप्रियायै तु ताण्डवेशाय शूलिनः॥९
देव्या ललाटमिन्द्राण्यै हव्यवाहाय वै विभोः । स्वाहायै मुकुटं देव्या विभोर्गङ्गाधराय वै ॥
विश्वकायौ विश्वमुखौ विश्वपादकरौ शिवौ । प्रसन्नवदनौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ ११
एवं संपूज्य विधिवदग्रतः शिवयोः पुनः । पद्मोत्पलानि रजसा नानावर्णेन कारयेत् ॥ १२
शङ्खचक्रे सकटके स्वस्तिकाङ्कुशचामरान् । यावन्तः पांसवस्तत्र रजसः पतिता भुवि ॥
तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ १३
चत्वारि घृतपात्राणि सहिरण्यानि[२] शक्तितः । दत्त्वा द्विजाय करकमुदकान्नसमन्वितम् ॥
प्रतिपक्षं चतुर्मासं यावदेतन्निवेदयेत् ॥ १४
ततस्तु चतुरो मासान्पूर्ववत्करकोपरि । चत्वारि सक्तुपात्राणि तिलपात्राण्यतः परम् ॥१५
गन्धोदकं पुष्पवारि चन्दनं कुङ्कुमोदकम् । अपक्वं दधि दुग्धं च गोशृङ्गोदकमेव च॥१६
पिष्टोदकं तथा वारि कुष्ठचूर्णान्वितं पुनः । उशीरसलिलं तद्वद्यवचूर्णोदकं पुनः ॥ १७
तिलोदकं च संप्राश्य स्वपेन्मार्गशिरादिषु । मासेषु पक्षद्वितयं प्राशनं समुदाहृतम् ॥ १८
सर्वत्र शुक्लपुष्पाणि प्रशस्तानि सदाऽर्चने । दानकाले च सर्वत्र मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ १९
गौरी मे प्रीयतां नित्यमघनाशाय मङ्गला । सौभाग्यायास्तु ललिता भवानी सर्वसिद्धये ॥
संवत्सरान्ते लवणं गुडकुम्भं[६] च सर्जिकाम् । चन्दनं नेत्रपट्टं च सहिरण्याम्बुजेन तु ॥ २१
उमामहेश्वरं हैमं तद्वदिक्षुफलैर्युतम् । सतूलावरणां शय्यां सविश्रामां निवेदयेत् ॥
सपत्नीकाय विप्राय गौरी मे प्रीयतामिति ॥ २२
आर्द्रानन्दकरी नाम्ना तृतीयैषा सनातनी । यामुपोष्य नरो याति शंभोर्यत्परमं पदम् ॥२३
इह लोके सदाऽऽनन्दमाप्नोति धनसंपदः । आयुरारोग्यसंपत्त्या न कश्चिच्छोकमाप्नुयात् ॥
नारी वा कुरुते[१०] या तु कुमारी विधवा च या । साऽपि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहलालिता ॥
प्रतिपक्षमुपोष्यैवं मन्त्रार्चनविधानवित् । रुद्राणीलोकमभ्येति पुनरावृत्ति[११]दुर्लभम् ॥ २६
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वाऽपि मानवः । शक्रलोके स गन्धर्वैः पूज्यतेऽपि युगत्रयम् २७
*आनन्ददां सकलदुःखहरां तृतीयां या स्त्री करोत्यविधवा विधवाऽथ वाऽपि ।
सा स्वे गृहे सुखशतान्यनुभूय भूयो गौरीपदं सदयिता द[१२]यिता प्रयाति ॥ २८

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आर्द्रानन्दकरीतृतीयाव्रतं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३७७५ ॥

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

+ईश्वर उवाच—

अथान्यामपि वक्ष्यामि तृतीयां सर्वकामदाम् । यस्यां दत्तं हुतं जप्तं सर्वं भवति चाक्षयम्॥१

---

* न विद्यतेऽयं श्लोकश्च. पुस्तके । + अयमध्यायश्च. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ग. च. °मरम् । या° । २ ग. 'देवं समर्चये° । ३ ग. °म् । दुग्धं मधु घृतं चैव गोः° । ४ ग. पिष्टातकं । ५ ग. च. 'शिरः क्रमात् । मा° । ६ च. कुम्भां च मार्जिका° । ङ. कुम्भसमन्वितम् । च° । ७ घ. °म्भं समाक्षिकम् । च° । ८ ग. माक्षिकम् । ९ ग. च. °म् । स्वास्तरणाव° । १० वं यो मन्त्रार्चनतत्परः । रु° । ११ ग. च. 'तेऽब्दायुतत्र° । १२ ग. ङ. मुदिता ।

वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीया यैरुपोषिता। अक्षयं फलमाप्नोति सर्वस्य सुकृतस्य च ॥ २
सा तथा कृत्तिकोपेता विशेषेण सुपूजिता। तत्र दत्तं हुतं जप्तं सर्वमक्षयमुच्यते ॥ ३
अक्षया संततिस्तस्यास्तस्यां सुकृतमक्षयम्। *अक्षतैः पूज्यते विष्णुस्तेन साऽप्यक्षया स्मृता
अक्षतैस्तु नराः स्नाता विष्णोर्दत्त्वा तथाऽऽक्षतान् ॥ ४
विप्रेषु दत्त्वा तानेव तथा सक्तून्सुसंकृतान्। यथाऽन्नभुङ्महाभागः फलमक्षय्यमश्नुते ॥ ५
एकामप्युक्तवत्कृत्वा तृतीयां विधिवन्नरः। एतासामपि सर्वासां तृतीयानां फलं भवेत् ॥ ६
तृतीयायां समभ्यर्च्य सोपवासो जनार्दनम्। राजसूयफलं प्राप्य गतिमग्र्यां च विन्दति ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽक्षय्यतृतीयाव्रतं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः। ६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३७८२ ॥

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः।

मनुरुवाच—

मधुरा भारती केन व्रतेन मधुसूदन। तथैव जनसौभाग्यमतिविद्यासु कौशलम् ॥ १
अभेदश्चापि दंपत्योस्तथा बन्धुजनेन च। आयुश्च विपुलं पुंसां तन्मे कथय माधव ॥ २

मत्स्य उवाच—

सम्यक्पृष्टं त्वया राजञ्छृणु सारस्वतं व्रतम्। यस्य संकीर्तनादेव तुष्यतीह सरस्वती ॥ ३
यो यद्भक्तः पुमान्कुर्यादेतद्व्रतमनुत्तमम्। तद्वासरादौ संपूज्य विप्रानेतान्समाचरेत् ॥ ४
अथवाऽऽदित्यवारेण ग्रहताराबलेन च। पायसं भोजयेद्विप्रान्कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ५
शुक्लवस्त्राणि दत्त्वा च सहिण्यानि शक्तितः। गायत्रीं पूजयेद्भक्त्या शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥
यथा न देवि भगवान्ब्रह्मलोके पितामहः। त्वां परित्यज्य +संतिष्ठेत्तथा भव वरप्रदा ॥ ७
वेदाः शास्त्राणि सर्वाणि गीतनृत्यादिकं च यत्। न विहीनं त्वया देवि तथा मे सन्तु सिद्धयः
लक्ष्मीर्मेधा धरा पुष्टिर्गौरी तुष्टिः प्रभा मतिः। एताभिः पाहि चाष्टाभिस्तनुभिर्मां सरस्वति॥
एवं संपूज्य गायत्रीं वीणाक्षमणिधारिणीम्। शुक्लपुष्पाक्षतैर्भक्त्या सकमण्डलुपुस्तकाम् ॥
मौनव्रतेन भुञ्जीत सायं प्रातस्तु धर्मवित् ॥ १०
पञ्चम्यां प्रतिपक्षं च पूजयेद्ब्रह्मवासिनीम्। तथैव तण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम् ॥
क्षीरं दद्याद्धिरण्यं च गायत्री प्रीयतामिति ॥ ११
संध्यायां च तथा मौनमेतत्कुर्वन्समाचरेत्। नान्तरा भोजनं कुर्याद्यावन्मासास्त्रयोदश ॥ १२
समाप्ते तु व्रते कुर्याद्भोजनं शुक्लतण्डुलैः। पूर्वं सवस्त्रयुग्मं च दद्याद्विप्राय भोजनम् ॥ १३

---

* एतदर्धं न विद्यते। क. ख. पुस्तकयोः। + अत्र परस्मैपदमार्षम्।

---

१ ग. °न्। तथा°। ङ. °न्। तथाऽन्यान्सुम°। २ क. ङ. °भाग फ°। ३ ङ. °तासां तु तृतीयानां सर्वासां फलमश्नुते। त° । ४ क. ख. °मार्ग्यं मार्ति वि° । ग. ङ. यो मद्भ° । ५ ग. थाऽयं दे° । ६ ग. ङ. । त्वाऽप° । ७ ख. घ. °श्रीं वाणीक्षयमिकारि° । ८ क. °क्षमालधा° । ९ ङ. च. °येच्छब्दवा° । १० ग. °ते दद्याद्गो° । ङ. °ते दद्याद्राज° । ११ ग. घ. ङ. च. पूर्णम्° । १२ ग. ङ. च. च गां च विप्राय शोभनाम्। °दे° ।

देव्या वितानं घण्टां च सितनेत्रे पयस्विनीम् । चन्दनं वस्त्रयुग्मं च दद्याच्च शिखरं पुनः ॥ १४
तथोपदेष्टारमपि भक्त्या संपूजयेद्गुरुम् । वित्तशाठ्येन रहितो वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥ १५
अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्सारस्वतं व्रतम् । विद्यावानर्थसंयुक्तो रक्तकण्ठश्च जायते ॥ १६
सरस्वत्याः प्रसादेन ब्रह्मलोके महीयते । नारी वा कुरुते या तु साऽपि तत्फलगामिनी ॥
ब्रह्मलोके वसेद्राजन्यावत्कल्पायुतत्रयम् ॥ १७
सारस्वतं व्रतं यस्तु शृणुयादपि यः पठेत् । विद्याधरपुरे सोऽपि वसेत्कल्पायुतत्रयम् ॥ १८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सारस्वतव्रतं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ३८००

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

चन्द्रादित्योपरागे तु यत्स्नानमभिधीयते । तदहं श्रोतुमिच्छामि द्रव्यमन्त्रविधानवित् ॥ १
मत्स्य उवाच—
यस्य राशिं समासाद्य भवेद्ग्रहणसंप्लवः । तस्य स्नानं प्रवक्ष्यामि मन्त्रौषधविधानतः ॥ २
चन्द्रोपरागं संप्राप्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । संपूज्य चतुरो विप्राञ्शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ ३
पूर्वमेवोपरागस्य समासाद्यौषधादिकम् । स्थापयेच्चतुरः कुम्भानव्रणान्सागरानिति ॥ ४
गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाद्ध्रदगोकुलात् । राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय चाऽऽक्षिपेत् ॥ ५
पञ्चगव्यं च कुम्भेषु शुद्धमुक्ताफलानि च । रोचनां पद्मशङ्खौ च पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥ ६
स्फटिकं चन्दनं श्वेतं तीर्थवारि ससर्षपम् । राजदन्तं सकुमुदं तथैवोशीरगुग्गुलम् ॥
एतत्सर्वं विनिक्षिप्य कुम्भेष्वावाहयेत्सुरान् ॥ ७
सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः । आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ ८
योऽसौ वज्रधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः । सहस्रनयनश्चेन्द्रो ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ ९
मुखं यः सर्वदेवानां सप्तार्चिरमितद्युतिः । चन्द्रोपरागसंभूतामग्निः पीडां व्यपोहतु ॥ १०
यः कर्मसाक्षी भूतानां धर्मो महिषवाहनः । यमश्चन्द्रोपरागोत्थां मम पीडां व्यपोहतु ॥ ११
*रक्षोगणाधिपः साक्षात्प्रलयानलसंनिभः । खड्गव्यग्रोऽतिभीमश्च रक्षःपीडां व्यपोहतु ॥
नागपाशधरो देवः साक्षान्मकरवाहनः । स जलाधिपतिश्चन्द्रग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ १३
प्राणरूपेण यो लोकान्पाति कृष्णमृगप्रियः । वायुश्चन्द्रोपरागोत्थां पीडामत्र व्यपोहतु ॥ १४
योऽसौ[10] निधिपतिर्देवः खड्गशूलगदाधरः । चन्द्रोपरागकलुषं धनदो मे व्यपोहतु ॥ १५
योऽसाविन्दुधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः । चन्द्रोपरा[11]गजां पीडां विनाशयतु शंकरः ॥ १६
त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च । ब्रह्मविष्ण्वर्कयुक्तानि तानि पापं दहन्तु वै ॥

---

*न विद्यतेऽयं श्लोकः क. ख. पुस्तकयोः ।

---

१ ग. घ. च दध्यग्राशि° । २ ङ °याग्निशे° । ३ क. °वि । म° । ङ. °नतः । म° । ४ घ. °संभवः । ५ग. °धानवत् । च° । ६ ग. घ. ङ. निक्षिपेत् । ७ ग. °श्वभङ्गसमेधित । ङ. °श्वभंङ्गस° । ८ ग. ङ. °त्थां पीडामत्र व्य° । ९ ङ. °श्चन्द्रो ग्र° । १० ग. च. °सौ धन°° । ११ ग. च. °गपापानि सना° ।

एवमामन्त्र्य तैः कुम्भैरभिषिक्तो गुणान्वितैः। ऋग्यजुःसाममन्त्रैश्च शुक्लमाल्यानुलेपनैः॥
पूजयेद्वस्त्रगोदानैर्ब्राह्मणानिष्टदेवताः॥ १८
एतानेव ततो मन्त्रान्विलिखेत्करकान्वितान्। वस्त्रपट्टेऽथवा पद्मे पञ्चरत्नसमन्वितान्॥ १९
यजमानस्य शिरसि निदध्युस्ते द्विजोत्तमाः। ततोऽतिवाहयेद्वेलामुपरागानुगामिनीम्॥२०
प्राङ्मुखः पूजयित्वा तु नमस्यन्निष्टदेवताम्। चन्द्रग्रहे विनिर्वृत्ते कृतगोदानमङ्गलः॥
कृतस्नानाय तं पट्टं ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ २१
अनेन विधिना यस्तु ग्रहस्नानं समाचरेत्। न तस्य ग्रहपीडा स्यान्न च बन्धुजनक्षयः॥ २२
परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम्। सूर्यग्रहे सूर्यनाम सदा मन्त्रेषु कीर्तयेत्॥ २३
अधिकाः पद्मरागाः स्युः कपिलां च सुशोभनाम्। प्रयच्छेच्च निशां पत्ये चन्द्रसूर्योपरागयोः॥
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वाऽपि मानवः। सर्वपापविनिर्मुक्तः शक्रलोके महीयते॥ २५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे चन्द्रादित्योपरागस्नानविधिर्नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः॥ ६७॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः॥ ३८२५॥

अथाष्टषष्टितमोऽध्यायः।

नारद उवाच—

किमुद्वेगाद्भुते कृत्यमलक्ष्मीः केन हन्यते। मृतवत्साभिषेकादिकार्येषु च किमिष्यते॥ १

श्रीभगवानुवाच—

पुरा कृतानि पापानि फलन्त्यस्मिंस्तपोधन। रोगदौर्गत्यरूपेण तथैवेष्टवधेन च॥ २
तद्विघाताय वक्ष्यामि सदा कल्याणकारकम्। सप्तमीस्नपनं नाम जनपीडाविनाशनम्॥ ३
बालानां मरणं यत्र क्षीरपाणां प्रदृश्यते। तद्वद्वृद्धातुराणां च यौवने चापि वर्तताम्॥ ४
शान्तये तत्र वक्ष्यामि मृतवत्साभिषेचनम्। एतदेवाद्भुतोद्वेगचित्तभ्रमविनाशनम्॥ ५
भविष्यति च वाराहो यत्र कल्पस्तपोधन। वैवस्वतश्च तत्रापि यदा तु मनुरुत्तमः॥ ६
भविष्यति च तत्रैव पञ्चविंशतिमं यदा। कृतं नाम युगं तत्र हैहयान्वयवर्धनः॥
भाविता नृपतिर्वीरः कृतवीर्यः प्रतापवान्॥ ७
स सप्तद्वीपमखिलं पालयिष्यति भूतलम्। यावद्वर्षसहस्राणि सप्तसप्तति नारद॥ ८
जातमात्रं च तस्यापि यावत्पुत्रशतं तथा। च्यवनस्य तु शापेन विनाशमुपयास्यति॥ ९
सहस्रबाहुश्च यदा भविता तस्य वै सुतः। कुरङ्गनयनः श्रीमान्संभूतो नृपलक्षणैः॥ १०
कृतवीर्यस्तदाराध्य सहस्रांशुं दिवाकरम्। उपवासैर्व्रतैर्दिव्यैर्वेदसूक्तैश्च नारद॥
पुत्रस्य जीवनायालमेतत्स्नानमवाप्स्यति॥ ११
कृतवीर्येण वै पृष्ट इदं वक्ष्यति भास्करः। अशेषदुष्टशमनं सदा कल्मषनाशनम्॥ १२

---

१ ग. ङ. लिख्य कनका°। २ ग. ञखण्डेऽथवा पट्टे प°। ३ ग. °हजा पीडा न च। ४ ग. ङ. °च्छेद्विप्रसंपन्न॰ श्चन्द्र°। ५ ग. जनानां प्रियकारकम्। बा°। ६ ग. ङ. °रसादिकं च यत्। ए°। ७ ग. च. मण्डलम्। ८ ग. ङ. च. संवृतो। ९ व. च. °नं महाकलुष°।

सूर्य उवाच—

अलं क्लेशेन महता पुत्रस्तव नराधिप । भविष्यति चिरंजीवी किंतु कल्मषनाशनम् ॥ १३
सप्तमीस्नपनं वक्ष्ये सर्वलोकहिताय वै । जातस्य मृतवत्सायाः सप्तमे मासि नारद ॥
अथवा शुक्लसप्तम्यामेतत्सर्वं प्रशस्यते ॥ १४
ग्रहताराबलं लब्ध्वा कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । बालस्य जन्मनक्षत्रं वर्जयेत्तां तिथिं बुधः ॥
तद्वद्वृद्धातुराणां च कृत्यं स्यादितरेषु च ॥ १५
गोमयेनानुलिप्तायां भूमावेकाग्निवत्तदा । तण्डुलै रक्तशालीयैश्चरुं गोक्षीरसंयुतम् ॥
निर्वपेत्सूर्यरुद्राभ्यां तन्मन्त्राभ्यां विधानतः ॥ १६
कीर्तयेत्सूर्यदेवत्यं सप्तर्चं च घृताहुतीः। जुहुयाद्रुद्रसूक्तेन तद्वद्रुद्राय नारद ॥ १७
होतव्याः समिधश्चात्र तथैवार्कपलाशयोः । यवकृष्णतिलैर्होमः कर्तव्योऽष्टशतं पुनः॥ १८
व्याहृतीभिस्तथाऽऽज्येन तथैवाष्टशतं पुनः । हुत्वा स्नानं च कर्तव्यं मङ्गलं येन धीमता ॥ १९
विप्रेण वेदविदुषा विधिवद्दर्भपाणिना । स्थापयित्वा तु चतुरः कुम्भान्कोणेषु शोभनान्॥ २०
पञ्चमं च पुनर्मध्ये दध्यक्षतविभूषितम् । स्थापयेदव्रणं कुम्भं सप्तर्चेनाभिमन्त्रितम् ॥ २१
सौरेण तीर्थतोयेन पूर्णं रत्नसमन्वितम् । सर्वान्सर्वौषधैर्युक्तान्पञ्चगव्यसमन्वितान् ॥
पञ्चरत्नफलैः पुष्पैर्वासोभिः परिवेष्टयेत् ॥ २२
गजाश्वरथ्यावल्मीकात्संगमाद्ध्रदगोकुलात् । संशुद्धां मृदमानीय सर्वेष्वेव विनिक्षिपेत् ॥
चतुर्ष्वपि च कुम्भेषु रत्नगर्भेषु मध्यमम् । गृहीत्वा ब्राह्मणस्तत्र सौरान्मन्त्रानुदीरयेत् ॥ २४
नारीभिः सप्तसंख्याभिरव्यङ्गाङ्गीभिरत्र च। पूजिताभिर्यथाशक्त्या(क्ति)माल्यवस्त्रविभूषणैः
सविप्राभिश्च कर्तव्यं मृतवत्साभिषेचनम् ॥ २५
[एतेऽभिषेकमन्त्राः]दीर्घायुरस्तु बालोऽयं जीवत्पुत्रा च भामिनी । आदित्यश्चन्द्रमाः सार्धं
ग्रहनक्षत्रमण्डलैः ॥ २६
सशक्रा लोकपाला वै ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । ते ते चान्ये च देवौघाः सदा पान्तु कुमारकम् २७
मित्रः शनिर्वा हुतभुग्ये च बालग्रहाः क्वचित् । पीडां कुर्वन्तु बालस्य मा मातुर्जनकस्य वै* ॥
ततः शुक्लाम्बरधरा कुमारपतिसंयुता । सप्तकं पूजयेद्भक्त्या स्त्रीणामथ गुरुं पुनः ॥ २९
काञ्चनीं च ततः कुर्यात्ताम्रपात्रोपरिस्थिताम् । प्रतिमां धर्मराजस्य गुरवे विनिवेदयेत् ॥ ३०
वस्त्रकाञ्चनरत्नौघैर्भक्ष्यैः सघृतपायसैः । पूजयेद्ब्राह्मणांस्तद्वद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ ३१
+भुक्त्वा च गुरुणा चेयमुच्चार्या मन्त्रसंततिः । दीर्घायुरस्तु बालोऽयं यावद्वर्षशतं सुखी ॥३२

---

* इतः परं चत्वारः श्लोका अधिका ग. पुस्तके—अनु म्य पदानष्टौ पुत्रमार्यासमन्वितः । प्रीयतामत्र देवेशः केशवः क्लेशनाशनः । शिवस्य हृदये विष्णुर्विष्णोश्च हृदये शिवः । यथाऽन्तरं न पश्यामि तथा मे स्वस्ति चाऽऽयुषः । एवमुच्चार्य तान्कुम्भान्गाश्चैवायनानि च । वासांसि चैव सर्वेषां गृहाणि प्रापयेद्बुधः । अभावे बहुशय्यानामेकामपि सुसंस्कृताम् । शय्यां दद्याद्द्विजातीनां सर्वोपस्करसंयुताम् । इति । + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके ।

---

१ ग. घ. °क्षत्रातिथिदेवान्यजेद्बुधः । २ क. ख. 'द्वृद्धेतरा' । ३ ग. °सप्तकृत्वो घृ' । ४ ङ. 'कलशेन । ५ ग. 'ब्रभङ्गजलान्वि' । घ. °ब्रभागजलान्वि° । ६ ग. च. °फलैर्युक्तान्वासो° । ७ ग. घ. च. 'वपुत्रा । ८ ग. कुर्वन्ति । ९ ग. °वे । घ. °येत्स्त्रीणामाचार्यं भार्यया सह : का' । १० ग. °क्त्या सदस्यानां गुरुं तथा । का' ।

यत्किंचिदस्य दुरितं तत्क्षिप्तं वडवानले। ब्रह्मा रुद्रो वसुः स्कन्दो विष्णुः शक्रो हुताशनः ॥
रक्षन्तु सर्वे दुष्टेभ्यो वरदाः सन्तु सर्वदा। एवमादीनि वाक्यानि वदन्तं पूजयेद्गुरुम् ॥ ३४
शक्तितः कपिलां दद्यात्प्रणम्य च विसर्जयेत्। चरुं च पुत्रसहिता प्रणम्य रविशंकरौ ॥ ३५
हुतशेषं तदाऽश्नीयादादित्याय नमोऽस्त्विवति। इदमेवाद्भुतोद्वेगदुःस्वप्नेषु प्रशस्यते ॥ ३६
कर्तुर्जन्मादिनेर्क्षं च त्यक्त्वा संपूजयेत्सदा। शान्त्यर्थं शुक्लसप्तम्यामेतत्कुर्वन्न सीदति ॥ ३७
सदाऽनेन विधानेन दीर्घायुरभवन्नरः। संवत्सराणामयुतं शशास पृथिवीमिमाम् ॥ ३८
पुण्यं पवित्रमायुष्यं सप्तमीस्नपनं रविः। कथयित्वा द्विजश्रेष्ठ तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३९
एतत्सर्वं समाख्यातं सप्तमीस्नानमुत्तमम्। सर्वदुष्टोपशमनं बालानां परमं हितम् ॥ ४०
आरोग्यं भास्करादिच्छेद्धनमिच्छेद्धुताशनात्। ईश्वराज्ज्ञानमन्विच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जना-
र्दनात् ॥ ४१
एतन्महापातकनाशनं स्यात्परं हितं बालविवर्धनं च। शृणोति यश्चैनमनन्यचेतास्तस्यापि
सिद्धिं मुनयो वदन्ति ॥ ४२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सप्तमीव्रतं नामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३८६७ ॥

अथैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—
पुरा रथंतरे कल्पे परिपृष्टो महात्मना। मन्दरस्थो महादेवः पिनाकी ब्रह्मणा स्वयम् ॥ १
ब्रह्मोवाच—
कथमारोग्यमैश्वर्यमनन्तममरेश्वर। स्वल्पेन तपसा देव भवेन्मोक्षोऽथवा नृणाम् ॥ २
किमज्ञातं महादेव त्वत्प्रसादादधोक्षज। स्वल्पकेनाथ तपसा महत्फलमिहोच्यताम् ॥ ३
मत्स्य उवाच—
एवं पृष्टः स विश्वात्मा ब्रह्मणा लोकभावनः। उमापतिरुवाचेदं मनसः प्रीतिकारकम् ॥ ४
ईश्वर उवाच—
अस्माद्रथंतरात्कल्पात्त्रयोविंशात्पुनर्यदा। वाराहो भविता कल्पस्तस्य मन्वन्तरे शुभे ॥ ५
वैवस्वताख्ये संजाते सप्तमे सप्तलोककृत्। द्वापराख्यं युगं तद्वदष्टाविंशतिमं*जगुः ॥ ६
तस्यान्ते स महादेवो वासुदेवो जनार्दनः। भारावतरणार्थाय त्रिधा विष्णुर्भविष्यति ॥ ७
द्वैपायनऋषिस्तद्वद्रौहिणेयोऽथ केशवः। कंसादिदर्पमथनः केशवः क्लेशनाशनः ॥ ८
पुरीं द्वारवतीं नाम सांप्रतं या कुशस्थली। दिव्यानुभावसंयुक्तामधिवासाय शार्ङ्गिणः ॥
त्वष्टा ममाऽऽज्ञया तद्वत्करिष्यति जगत्पतेः ॥ ९

---

* अत्राष्टाविंशतितमामिति भवितुं युक्तम् ।

---

१ ङ. °र्जन्मादिनक्षत्रं हित्वा सं°। २ ग. °नर्क्षादांन्देवान्संपू°। ३ ग. ङ °येत्तपा। ४ ग. ङ. स दाने° च। ग. विंशतिमे य°। ङ. च. °विंशतिमो य°। ६ ग. च. °राख्ये युगे तस्मिन्सप्तविंशतिमे तदा। त°। ७ ङ. तस्मिन्नष्टाविंशतिमं यदा। त°। ८ ङ. °या ब्रह्मन्करि°।

तस्यां कदाचिदासीनः सभायाममितद्युतिः । भार्याभिर्वृष्णिभिश्चैव भूभृद्भिर्भूरिदक्षिणैः ॥
कुरुभिर्देवगन्धर्वैरभितः कैटभार्दनः । प्रवृत्तासु पुराणीषु धर्मसंबन्धिनीषु च ॥ ११
कथान्ते भीमसेनेन परिपृष्टः प्रतापवान् । त्वया पृष्टस्य धर्मस्य रहस्यस्यास्य भेदकृत् ॥ १२
भाविता स तदा ब्रह्मन्कर्ता चैव वृकोदरः । प्रवर्तकोऽस्य धर्मस्य पाण्डुपुत्रो महाबलः ॥ १३
यस्य तीक्ष्णो वृको नाम जठरे हव्यवाहनः । मया दत्तः स धर्मात्मा तेन चासौ वृकोदरः ॥ १४
मतिमान्मानशीलश्च नागायुतबलो महान् । भविष्यत्यजरः श्रीमान्कंदर्प इव रूपवान् ॥ १५
धार्मिकस्याप्यशक्तस्य तीव्राग्नित्वादुपोषणे । इदं व्रतमशेषाणां व्रतानामधिकं यतः ॥ १६
कथयिष्यति विश्वात्मा वासुदेवो जगद्गुरुः । अशेषयज्ञफलदमशेषाघविनाशनम् ॥ १७
अशेषदुष्टशमनमशेषसुरपूजितम् । पवित्राणां पवित्रं च मङ्गलानां च मङ्गलम् ॥
भविष्यं च भविष्याणां पुराणानां पुरातनम् ॥ १८

वासुदेव उवाच—

यद्यष्टमीचतुर्दश्योर्द्वादशीष्वथ भारत । अन्येष्वपि दिनर्क्षेषु न शक्तस्त्वमुपोषितुम् ॥ १९
ततः पुण्यां तिथिमिमां सर्वपापप्रणाशिनीम् । उपोष्य विधिनाऽनेन गच्छ विष्णोः परं पदम्॥
माघमासस्य दशमी यदा शुक्ला भवेत्तदा । घृतेनाभ्यञ्जनं कृत्वा तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥ २१
तथैव विष्णुमभ्यर्च्य नमो नारायणेति च । कृष्णाय पादौ संपूज्य शिरः सर्वात्मने नमः ॥ २२
वैकुण्ठायेति वैकुण्ठमुरः श्रीवत्सधारिणे । शङ्खिने चक्रिणे तद्वद्गदिने वरदाय वै ॥
सर्वे नारायणस्यैवं संपूज्या बाहवः क्रमात् ॥ २३
दामोदरायेत्युदरं मेढ्रं पञ्चशराय वै । ऊरू सौभाग्यनाथाय जानुनी भूतधारिणे ॥ २४
नमो नीलाय वै जङ्घे पादौ विश्वसृजे नमः । नमो देव्यै नमः शान्त्यै नमो लक्ष्म्यै नमः श्रियै॥
नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै धृष्ट्यै हृष्ट्यै नमो नमः । नमो विहंगनाथाय वायुवेगाय पक्षिणे ॥
विषप्रमाथिने नित्यं गरुडं चाभिपूजयेत् ॥ २६
एवं संपूज्य गोविन्दमुमापतिविनायकौ । गन्धैर्माल्यैस्तथा धूपैर्भक्ष्यैर्नानाविधैरपि ॥ २७
गव्येन पयसा सिद्धां कृसरामथ वाग्यतः । सर्पिषा सह भुक्त्वा च गत्वा शतपदं बुधः ॥ २८
नैयग्रोधं दन्तकाष्ठमथवा खादिरं बुधः । गृहीत्वा धावयेद्दन्तानाचान्तः प्रागुदङ्मुखः ॥ २९
ब्रूयात्सायंतनीं कृत्वा संध्यामस्तमिते रवौ । नमो नारायणायेति त्वामहं शरणं गतः ॥ ३०
एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य च केशवम् । रात्रिं च सकलां स्थित्वा स्नानं च पयसा तथा ॥
सर्पिषा चापि दहनं हुत्वा ब्राह्मण पुंगवैः । सहैव पुण्डरीकाक्ष द्वादश्यां क्षीरभोजनम् ॥ ३२
करिष्यामि यतात्माऽहं निर्विघ्नेनास्तु तच्च मे । एवमुक्त्वा स्वपेद्भूमावितिहासकथां पुनः ३३
श्रुत्वा प्रभाते संजाते नदीं गत्वा विशां पते । स्नानं कृत्वा मृदा तद्वत्पाषण्डानभिवर्जयेत् ॥ ३४
उपास्य संध्यां विधिवत्कृत्वा च पितृतर्पणम् । प्रणम्य च हृषीकेशं सप्तलोकैकमीश्वरम् ॥ ३५
गृहस्य पुरतो भक्त्या मण्डपं कारयेद्बुधः । दशहस्तमथाष्टौ वा करान्कुर्याद्विशां पते ॥ ३६
चतुर्हस्तां शुभां कुर्याद्वेदीमरिनिषूदन । चतुर्हस्तप्रमाणं च विन्यसेत्तत्र तोरणम् ॥ ३७

---

१ क. °संवधिर्नी° । २ घ. धर्मार्थस्तेन । ३ ग. घ ङ. च. बुद्धिमान् । ४ ग. घ. कृष्णस्य । ५ ङ. °प्रमथनायेति । ६ ग. °द्धां पायसं अथ । ७ ग. ङ. °केशममलं चार्कभी° ।

*आरोप्य[1] कलशं तत्र दिक्पालान्पूजयेत्ततः । छिद्रेण जलसंपूर्णमथ कृष्णाजिनस्थितः ॥
तस्य धारां च शिरसा[2] धारयेत्सकलां निशाम्[3] ॥ ३८
तथैव विष्णोः शिरसि क्षीरधारां प्रपातयेत् । अरत्निमात्रं कुण्डं च कुर्यात्तत्र त्रिमेखलम् ॥ ३९
योनिवक्त्रं च तत्कृत्वा ब्राह्मणैः[4] यवसर्पिषी । तिलांश्च विष्णुदेवत्यैर्मन्त्रैरेकाग्निवत्तदा ॥ ४०
हुत्वा च वैष्णवं सम्यक्चरुं गोक्षीरसंयुतम् । निष्पावार्धप्रमाणां वै धारामाज्यस्य पातयेत् ॥
जलकुम्भान्महावीर्य स्थापयित्वा त्रयोदश । भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तान्सितवस्त्रैरलंकृतान् ४२
युक्तानौदुम्बरैः पात्रैः पञ्चरत्नसमन्वितान् । चतुर्भिर्बह्वृचैर्होमस्तत्र कार्य उदङ्मुखैः ॥४३
रुद्रजापश्चतुर्भिश्च यजुर्वेदपरायणैः । वैष्णवानि तु सामानि चतुरः सामवेदिनः ॥
अरिष्टवर्गसंहितान्यभितः परिपाठयेत् ॥ ४४
एवं द्वादश तान्विप्रान्वस्त्रमाल्यानुलेपनैः । पूजयेदङ्गुलीयैश्च कटकैर्हेमसूत्रकैः ॥ ४५
वासोभिः शयनीयैश्च वित्तशाठ्यविवर्जितः । एवं क्षपाऽतिवाह्या च गीतमङ्गलनिःस्वनैः ॥
उपाध्यायस्य च पुनर्द्विगुणं सर्वमेव तु । ततः प्रभाते विमले समुत्थाय त्रयोदश ॥ ४७
गा वै दद्यात्कुरुश्रेष्ठ सौवर्णमुखसंयुताः । पयस्विनीः शीलवतीः कांस्यदोहसमन्विताः ॥४८
रौप्यखुराः सवस्त्राश्च चन्दनेनाभिषेचिताः । तास्तु तेषां ततो भक्त्या भक्ष्यभोज्यान्नतर्पितान्
कृत्वा वै ब्राह्मणान्सर्वानन्नैर्नानाविधैस्तथा । भुक्त्वा चाक्षारलवणमात्मना च विसर्जयेत् ॥
[+अनुगम्य पदान्यष्टौ पुत्रभार्यासमन्वितः । प्रीयतामत्र देवेशः केशवः क्लेशनाशनः ॥५१
शिवस्य हृदये विष्णुर्विष्णोश्च हृदये शिवः । यथाऽन्तरं न पश्यामि तथा मे स्वस्ति चाऽऽयुषः
एवमुच्चार्य तान्कुम्भान्गाश्चैव शयनानि च । वासांसि चैव सर्वेषां गृहाणि प्रापयेद्बुधः ॥५३
अभावे बहुशय्यानामेकामपि सुसंस्कृताम् । शय्यां दद्याद्द्विजातेश्च सर्वोपस्करसंयुताम्] ॥
इतिहासपुराणानि वाचयित्वाऽतिवाहयेत् । तद्दिनं नरशार्दूल य इच्छेद्विपुलां श्रियम् ॥ ५५
तस्मात्त्वं सत्त्वमालम्ब्य भीमसेन विमत्सरः । कुरु व्रतमिदं सम्यक्स्नेहात्तव मयेरितम् ॥ ५६
त्वया कृतमिदं वीर त्वन्नामाख्यं भविष्यति । सा भीमद्वादशी ह्येषा सर्वपापहरा शुभा ॥
या तु कल्याणिनी नाम पुरा कल्पेषु पठ्यते ॥ ५७

त्वमादिकर्ता भव सौकरेऽस्मिन्कल्पे महावीरवरप्रधान[6] ।
यस्याः स्मरन्कीर्तनमप्यशेषं विनष्टपापस्त्रिदशाधिपः स्यात् ॥ ५८
कृत्वा च यामप्सरसामधीशा वेश्या कृता ह्यन्यभवान्तरेषु ।
आभीरकन्याऽतिकुतूहलेन सैवोर्वशी संप्रति नाकपृष्ठे ॥ ५९
जाताऽथवा वैश्यकुलोद्भवाऽपि पुलोमकन्या पुरुहूतपत्नी ।
तत्रापि तस्याः परिचारिकेयं मम प्रिया संप्रति सत्यभामा ॥ ६०
स्नातः पुरा मण्डलमेष तद्वत्तेजोमयं वेदशरीरमाप ।
अस्यां च कल्याणतिथौ विवस्वान्सहस्रधारेण सहस्ररश्मिः ॥ ६१

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ख. घ. ङ. पुस्तकेषु—प्रणम्यं कलश तत्र माषमात्रेण संयुतम् इति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके न विद्यते ।

---

१ ग. प्रलम्बं । २ ग. ङ. शिरसि । ३ ग. घ. ङ. निशि । ४ क. ङ. °ह्मणैः पय । ङ. च. °ह्मणैर्यवसार्पिषा । °ति° । ५ ग ङ. °र्णश्रृङ्गसं° । ६ ङ. °धाने । योऽस्याः स्मरेत्की° ।

इदमेव कृतं महेन्द्रमुख्यैर्वसुभिर्देवसुरारिभिस्तथा तु ।
फलमस्य न शक्यतेऽभिवक्तुं यदि जिह्वायुतकोटयो मुखे स्युः ॥ ६२
कलिकलुषविदारिणीमनन्तामिति कथयिष्यति यादवेन्द्रसूनुः ।
अपि नरकगतान्पितॄनशेषानलमुद्धर्तुमिहैव यः करोति ॥ ६३
य इदमघविदारणं शृणोति भक्त्या परिपठतीह परोपकारहेतोः ।
*तिथिमिह सकलार्थभाङ्नरेन्द्रस्तव चतुरानन साम्यतामुपैति ॥ ६४
कल्याणिनी नाम पुरा बभूव या द्वादशी माघदिनेषु पूज्या ।
सा पाण्डुपुत्रेण कृता भविष्यत्यनन्तपुण्याऽनघ भीमपूर्वा ॥ ६५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भीमद्वादशीव्रतं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३९३२ ॥

अथ सप्ततितमोऽध्यायः ।

ब्रह्मोवाच—

वर्णाश्रमाणां प्रभवः पुराणेषु मया श्रुतः । सदाचारस्य भगवन्धर्मशास्त्रविनिश्चयः ॥
पण्यस्त्रीणां सदाचारं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः + ॥ १

ईश्वर उवाच—

तस्मिन्नेव युगे ब्रह्मन्सहस्राणि तु षोडश । वासुदेवस्य नारीणां भविष्यन्त्यम्बुजोद्भव ॥ २
ताभिर्वसन्तसमये कोकिलालिकुलाकुले । पुष्पिते पवनोत्फुल्लकह्लारसरसस्तटे ॥ ३
निर्भरापानगोष्ठीषु प्रसक्ताभिरलंकृतः । कुरङ्गनयनः श्रीमान्मालतीकृतशेखरः ॥ ४
गच्छन्समीपमार्गेण साम्बः परपुरंजयः । साक्षात्कंदर्पो रूपेण सर्वाभरणभूषितः ॥ ५
अनङ्गशरतप्ताभिः साभिलाषमवेक्षितः । प्रवृद्धो मन्मथस्तासां भविष्यति यदात्मनि ॥ ६
तदाऽवेक्ष्य जगन्नाथः सर्वतो ज्ञानचक्षुषा । शापं वक्ष्यति ताः सर्वा वो हरिष्यन्ति दस्यवः ॥
मत्परोक्षं यतः कामलौल्यादीदृग्विधं कृतम् ॥ ७
ततः प्रसादितो देव इदं वक्ष्यति शार्ङ्गभृत् । ताभिः शापाभितप्ताभिर्भगवान्भूतभावनः ॥ ८
उत्तारभूतं दासत्वं समुद्राद्ब्राह्मणप्रियः । उपदेक्ष्यत्यनन्तात्मा भाविकल्याणकारकम् ॥ ९
भवतीनामृषिर्दाल्भ्यो यद्व्रतं कथयिष्यति । तदेवोत्तारणायालं दासत्वेऽपि भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा ताः परिष्वज्य गतो द्वारवतीश्वरः ॥ १०
ततः कालेन महता भारावतरणे कृते । निवृत्ते मौसले तद्वत्केशवे दिवमागते ॥ ११
शून्ये यदुकुले सर्वैश्चौरैरपि जितेऽर्जुने । हृतासु कृष्णपत्नीषु दासभोग्यासु चाम्बुधौ ॥ १२

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके । व्रतमिहविहितं परं नरेन्द्र प्रपतति नैव ससंसृतो हि मध्ये । + इतःपरमेतदर्धं वर्तते ङ. पुस्तके तद्यथा–पतिव्रतानां देवेश चरितं परिकीर्तय इति ।

१ग. °दारणं जनानामिति कथयाति । २ ङ. च. °थयति । ३ ग. ङ. °ति प° । ४ ख. °यः । पुण्य° । ङ. °यः । पतिस्त्रीणां समाचा° । ५ ग. °चाराञ्श्रोतु° । ६ ग. कुले वने । पु° । ७ ख. ग. घ. ङ. च. °न्दर्परू° । ८ ग. तदवे° । ९ ग. ङ. °भिभूताभि° । १० ग. दासत्वे । ११ ग. °वे च दिव ग° । १२ ग. °म्बुधेः । ति° ।

तिष्ठन्तीषु च दौर्गत्यसंतप्तासु चतुर्मुख। आगमिष्यति योगात्मा दाल्भ्यो नाम महातपाः॥१३
तास्तमर्घ्येण संपूज्य प्रणिपत्य पुनः पुनः। लालप्यमाना बहुशो बाष्पपर्याकुलेक्षणाः॥१४
स्मरन्त्यो विपुलान्भोगान्दिव्यमाल्यानुलेपनान्। भर्तारं जगतामीशमनन्तमपराजितम्॥१५
दिव्यभावां तां च पुरीं नानारत्नगृहाणि च। द्वारकावासिनः सर्वान्देवरूपान्कुमारकान् ॥
प्रश्नमेवं करिष्यन्ति मुनेरभिमुखं स्थिताः॥ १६

स्त्रिय ऊचुः—

दस्युभिर्भगवान्सर्वाः परिभुक्ता वयं बलात्। स्वधर्माच्च्यवनेऽस्माकमस्मिन्नः शरणं भव॥
आदिष्टोऽसि पुरा ब्रह्मन्केशवेन च धीमता। कस्मादीशेन संयोगं प्राप्य वेश्यात्वमागताः॥
वेश्यानामपि यो धर्मस्तं नो ब्रूहि तपोधन। *कथयिष्यत्यतस्तासां स दाल्भ्यश्चैकितायनः॥

दाल्भ्य उवाच—

जलक्रीडाविहारेषु पुरा सरसि मानसे। भवतीनां च सर्वासां नारदोऽभ्याशमागतः॥ २०
हुताशनसुताः सर्वा भवन्त्योऽप्सरसः पुरा। अप्रणम्यावलेपेन परिपृष्टः स योगवित् ॥
कथं नारायणोऽस्माकं भर्ता स्यादित्युपादिश॥ २१
तस्माद्वरप्रदानं वः शापश्चायमभूत्पुरा। शय्याद्वयप्रदानेन मधुमाधवमासयोः॥ २२
सुवर्णोपस्करोत्सर्गाद्द्वादश्यां शुक्लपक्षतः। भर्ता नारायणो नूनं भविष्यत्यन्यजन्मनि॥ २३
यदकृत्वा प्रणामं मे रूपसौभाग्यमत्सरात्। परिपृष्टोऽस्मि तेनाऽऽशु वियोगो वो भविष्यति
चौरैरपहृताः सर्वा वेश्यात्वं समवाप्स्यथ॥ २४
एवं नारदशापेन केशवस्य च धीमतः। वेश्यात्वमागताः सर्वा भवन्त्यः काममोहिताः॥
इदानीमपि यद्वक्ष्ये तच्छृणुध्वं वराङ्गनाः॥ २५

दाल्भ्य उवाच—

पुरा देवासुरे युद्धे हतेषु शतशः सुरैः। दानवासुरदैत्येषु राक्षसेषु ततस्ततः॥ २६
तेषां व्रातसहस्राणि शतान्यपि च योषिताम्। परिणीतानि यानि स्युर्बलाद्भुक्तानि यानि वै
तानि सर्वाणि देवेशः प्रोवाच वदतां वरः॥ २७

इन्द्र उवाच—

वेश्याधर्मेण वर्तध्वमधुना नृपमन्दिरे। भक्तिमत्यो वरारोहास्तथा देवकुलेषु च॥ २८
राजानः स्वामिनस्तुल्याः सुता वाऽपि च तत्समाः। भविष्यति च सौभाग्यं सर्वासामपि
शक्तितः॥ २९
यः कश्चिच्छुल्कमादाय गृहमेष्यति वः सदा। निधनेनोपचार्यो वः स तदाऽन्यत्र दाम्भिकात्

* एतदर्धं न विद्यते ग. पुस्तके।

१ ग. घ. विविधान्भो°। २ क. °पनम्। भ°। ३ ग. घ. ङ. दिव्यानुभावां च। ४ ग. घ. ङ. °धर्मच्च्यव°। ५ ग. °स्माद्दास्येन। ६ ङ. दीशं पतिं प्राप्य वयं वे°। ७ घ. °श्चैव तापनः। ८ ग. क्षयोः। भ°। ९ ग. °श्याभावमवा°। १० ग. ङ. °षां नारीस। ११ ङ. शतशोऽथ सहस्रशः। प°। १२ ग. °तानि च सहस्रशः। प°। १३ ग. °स्तुभ्यं भृतकं चापितत्समम्। भ। ङ °स्तुभ्यं मूतकं चापितत्समम्। भ°। १४ ख. सुता वोपचर्यः स त°। १५ ग. °दा। न छद्मनो। ङ. °दा। निच्छद्मनैवोपचर्यः स।

देवतानां पितॄणां च पुण्याहे समुपस्थिते । गोभूहिरण्यधान्यानि प्रदेयानि स्वशक्तितः ॥
ब्राह्मणानां वरारोहाः कार्याणि वचनानि च ॥ ३१
यच्चोप्यन्यद्[1]व्रतं सम्यगुपदेक्ष्यां[2]म्यहं ततः । अविचारेण सर्वाभिरनुष्ठेयं च तत्पुनः ॥ ३२
संसारोत्तारणायालमेतद्वेदविदो विदुः । यदा सूर्यदिने हस्तः पुष्यो वाऽथ पुनर्वसुः ॥ ३३
भवेत्सर्वौ[3]षधीस्नानं सम्यङ्नारी समाचरेत् । तदा पञ्चशरस्यापि संनिधातृत्वमेष्यति ॥
अर्चयेत्पुण्डरीकाक्षमनङ्गस्यानुकीर्तनैः ॥ ३४
कामाय पादौ संपूज्य जङ्घे वै मोहकारिणे । मेढ्रं कंदर्पनिधये कटिं प्रीतिमते नमः ॥ ३५
नाभिं सौख्यसमुद्राय[4] वामाय च तथोदरम् । हृदयं हृदयेशाय स्तनावाह्लादकारिणे ॥ ३६
उत्कण्ठायेति वैकुण्ठमास्यमानन्दकारिणे । वामाङ्गं[6] पुष्पचापाय पुष्पबाणाय दक्षिणम्[7] ॥ ३७
मानसायेति वै मौलिं विलोलायेति मूर्धजम्[8] । सर्वात्मने च सर्वाङ्गं देवदेवस्य पूजयेत् ॥ ३८
नमः शिवाय शान्ताय पाशाङ्कुशधराय च । गदिने पीतवस्त्राय शङ्खचक्रधराय च ॥ ३९
नमो नारायणायेति कामदेवात्मने नमः । सर्वशान्त्यै नमः प्रीत्यै नमो रत्यै नमः श्रियै ॥ ४०
नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै नमः सर्वार्थसंपदे । एवं संपूज्य देवेशमनङ्गात्मकमीश्वरम् ॥
गन्धैर्माल्यैस्तथा धूपैर्नैवेद्येन च कामिनी ॥ ४१
तत आहूय धर्मज्ञं ब्रह्माणं वेदपारगम् । अव्यङ्गावयवं पूज्य* गन्धपुष्पार्चनादिभिः ॥ ४२
शालेयतण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम् । तस्मै विप्राय[11] सा दद्यान्माधवः प्रीयतामिति ॥ ४३
यथेष्टाहार[12]युक्तं वै तमेव द्विजसत्तमम् । रत्यर्थं कामदेवोऽयमिति[13] चित्तेऽवधार्य[14] तम् ॥ ४४
यद्यदिच्छति विप्रेन्द्रस्तत्तत्कुर्याद्विलासिनी । सर्वभावेन चाऽऽत्मानमर्पयेत्स्मितभाषिणी ॥
एवमादित्यवारेण सर्वमेतत्समाचरेत् । तण्डुलप्रस्थदानं च यावन्मासास्त्रयोदश ॥ ४६
ततस्त्रयोदशे मासि संप्राप्ते तस्य भामिनी । विप्रस्योपस्करैर्युक्तां शय्यां दद्याद्विलक्षणाम् ॥
सोपधानकविश्रामां[15] सास्तरावरणां शुभाम्[16] । प्रदीपोपानहच्छत्रपादुकासनसंयुताम् ॥ ४८
सपत्नीकमलंकृत्य[17] हेमसूत्राङ्गुलीयकैः । सूक्ष्मवस्त्रैः सकटकैर्धूपमाल्यानुलेपनैः[18] ॥ ४९
कामदेवं सपत्नीकं गुडकुम्भोपरि स्थितम् । ताम्रपात्रासनगतं हैमनेत्रपटावृतम्[19] ॥ ५०
सकांस्यभाजनोपेतमिक्षुदण्डसमन्वितम् । दद्यादेतेन मन्त्रेण तथैकां गां पयस्विनीम् ॥ ५१
यथाऽन्तरं न पश्यामि कामकेशवयोः सदा । तथैव सर्वकामाप्तिरस्तु विष्णो सदा मम ॥ ५२
यथा न कमला देहात्प्रयाति तव केशव । तथा ममापि देवेश शरीरे[20] स्वे कुरु प्रभो ॥ ५३
तथा च काञ्चनं देवं प्रतिगृह्णन्[21]द्विजोत्तमः । क इदं कस्माऽदादिति वैदिकं मन्त्रमीरयेत् ॥ ५४
ततः प्रदक्षिणीकृत्य विसर्ज्य द्विजपुंगवम् । शय्यासनादिकं सर्वं ब्राह्मणस्य गृहं नयेत् ॥ ५५

* स्यवार्षः ।

१ ङ. °च्चान्यत्तद्व° । २ ग. क्ष्यामि तत्त्वतः । ३ ग. ङ. °षधिस्ना° । ४ ग. °य वामनाय त° । ५ क. रामाय । ६ ग. घ. ङ. वामांसं° । ७ ग. ङ. च. °म् । नमोऽनङ्गाय वै । ८ ग ङ. च. मूर्धजान् । ९ ग. घ. ङ. च. °ने शिरस्त-द्वद्देवदे° । १० ग. ङ. च. °ज्य गोविन्दम° । ११ ग. °य संद° । १२ ङ. °रभुक्तं । १३ ग. °ति चेतसि धारयेत् । य° । १४ घ. ङ. °धारयेत् । य । च. °धार्यताम् । य° । १५ ग. °मां स्वस्त° । १६ ग. ङ. च. °म् । दीपकोपा° । १७ घ. °त्य हैमं तन्त्राङ्गुलीयकम् । सू° । १८ ग. °कैर्भूरिमा° । १९ घ. °तं हेमनेत्रद्वयावृत° । २० ग. ङ. °रीरं स्वीकु° । २१ ग. घ. ङ. °गृह्यद्विजो° ।

ततः प्रभृति यो विप्रो रत्यर्थं[2] गृहमागतः । स मान्यः सूर्यवारे च स मन्तव्यो भवेत्तदा ॥ ५६
एवं त्रयोदशं यावन्मासमेवं द्विजोत्तमान् । तर्पयेत यथाकामं[3] प्रोषितेऽन्यं समाचरेत् ॥ ५७
तदनुज्ञया रूपवान्यो यावदभ्यागतो भवेत् । आत्मनोऽपि यथाविघ्नं गर्भभूतिकरं प्रियम् ॥
दैवं वा मानुषं वा स्यादनुरागेण वा ततः । साचारानष्टपञ्चाशद्यथाशक्त्या(क्ति)समाचरेत् ॥
एतद्धि कथितं सम्यग्भवतीनां विशेषतः । अधर्मोऽयं ततो न स्याद्वेश्यानामिह सर्वदा ॥ ६०
पुरुहूतेन यत्प्रोक्तं दानवीषु पुरा मया । तदिदं सांप्रतं सर्वं भवतीष्वपि युज्यते ॥ ६१
सर्वपापप्रशमनमनन्तफलदायकम् । कल्याणीनां च कथितं तत्कुरुध्वं वराननाः ॥ ६२

करोति याऽशेषमखण्डमेतत्कल्याणिनी माधवलोकसंस्था ।
सा पूजिता देवगणैरशेषैरानन्दकृत्स्थानमुपैति विष्णोः ॥ ६३

श्रीभगवानुवाच—

तपोधनः सोऽप्यभिधाय चैवं तदा च तासां व्रतमङ्गनानाम् ।
स्वस्थानमेष्यंत्यनु ताः समस्तव्रतं करिष्यन्ति च देवयानेः ॥ ६४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽनङ्गदानव्रतं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

आदितः श्लोकाना समष्ट्यङ्काः ॥ ३९९६ ॥

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः ।

ब्रह्मोवाच—

*मोहाद्वाऽपि मदाद्वाऽपि यः परस्त्रीं समाश्रयेत् । तस्यापि निष्कृतिं देव वद सर्वकृपाकर ॥ १
भगवन्पुरुषस्येह स्त्रियाश्च विरहादिकम् । शोकव्याधिभयं दुःखं न भवेद्येन तद्वद ॥ २

श्रीभगवानुवाच—

श्रावणस्य द्वितीयायां कृष्णायां मधुसूदनः । क्षीरार्णवे सपत्नीकः सदा वसति केशवः ॥ ३
तस्यां संपूज्य गोविन्दं सर्वान्कामान्समश्नुते । गोभूहिरण्यदानादि सप्तकल्पशतानुगम् ॥ ४
अशून्यशयनं नाम द्वितीया संप्रकीर्तिता । तस्यां संपूजयेद्विष्णुमेभिर्मन्त्रैर्विधानतः ॥ ५
श्रीवत्सधारिञ्छ्रीकान्त श्रीधामञ्छ्रीपतेऽव्यय । गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु धर्मार्थकामदम्[15]
अग्नयो मा प्रणश्यन्तु देवताः पुरुषोत्तम । पितरो मा प्रणश्यन्तु[14] माऽस्तु दांपत्यभेदनम् ॥ ७
लक्ष्म्या वियुज्यते देव न कदाचिद्यथा भवान् । तथा कलत्रसंबन्धो देव मा मे वियुज्यताम्[16] ॥ ८
लक्ष्म्या न शून्यो वरद शय्यां त्वं शयनं गतः । शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु तथैव मधुसूदन ॥ ९

---

* ग. पुस्तक एवायं श्लोको विद्यते ।

---

१ ग. ङ. स संपूज्यो भ° । २ ग. च °मेकं द्विजोत्तमम् । त° । ३ ग. °कालं योषिद्दित्थं स° । घ. ङ. च. °कालं प्रो° । ४ ग. °पवन्तं यावदस्याऽऽगमो भ° । घ. ङ. पवत्या यावदस्याऽऽगमो भ° । ५ घ. ङ. °भसूतकराजकम् । दे° । च. °भमूतकराजसम् । ६ ग. घ. ङ. च. सावारा° । ७ ग. घ. ङ. च. समापयेत् । ८ ग. °मनं समस्तफ° । ९ ग. घ. ङ. च. °ल्याणिनीनां फ° । १० ग. ङ. °राङ्गनाः । ११ ङ. °सां प्रति चाङ्ग° । १२ क. ख. °ष्यन्ति समस्तानित्थं व्र° । ङ. °ष्यन्ति च देवयोनेर्व्रतं करिष्यन्ति च येऽत्र भक्त्या । १३ क. देवयोनेः । ख. च. देवयोने । १४ ग. °न्तु मम दांपत्यभेदतः । ल° । च. °न्तु मत्तो दांपत्यभेदनः । ल° । १५ घ. °भेदिना । ल° । १६ ग. च. °ज्यतु । ल ।

गीतवादित्रनिर्घोषं देवदेवस्य कीर्तयेत् । घण्टा भवेदशक्तस्य सर्ववाद्यमयी यतः ॥ १०
एवं संपूज्य गोविन्दमश्नीयात्तैलवर्जितम् । नक्तमक्षारलवणं यावत्तत्स्याच्चतुष्टयम् ॥ ११
ततः प्रभाते संजाते लक्ष्मीपतिसमन्विताम् । दीपान्नभाजनैर्युक्तां शय्यां दद्याद्विलक्षणाम् १२
पादुकोपानहच्छत्रचामरासनसंयुताम् । अभीष्टोपस्करैर्युक्तां शुक्लपुष्पाम्बरावृताम् ॥ १३
सोपधानकविश्रामां फलैर्नानाविधैर्युताम् । तथाऽऽभरणधान्यैश्च यथाशक्त्या समन्विताम् ॥
अव्यङ्गाङ्गाय विप्राय वैष्णवाय कुटुम्बिने । दातव्या वेदविदुषे भावेनापतिताय च ॥ १५
तत्रोपविश्य दांपत्यमलंकृत्य विधानतः । पत्न्यास्तु भाजनं दद्याद्भक्ष्यभोज्यसमन्वितम् ॥ १६
ब्राह्मणस्यापि सौवर्णीमुपस्करसमन्विताम् । प्रतिमां देवदेवस्य सोदकुम्भां निवेदयेत् ॥ १७
एवं यस्तु पुमान्कुर्यादशून्यशयनं हरेः । वित्तशाठ्येन रहितो नारायणपरायणः ॥ १८
*न तस्य पत्न्या विरहः कदाचिदपि जायते । नारी वा विधवा ब्रह्मन्यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥
न विरूपौ न शोकार्तौ दंपती भवतः क्वचित् ॥ १९
न पुत्रपशुरत्नानि क्षयं यान्ति पितामह । सप्त कल्पसहस्राणि सप्त कल्पशतानि च ॥
कुर्वन्नशून्यशयनं विष्णुलोके महीयते ॥ २०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽशून्यशयनव्रतं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४०१६ ॥

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

शृणु चान्यद्भविष्यं यद्रूपसंपद्विधायकम् ॥ भविष्यति युगे तस्मिन्द्वापरान्ते पितामह ॥
पिप्पलादस्य संवादो युधिष्ठिरपुरःसरैः ॥ १
वसन्तं नैमिषारण्ये पिप्पलादं महामुनिम् ॥ अभिगम्य तदा चैनं प्रश्नमेकं करिष्यति ॥
युधिष्ठिरो धर्मपुत्रो धर्मयुक्तस्तपोधनम् ॥ २

युधिष्ठिर उवाच—

कथमारोग्यमैश्वर्यं मतिर्धर्मे गतिस्तथा । अव्यङ्गता शिवे भक्तिर्वैष्णवो वा भवेत्कथम् ॥ ३

ईश्वर उवाच—

तस्योत्तरमिदं ब्रह्मन्पिप्पलादस्य धीमतः । शृणुष्व यद्वक्ष्यति वै धर्मपुत्राय धार्मिकः ॥ ४

पिप्पलाद उवाच—

साधु पृष्टं त्वया भद्र इदानीं कथयामि ते । अङ्गारव्रतमित्येतत्स वक्ष्यति महीपतेः ॥ ५
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । विरोचनस्य संवादं भार्गवस्य च धीमतः ॥ ६
प्रह्लादस्य सुतं दृष्ट्वा द्विरष्टपरिवत्सरम् । रूपेणाप्रतिमं कान्त्या सोऽहसद्भृगुनन्दनः ॥ ७

---

* एतदर्धं नास्ति क. ख. पुस्तकयोः ।

---

१ ग. ङ. °रूपं न शोकार्तं दांपत्यं जायते क° । २ ग. °वादं युधिष्ठिरनृपस्य च । तपन्तं नै° । ३ घ. °पुरे महत् । व° । ङ. च. °पुरे महत् । तपन्तं ४ ग. च °न्त्या अहास भृगु° ।

साधु साधु महाबाहो विरोचन शिवं तव। ततस्तथा हसितं तस्य पप्रच्छ सुरसूदनः ॥ ८
ब्रह्मन्किमर्थमेतत्ते हास्यमाकस्मिकं कृतम्। साधु साध्विति मामेवमुक्तवांस्त्वं वदस्व मे॥ ९
तमेवंवादिनं शुक्र उवाच वदतां वरः। विस्मयाद्व्रतमाहात्म्याद्धास्यमेतत्कृतं मया ॥ १०
पुरा दक्षविनाशाय कुपितस्य तु शूलिनः। अथ तद्भीमवक्त्रस्य स्वेदबिन्दुर्ललाटजः ॥ ११
भित्त्वा स सप्त पातालान्यदहत्सप्त सागरान्। अनेकवक्त्रनयनो ज्वलज्ज्वलनभीषणः॥१२
वीरभद्र इति ख्यातः करपादायुतैर्युतः । कृत्वाऽसौ यज्ञमथनं पुनर्भूतलसंभवः ॥
त्रिजगन्निर्दहन्भूयः शिवेन विनिवारितः॥ १३
कृतं त्वया वीरभद्र दक्षयज्ञविनाशनम् । इदानीमलमेतेन लोकदाहेन कर्मणा ॥ १४
शान्तिप्रदाता सर्वेषां ग्रहाणां प्रथमो भव। प्रेक्षिष्यन्ते जनाः पूजां करिष्यन्ति वरान्मम॥ १५
अङ्गारक इति ख्यातिं गमिष्यसि धरात्मज। देवलोकेऽद्वितीयं च तव रूपं भविष्यति ॥ १६
ये च त्वां पूजयिष्यन्ति चतुर्थ्यां त्वद्दिने नराः। रूपमारोग्यमैश्वर्यं तेष्वनन्तं भविष्यति ॥ १७
एवमुक्तस्तदा शान्तिमगमत्कामरूपधृक्। संजातस्तत्क्षणाद्राजन्ग्रहत्वमगमत्पुनः ॥ १८
स कदाचिद्भवांस्तस्य पूजार्घ्यादिकमुत्तमम्। दृष्टवान्क्रियमाणं च शूद्रेण च व्यवस्थितः ॥
तेन त्वं रूपवाञ्जातः सुरशत्रुकुलोद्वह । विविधा च रुचिर्जाता यस्मात्तव विदूरगा ॥ २०
विरोचन इति प्राहुस्तस्मात्त्वां देवदानवाः। शूद्रेण क्रियमाणस्य व्रतस्य तव दर्शनात् ॥
ईदृशीं रूपसंपत्तिं दृष्ट्वा विस्मितवानहम् ॥ २१
साधु साध्विति तेनोक्तमहो माहात्म्यमुत्तमम् । पश्यतोऽपि भवेद्रूपमैश्वर्यं किमु कुर्वतः ॥२२

यस्माच्च भक्त्या धरणीसुतस्य विनिन्द्यमानेन गवादिदानम् ।
आलोकितं तेन सुरारिगर्भे संभूतिरेषा तव दैत्य जाता ॥ २३

ईश्वर उवाच—

अथ तद्वचनं श्रुत्वा भार्गवस्य महात्मनः। प्रह्लादनन्दनो वीरः पुनः पप्रच्छ विस्मितः ॥ २४

विरोचन उवाच—

भगवंस्तद्व्रतं सम्यक्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः। दीयमानं तु यद्दानं मया दृष्टं भवान्तरे ॥२५
माहात्म्यं च विधिं तस्य यथावद्वक्तुमर्हसि। इति तद्वचनं श्रुत्वा पुनः प्रोवाच विस्तरात् ॥

शुक्र उवाच—

चतुर्थ्यङ्गारकदिने यदा भवति दानव। मृदा स्नानं तदा कुर्यात्पद्मरागविभूषितः ॥ २७
अग्निर्मूर्धा दिवो मन्त्रं जपन्नास्ते उदङ्मुखः। शूद्रस्तूष्णीं स्मरन्भौममास्ते भोगविवर्जितः॥
तथाऽस्तमित आदित्ये गोमयेनानुलेपयेत्। प्राङ्गणं पुष्पमालाभिरक्षताभिः समन्ततः ॥ २९
अभ्यर्च्याभिलिखेत्पद्मं कुङ्कुमेनाष्टपत्रकम्। कुङ्कुमस्याप्यभावे तु रक्तचन्दनमिष्यते ॥ ३०
चत्वारः करकाः कार्या भक्ष्यभोज्यसमन्विताः। तण्डुलै रक्तशालीयैः पद्मरागैश्च संयुताः ॥
चतुष्कोणेषु तान्कृत्वा फलानि विविधानि च। गन्धमाल्यादिकं सर्वं तथैव विनिवेदयेत् ॥

सुवर्णशृङ्गीं कपिलामथाऽऽर्च्य रौप्यैः खुरैः कांस्यदोहां सवत्साम् ।
धुरंधरं रक्तमतीव सौम्यं धान्यानि सप्ताम्बरसंयुतानि ॥ ३३

१ ग. ङ. च. °दृशी रूपसंपत्तिरिति वि° । २ ङ. 'रिगोत्रेसं' । ३ ग. च कविः ।

अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव सौवर्णमत्यायतबाहुदण्डम् ।
चतुर्भुजं हेममये निविष्टं पात्रे गुडस्योपरि सर्पि*युक्ते ॥ ३४
समस्तयज्ञाय जितेन्द्रियाय पात्राय शीलान्वयसंयुताय ।
दातव्यमेतत्सकलं द्विजाय कुटुम्बिने नैव तु दाम्भिकाय ॥
समर्पयेद्विप्रवराय भक्त्या कृताञ्जलिः पूर्वमुदीर्य मन्त्रम् ॥ ३५
भूमिपुत्र महाभाग स्वेदोद्भव पिनाकिनः । रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽहं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते॥
मन्त्रेणानेन दत्त्वाऽर्घ्यं रक्तचन्दनवारिणा । ततोऽर्चयेद्विप्रवरं रक्तमाल्याम्बरादिभिः ॥ ३७
दद्यात्तेनैव मन्त्रेण भौमं गोमिथुनान्वितम् । शय्यां च शक्तितो दद्यात्सर्वोपस्करसंयुताम् ॥
यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं गृहे । तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षय्यमिच्छता ।' ३९
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा विसर्ज्य द्विजपुंगवम् । नक्तमक्षारलवणमश्नीयाद्घृतसंयुतम् ॥ ४०
भक्त्या यस्तु पुनः कुर्यादेवमङ्गारकाष्टकम् । चतुरो वाऽथ वा तस्य यत्पुण्यं तद्वदामि ते ॥
रूपसौभाग्यसंपन्नः पुनर्जन्मनि जन्मनि । विष्णौ वाऽथ शिवे भक्तः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥
सप्त कल्पसहस्राणि रुद्रलोके महीयते । तस्मात्त्वमपि दैत्येन्द्र व्रतमेतत्समाचर ॥ ४३

पिप्पलाद उवाच—

इत्येवमुक्त्वा भृगुनन्दनोऽपि जगाम दैत्यश्च चकार सर्वम् ।
त्वं चापि राजन्कुरु सर्वमेतद्यतोऽक्षयं वेदविदो वदन्ति ॥ ४४

ईश्वर उवाच—

तथेति संपूज्य स पिप्पलादं वाक्यं चकाराद्भुतवीर्यकर्मा ।
शृणोति यश्चैनमनन्यचेतास्तस्यापि सिद्धिं भगवान्विधत्ते ॥ ४५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽङ्गारकव्रतं नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४०६१ ॥

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

पिप्पलाद उवाच—

अथातः शृणु भूपाल प्रतिशुक्रं प्रशान्तये । यात्रारम्भेऽवसाने च तथा शुक्रोदये त्विह ॥१
राजते वाऽथ सौवर्णे कांस्यपात्रेऽथवा पुनः । शुक्लपुष्पाम्बरयुते सिततण्डुलपूरिते ॥ २
विधाय राजतं शुक्रं शुचिमुक्ताफलान्वितम् । मन्त्रेणानेन तत्सर्वं सामगाय निवेदयेत् ॥३
नमस्ते सर्वलोकेश नमस्ते भृगुनन्दन । कवे सर्वार्थसिद्ध्यर्थं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ ४
एवमस्योदये कुर्वन्यात्रादिषु च भारत । सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ॥ ५
यावच्छुक्रस्य न कृता पूजा सा माल्यकैः शुभैः । वटकैः पूरिकाभिश्च गोधूमैश्चणकैरपि ॥
तावदन्नं न चाश्नीयात्त्रिभिः कामार्थसिद्धये ॥ ६

---

* रेफलोप आर्षः ।

---

१ ङ. °रि वाऽज्ययु° । २ ग. ङ. च. समस्वरज्ञाय । ३ च. यतेन्द्रियाय । ४ ङ. °य वाप्रूपवशी° । ५ म. ङ. च. °हातेजः स्वे° । ६ ग. °ल्यानुलेपनैः । द° । ७ घ. °थ रवेर्भक्तः । ८ ग. भक्तिः ।

तद्वद्वाचस्पतेः पूजां प्रवक्ष्यामि युधिष्ठिर। सुवर्णपात्रे सौवर्णममरेशपुरोहितम् ॥ ७
पीतपुष्पाम्बरयुतं कृत्वा स्नात्वाऽथ सर्षपैः। पलाशाश्वत्थयोगेन पञ्चगव्यजलेन च ॥ ८
पीताङ्गरागवसनो घृतहोमं तु कारयेत्। प्रणम्य च गवा सार्धं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ९
नमस्तेऽङ्गिरसां नाथ वाक्पते च बृहस्पते। क्रूरग्रहैः पीडितानाममृताय नमो नमः ॥ १०
संक्रान्तावस्य कौन्तेय यात्रास्वभ्युदयेषु च। कुर्वन्बृहस्पतेः पूजां सर्वान्कामान्समश्नुते॥११

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे गुरुशुक्रपूजाविधिर्नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४०७२ ॥

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः।

ब्रह्मोवाच—

भगवन्भवसंसारसागरोत्तारकारक। किंचिद्व्रतं समाचक्ष्व स्वर्गारोग्यसुखप्रदम् ॥ १

ईश्वर उवाच—

सौरं धर्मं प्रवक्ष्यामि नाम्ना कल्याणसप्तमीम्। विशोकसप्तमीं तद्वत्फलाढ्यां पापनाशिनीम् ॥
शर्करासप्तमीं पुण्यां तथा कमलसप्तमीम्। मन्दारसप्तमीं तद्वच्छुभदां शुभसप्तमीम् ॥ ३
*सर्वाऽनन्तफलाः प्रोक्ताः सर्वा देवर्षिपूजिताः। विधानमासां वक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः
यदा तु शुक्लसप्तम्यामादित्यस्य दिनं भवेत्। सा तु कल्याणिनी नाम विजया च निगद्यते॥ ५
प्रातर्गव्येन पयसा स्नानमस्यां समाचरेत्। ततः शुक्लाम्बरः पद्ममक्षताभिः प्रकल्पयेत् ॥ ६
प्राङ्मुखोऽष्टदलं मध्ये तद्वद्वृत्तां च कर्णिकाम्। पुष्पाक्षताभिर्देवेशं विन्यसेत्सर्वतः क्रमात्॥
पूर्वेण तपनायेति मार्तण्डायेति चानले। याम्ये दिवाकरायेति विधात्र इति नैर्ऋते ॥ ८
पश्चिमे वरुणायेति भास्करायेति चानिले। सौम्ये विकर्तनायेति रवये चाष्टमे दले ॥ ९
आदावन्ते च मध्ये च नमोऽस्तु परमात्मने। मन्त्रैरेभिः समभ्यर्च्य नमस्कारान्तदीपितैः॥१०
शुक्लवस्त्रैः फलैर्भक्ष्यैर्धूपमाल्यानुलेपनैः। स्थण्डिले पूजयेद्भक्त्या गुडेन लवणेन च॥ ११
ततो व्याहृतिमन्त्रेण विसृजेद्द्विजपुंगवान्। शक्तितः पूजयेद्भक्त्या गुडक्षीरघृतादिभिः ॥
तिलपात्रं हिरण्यं च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १२
एवं नियमकृत्सुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः। कृतस्नानजपो विप्रैः सहैव घृतपायसम् ॥ १३
भुक्त्वा च वेदविदुषे विडालव्रतवर्जिते। घृतपात्रं सकनकं सोदकुम्भं निवेदयेत् ॥ १४
प्रीयतामत्र भगवान्परमात्मा दिवाकरः। अनेन विधिना सर्वं मासि मासि व्रतं चरेत्॥१५
ततस्त्रयोदशे मासि गा वै दद्यात्त्रयोदश। वस्त्रालंकारसंयुक्ताः सुवर्णास्याः पयस्विनीः॥ १६
एकामपि प्रदद्याद्वा वित्तहीनो विमत्सरः। न वित्तशाठ्यं कुर्वीत यतो मोहात्पतत्यधः ॥

---

*अत्र संधिरार्षः।

---

१ ग. ङ. च. °त्थभङ्गेन। घ. °त्थ भूतेन। २ घ. ङ. नारद उवाच। ३ घ. °म्। शंकरा। ४ ग. या भुवि ग°। ५ ङ. °रयां च कारयेत्। त°। ६ ग. ङ. च. °ति वै ततः। या°। घ. °ति वै नमः या°। ७ घ. °षे चण्डाल°। ८ ग. घ. ङ. °सि समाच°।

अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्कल्याणसप्तमीम् । सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥
आयुरारोग्यमैश्वर्यमनन्तमिह जायते ॥ १८
सर्वपापहरा नित्यं सर्वदैवतपूजिता । सर्वदुष्टोपशमनी सदा कल्याणसप्तमी ॥ १९
इमामनन्तफलदां यस्तु कल्याणसप्तमीम् । शृणोति पठते चेह सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कल्याणसप्तमीव्रतं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४०९२ ॥

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

विशोकसप्तमीं तद्वद्वक्ष्यामि मुनिपुंगव । यामुपोष्य नरः शोकं न कदाचिदिहाश्नुते ॥ १
माघे कृष्णतिलैः स्नात्वा षष्ठ्यां वै शुक्लपक्षतः । कृताहारः कृसरया दन्तधावनपूर्वकम् ॥
उपवासव्रतं कृत्वा ब्रह्मचारी भवेन्निशि ॥ २
ततः प्रभात उत्थाय कृतस्नानजपः शुचिः । कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममर्कायेति च पूजयेत् ॥
करवीरेण रक्तेन रक्तवस्त्रयुगेन च ॥ ३
यथा विशोकं भुवनं त्वयैवाऽऽदित्य सर्वदा । तथा विशोकता मेऽस्तु त्वद्भक्तिः प्रतिजन्म च॥
एवं संपूज्य षष्ठ्यां तु भक्त्या संपूजयेद्द्विजान् । सुप्त्वा संप्राश्य गोमूत्रमुत्थाय कृतनैत्यकः ॥ ५
संपूज्य विप्रानन्नेन गुडपात्रसमन्वितम् । तद्वस्त्रयुग्मं पद्मं च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ६
अतैललवणं भुक्त्वा सप्तम्यां मौनसंयुतः । ततः पुराणश्रवणं कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ ७
अनेन विधिना सर्वमुभयोरपि पक्षयोः । कृत्वा यावत्पुनर्माघशुक्लपक्षस्य सप्तमी ॥ ८
व्रतान्ते कलशं दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम् । शय्यां सोपस्करां दद्यात्कपिलां च पयस्विनीम् ॥
अनेन विधिना यस्तु वित्तशाठ्यविवर्जितः । विशोकसप्तमीं कुर्यात्स याति परमां गतिम् ॥ १०
यावज्जन्मसहस्राणां साग्रं कोटिशतं भवेत् । तावन्न शोकमभ्येति रोगदौर्गत्यवर्जितः ॥ ११
यं यं प्रार्थयते कामं तं तमाप्नोति पुष्कलम् । निष्कामः कुरुते यस्तु स परं ब्रह्म गच्छति ॥ १२
यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि विशोकाख्यां च सप्तमीम् । सोऽपीन्द्रलोकमाप्नोति न दुःखी जायते क्वचित् ॥ १३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विशोकसप्तमीव्रतं नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४१०५ ॥

अथ षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि नाम्ना तु फलसप्तमीम् । यामुपोष्य नरः पापाद्विमुक्तः स्वर्गभाग्भवेत् ॥

---

१ ग. ङ. च. °त्वा पञ्चम्यां शु° । २ ग. च. °वीरस्य पुष्पैस्तु रक्त° । ङ. एकवीरेण

मार्गशीर्षे शुभे मासि सप्तम्यां नियतव्रतः। तामुपोष्याथ कमलं कारयित्वा तु काञ्चनम् ॥ २
शर्करासंयुतं दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने। रविं काञ्चनकं कृत्वा पलस्यैकस्य धर्मवित् ॥
दद्यादाह्निकालवेलायां भानुर्मे प्रीयतामिति ॥ ३
भक्त्या तु विप्रान्संपूज्य चाष्टम्यां क्षीरभोजनम्। दत्त्वा कुर्यात्फलयुतं यावत्स्यात्कृष्णसप्तमी
तामप्युपोष्य विधिवदनेनैव क्रमेण तु। तद्वद्धैमफलं दत्त्वा सुवर्णकमलान्वितम् ॥ ५
शर्करापात्रसंयुक्तं वस्त्रमाल्यसमन्वितम्। संवत्सरं च तेनैव विधिनोभयसप्तमीम् ॥ ६
उपोष्य दत्त्वा क्रमशः सूर्यमन्त्रमुदीरयेत्। भानुरर्को रविर्ब्रह्मा सूर्यः शक्रो हरिः शिवः ॥
श्रीमान्विभावसुस्त्वष्टा वरुणः प्रीयतामिति ॥ ७
प्रतिमासं च सप्तम्यामेकैकं नाम कीर्तयेत्। प्रतिपक्षं फलत्यागमेतत्कुर्वन्समाचरेत् ॥ ८
व्रतान्ते विप्रमिथुनं पूजयेद्वस्त्रभूषणैः। शर्कराकलशं दद्याद्धैमपद्मदलान्वितम् ॥ ९
यथा न विफलाः कामास्त्वद्भक्तानां सदा रवे। तथाऽनन्तफलावाप्तिरस्तु मे सप्तजन्मसु ॥ १०
इमामनन्तफलदां यः कुर्यात्फलसप्तमीम्। सर्वपापविशुद्धात्मा सूर्यलोके महीयते ॥ ११
सुरापानादिकं किंचिद्यदत्रामुत्र वा कृतम्। तत्सर्वं नाशमायाति यः कुर्यात्फलसप्तमीम् ॥ १२
कुर्वाणः सप्तमीं चेमां सततं रोगवर्जितः। भूतान्भव्यांश्च पुरुषांस्तारयेदेकविंशतिम् ॥
यः शृणोति पठेद्वाऽपि सोऽपि कल्याणभाग्भवेत् ॥ १३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे फलसप्तमीव्रतं नाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः । ४११८ ॥

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः।

ईश्वर उवाच—

शर्करासप्तमीं वक्ष्ये तद्वत्कल्मषनाशिनीम्। आयुरारोग्यमैश्वर्यं ययाऽनन्तं प्रजायते ॥ १
माधवस्य सिते पक्षे सप्तम्यां नियतव्रतः। प्रातः स्नात्वा तिलैः शुक्लैः शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ २
स्थण्डिले पद्ममालिख्य कुङ्कुमेन सकर्णिकम्। तस्मिन्नमः सवित्रे तु गन्धधूपौ निवेदयेत् ॥ ३
स्थापयेदुदकुम्भं च शर्करापात्रसंयुतम्। शुक्लवस्त्रैरलंकृत्य शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥
सुवर्णेन समायुक्तं मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥ ४
विश्ववेदमयो यस्माद्वेदवादीति पठ्यसे। सर्वस्यामृतमेव त्वमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ५
पञ्चगव्यं ततः पीत्वा स्वपेत्तत्पार्श्वतः क्षितौ। सौरसूक्तं स्मरन्नास्ते पुराणश्रवणेन च ॥ ६
अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां कृतनैत्यकः। तत्सर्वं विदुषे तद्वद्ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ७

---

१ ग. ङ. च. °तः। षष्ठीमु°। २ ग. च. °ने। रौप्यं च काञ्चनं कृ°। घ. ङ. °ने रूपं च काञ्चनं कृ°। ३ ग. ङ. च. °ज्य सप्तम्यां। ४ ग. घ. ङ. °म्। कृत्वा कुर्यात्फलत्यागं या°। ५ ग. दद्याद्विधिवत्सूर्यमन्त्रानुदी°। ङ. यात्क्रम°। ६ ङ. °मन्त्रानुदी°। ७ ङ. °कं स्नानमाचरेत्। प्र°। ८ °भ्रसमन्वि°। ९ ग. ङ. °प्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि। इ°। १० ङ. °स्तु जन्मनि जन्मनि। इ°। ११ ग. ङ. यथाऽन°। १२ ग. °म्। नमः सवित्र इत्येवं ग°। १३ ङ. तस्मै नमः। १४ ङ. °न्धपुष्पं नि°। १५ ग. °येत्सोदकं कुम्भं श°। १६ ग. ङ. °स्मात्त्वं वेदेषु च प°। १७ ग. घ. ङ. °से। त्वमेवामृतसर्वस्वम°।

भोजयेच्छक्तितो विप्राञ्छर्कराघृतपायसैः । भुञ्जीतातैललवणं स्वयमप्यथ वाग्यतः ॥ ८
अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् । संवत्सरान्ते शयनं शर्कराकलशान्वितम् ॥ ९
सर्वोपस्करसंयुक्तं तथैकां गां पयस्विनीम् । गृहं च शक्तिमान्दद्यात्समस्तोपस्करान्वितम् ॥
सहस्रेणाथ निष्काणां कृत्वा दद्याच्छतेन वा । दशभिर्वाऽथ निष्केण तदर्धेनापि शक्तितः ॥
सुवर्णाश्वः प्रदातव्यः पूर्ववन्मन्त्रवादनम् । न वित्तशाठ्यं कुर्वीत कुर्वन्दोषं समश्नुते ॥ १२
अमृतं पिबतो वक्त्रात्सूर्यस्यामृतबिन्दवः । निपेतुर्ये धरण्यां तु शालिमुद्गेक्षवः स्मृताः ॥ १३
शर्करा तु परा तस्मादिक्षुसारोऽमृतात्मवान् । इष्टा रवेरतः पुण्या शर्करा हव्यकव्ययोः ॥ १४
शर्करासप्तमी चेयं वाजिमेधफलप्रदा । सर्वदुष्टप्रशमनी पुत्रपौत्रप्रवर्धिनी ॥ १५
यः कुर्यात्परया भक्त्या स वै सद्गतिमाप्नुयात् । कल्पमेकं वसेत्स्वर्गे ततो याति परं पदम् ॥ १६

इदमनघं शृणोति यः स्मरेद्वा परिपठतीह दिवाकरस्य लोके ॥
मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरवधूजनमालयाऽभिपूज्यः ॥ १७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे शर्कराव्रतं नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४१३५ ॥

अथाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि तद्वत्कमलसप्तमीम् । यस्याः संकीर्तनादेव तुष्यतीह दिवाकरः ॥ १
वसन्तामलसप्तम्यां स्नातः सन्गौरसर्षपैः । तिलपात्रे च सौवर्णं विधाय कमलं शुभम् ॥ २
वस्त्रयुग्मावृतं कृत्वा गन्धपुष्पैः समर्चयेत् । नमः कमलहस्ताय नमस्ते विश्वधारिणे ॥ ३
दिवाकर नमस्तुभ्यं प्रभाकर नमोऽस्तु ते । ततो द्विकालवेलायामुदकुम्भसमन्विताम् ॥ ४
विप्राय दद्यात्संपूज्य वस्त्रमाल्यविभूषणैः । शक्त्या च कपिलां दद्यादलंकृत्य विधानतः ॥ ५
अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां भोजयेद्द्विजान् । यथाशक्त्यथ भुञ्जीत मांसतैलविवर्जितम् ॥ ६
अनेन विधिना शुक्लसप्तम्यां मासि मासि च । सर्वं समाचरेद्भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥
व्रतान्ते शयनं दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम् । गां च दद्यात्स्वशक्त्या तु सुवर्णाढ्यां पयस्विनीम् ॥
भाजनासनदीपादीन्दद्यादिष्टानुपस्करान् । अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्कमलसप्तमीम् ॥
लक्ष्मीमनन्तामभ्येति सूर्यलोके महीयते ॥ ९
कल्पे कल्पे ततो लोकान्सप्त गत्वा पृथक्पृथक् । अप्सरोभिः परिवृतस्ततो याति परां गतिम् ॥

यः पश्यतीदं शृणुयाच्च मर्त्यः पठेच्च भक्त्याऽथ मतिं ददाति ॥
सोऽप्यत्र लक्ष्मीमचलामवाप्य गन्धर्वविद्याधरलोकभाक्स्यात् ॥ ११

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कमलसप्तमीव्रतं नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४१४६ ॥

---

१ क. °क्ति तो दद्यात्स° । २ क. ख. ग. ङ. °र्ये तदुत्थामी तु शा° । ३ ङ. °रायारसस्तस्मा° । ४ ग. ङ. स परं ब्रह्म गच्छति । क° । ५ ग. घ. च. सुरेश्वरस्य । ६ ग. घ. ङ °न्वितम् । वि° । ७ ङ. °वर्णं क° । ८ क. °म् । भोज° । ९ घ. °म् । एतद्व्रतं यः शृणुयात्सममं प° । १० ङ. °यान्मुहूर्तं प° ।

अथैकोनाशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् । सर्वकामप्रदां रम्यां नाम्ना मन्दारसप्तमीम् ॥ १
माघस्यामलपक्षे तु पञ्चम्यां लघुभुङ्नरः । दन्तकाष्ठं ततः कृत्वा षष्ठीमुपवसेद्बुधः ॥ २
विप्रान्संपूजयित्वा तु मन्दारं प्राशयेन्निशि । ततः प्रभात उत्थाय कृत्वा स्नानं पुनर्द्विजान् ॥ ३
भोजयेच्छक्तितः कृत्वा मन्दारकुसुमाष्टकम् । सौवर्णं पुरुषं तद्वत्पद्महस्तं सुशोभनम् ॥ ४
पद्मं कृष्णतिलैः कृत्वा ताम्रपात्रेऽष्टपत्रकम् । हैममन्दारकुसुमैर्भास्करायेति पूर्वतः ॥ ५
नमस्कारेण तद्वच्च सूर्यायेत्यानले दले । दक्षिणे तद्वदर्काय तथाऽर्यम्णे च नैर्ऋते ॥ ६
पश्चिमे वेदधाम्ने च वायव्ये चण्डभानवे । पूष्णेत्युत्तरतः पूज्यमानन्दायेत्यतः परम् ॥ ७
कर्णिकायां च पुरुषं सर्वात्मन इति न्यसेत् । शुक्लवस्त्रैः समावेष्ट्य भक्ष्यैर्माल्यफलादिभिः ॥८
एवमभ्यर्च्य तत्सर्वं दद्याद्वेदविदे पुनः । भुञ्जीतातैललवणं वाग्यतः प्राङ्मुखो गृही ॥ ९
अनेन विधिना सर्वं सप्तम्यां मासि मासि च । कुर्यात्संवत्सरं यावद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ १०
एतदेव व्रतान्ते तु निधाय कलशोपरि । गोभिर्विभवतः सार्धं दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ ११
नमो मन्दारनाथाय मन्दारभवनाय च । * त्वं रवे तारयस्वास्मान्संसारभयसागरात् ॥ १२
अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्मन्दारसप्तमीम् । विपाप्मा स सुखी मर्त्यः कल्पं च दिवि मोदते ॥
इमामघौघपटलभीषणध्वान्तदीपिकाम् । गच्छन्प्रगृह्य संसारे सर्वार्थांश्च लभेन्नरः ॥ १४
मन्दारसप्तमीमेतामीप्सितार्थफलप्रदाम् । यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्दारसप्तमीव्रतं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४१६१ ॥

अथाशीतितमोऽध्यायः ।

श्रीभगवानुवाच—

अथान्यामपि वक्ष्यामि शोभनां शुभसप्तमीम् । यामुपोष्य नरो रोगशोकदुःखैः प्रमुच्यते ॥ १
पुण्ये चाऽऽश्वयुजे मासि कृतस्नानजपः शुचिः । वाचयित्वा ततो विप्रानारभेच्छुभसप्तमीम् ॥
कपिलां पूजयेद्भक्त्या गन्धमाल्यानुलेपनैः । नमामि सूर्यसंभूतामशेषभुवनालयाम् ॥
त्वामहं शुभकल्याणशरीरां सर्वसिद्धये ॥ ३
अथ कृत्वा तिलप्रस्थं ताम्रपात्रेण संयुतम् । काञ्चनं वृषभं तद्वद्गन्धमाल्यगुडान्वितैः ॥ ४
फलैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्घृतपायससंयुतैः । दद्याद्द्विकालवेलायामर्यमा प्रीयतामिति ॥ ५

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ पुस्तके–त्वमुत्तारय चास्माकं तस्मात्संसारकर्दमात् । इति ।

१ ग. ङ. च. पुण्यां । २ ग. ङ. च. कृतस्नानः पु° । ३ ङ. ख. °षं स्थाप्य सर्वात्मनेति च । शु° । ४ ग. °स्वास्मांस्तस्मात्संसा° । ५ घ. °भवसा° । ६ ग. °सारसर्वपापप्रणाशिनीम् । म° । घ. °सारशर्वर्यानस्खलेभ° । ङ. °सारगहने न स्खलेभ° । ७ ग. ङ °पि सोऽपि पा° । ८ ग. °भं कुर्याद्गन्धमाल्यगुडान्वितम् । फ° । ९ घ. ङ च. °न्वितम् । फ° ।

पञ्चगव्यं च संप्राश्य स्वपेद्भूमौ विमत्सरः । ततः प्रभाते संजाते भक्त्या संपूजयेद्द्विजान् ॥ ६
अनेन विधिना दद्यान्मासि मासि सदा नरः । वाससी वृषभं हैमं तद्वद्गां काञ्चनोद्भवाम् ॥
संवत्सरान्ते शयनमिक्षुदण्डगुडान्वितम् । सोपधानकविश्रामं भाजनासनसंयुतम् ॥ ८
ताम्रपात्रे तिलप्रस्थं सौवर्णं वृषभं तथा । दद्याद्वेदविदे सर्वं विश्वात्मा प्रीयतामिति ॥ ९
अनेन विधिना विद्वान्कुर्याद्यः शुभसप्तमीम् । तस्य श्रीर्विपुला कीर्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥
अप्सरोगणगन्धर्वैः पूज्यमानः सुरालये । वसेद्गणाधिपो भूत्वा यावदाभूतसंप्लवम् ॥
कल्पादावविवतीर्णस्तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥ ११
ब्रह्महत्यासहस्रस्य भ्रूणहत्याशतस्य च । नाशायालमियं पुण्या पठ्यते शुभसप्तमी ॥ १२

इमां पठेद्यः शृणुयान्मुहूर्तं पश्येत्प्रसङ्गादपि दीयमानम् ।
सोऽप्यत्र सर्वाघविमुक्तदेहः प्राप्नोति विद्याधरनायकत्वम् ॥ १३
यावत्समाः सप्त नरः करोति यः सप्तमीं सप्तविधानयुक्ताम् ।
स सप्तलोकाधिपतिः क्रमेण भूत्वा पदं याति परं मुरारेः ॥ १४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे शुभसप्तमीव्रतं नामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४१७५ ॥

अथैकाशीतितमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

किमभीष्टवियोगशोकसंघादलमुद्धर्तुमुपोषणं व्रतं वा ।
विभवोद्भवकारि भूतलेऽस्मिन्भवभीतेरपि सूदनं च पुंसः ॥ १

मत्स्य उवाच—

परिपृष्टमिदं जगत्प्रियं ते विबुधानामपि दुर्लभं महत्त्वात् ।
तव भक्तिमतस्तथापि वक्ष्ये व्रतमिन्द्रासुरमानवेषु गुह्यम् ॥ २

पुण्यमाश्वयुजे मासि विशोकद्वादशीव्रतम् । दशम्यां लघुभुग्विद्वानारभेन्नियमेन तु ॥ ३
उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा दन्तधावनपूर्वकम्* । एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य तु केशवम्
श्रियं वाऽभ्यर्च्य विधिवद्भोक्ष्यामि त्वपरेऽहनि ॥ ४
एवं नियमकृत्सुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः । स्नानं सर्वौषधैः कुर्यात्पञ्चगव्यजलेन तु ॥
शुक्लमाल्याम्बरधरः पूजयेच्छ्रीशमुत्पलैः ॥ ५
विशोकाय नमः पादौ जङ्घे च वरदाय वै । श्रीशाय जानुनी तद्वदूरू च जलशायिने ॥ ६
कंदर्पाय नमो गुह्यं माधवाय नमः कटिम् । दामोदरायेत्युदरं पार्श्वे च विपुलाय वै ॥ ७
नाभिं च पद्मनाभाय हृदयं मन्मथाय वै । श्रीधराय विभोर्वक्षः करौ मधुजिते नमः ॥ ८

---

* इतः परमेतदर्धं विद्यते ग. पुस्तके—स्नानं नियमतः कृत्वा प्रातरुत्थाय मानवः ।

---

१ घ. ङ. च. संतर्पये' । २ ग. ङ. च. 'मानाम् । सो° । ३ घ. समस्तलो° । ४ ग. च. °रदान° । ङ. रदानवेषु दिव्यम् । पु° । ५ घ. °येदीश° । ङ. °येद्देवमु° । ६ घ. मधुराय ।

चक्रिणे वामबाहुं च दक्षिणं गदिने नमः। वैकुण्ठाय नमः कण्ठमास्यं यज्ञमुखाय वै ॥ ९
नासामशोकनिधये वासुदेवाय चाक्षिणी। ललाटं वामनायेति हरये च पुनर्भ्रुवौ ॥ १०
अलकान्माधवायेति किरीटं विश्वरूपिणे। नमः सर्वात्मने तद्वच्छिर इत्यभिपूजयेत् ॥ ११
एवं संपूज्य गोविन्दं फलमाल्यानुलेपनैः। ततस्तु मण्डलं कृत्वा स्थण्डिलं कारयेन्मुदा ॥१२
चतुरस्रं समन्ताच्च रत्निमात्रमुदक्प्लवम्। श्लक्ष्णं हृद्यं च परितो वप्रत्रयसमावृतम् ॥ १३
अङ्गुलेनोच्छ्रिता वप्रास्तद्विस्तारस्तु द्व्यङ्गुलः। स्थण्डिलस्योपरिष्टाच्च भित्तिरष्टाङ्गुला भवेत्
नदीवालुकया शूर्पे लक्ष्म्याः प्रतिकृतिं न्यसेत्। स्थण्डिले शूर्पमारोप्य लक्ष्मीमित्यर्चयेद्बुधः
नमो देव्यै नमः शान्त्यै नमो लक्ष्म्यै नमः श्रियै। नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै वृष्ट्यै हृष्ट्यै नमो नमः ॥
विशोका दुःखनाशाय विशोका वरदाऽस्तु मे। विशोका चास्तु संपत्त्यै विशोका सर्वसिद्धये
ततः शुक्लाम्बरैः शूर्पं वेष्ट्य संपूजयेत्फलैः। वस्त्रैर्नानाविधैस्तद्वत्सुवर्णकमलेन च ॥ १८
रजनीषु च सर्वासु पिबेद्दर्भोदकं बुधः। ततस्तु गीतनृत्यादि कारयेत्सकलां निशाम् ॥ १९
यामत्रये व्यतीते तु सुप्त्वाऽप्युत्थाय मानवः। अभिगम्य च विप्राणां मिथुनानि तदाऽर्चयेत् ॥
शक्तितस्त्रीणि चैकं वा वस्त्रमाल्यानुलेपनैः। शयनस्थानि पूज्यानि नमोऽस्तु जलशायिने ॥
ततस्तु गीतवाद्येन रात्रौ जागरणे कृते। प्रभाते च ततः स्नानं कृत्वा दांपत्यमर्चयेत् ॥ २२
भोजनं च यथाशक्त्या* वित्तशाठ्यविवर्जितः। भुक्त्वा श्रुत्वा पुराणानि तद्दिनं चातिवाहयेत्
अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत्। व्रतान्ते शयनं दद्याद्गुडधेनुसमन्वितम् ॥
सोपधानकविश्रामं सास्तरावरणं शुभम् ॥ २४
यथा न लक्ष्मीर्देवेश त्वां परित्यज्य गच्छति। तथा सुरूपताऽरोग्यमशोकश्चास्तु मे सदा ॥२५
यथा देवेन रहिता न लक्ष्मीर्जायते क्वचित्। तथा विशोकता मेऽस्तु भक्तिरग्र्या च केशवे २६
मन्त्रेणानेन शयनं गुडधेनुसमन्वितम्। शूर्पं च लक्ष्म्या सहितं दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ २७
उत्पलं करवीरं च बाणमम्लानकुङ्कुमम्। केतकी सिन्दुवारं च मल्लिका गन्धपाटला ॥
कदम्बं कुब्जकं जातिः शस्तान्येतानि सर्वदा ॥ २८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विशोकद्वादशीव्रतं नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४२०३ ॥

अथ द्व्यशीतितमोऽध्यायः।

मनुरुवाच—

गुडधेनुविधानं मे समाचक्ष्व जगत्पते। किंरूपं केन मन्त्रेण दातव्यं तदिहोच्यताम् ॥ १

मत्स्य उवाच—

गुडधेनुविधानस्य यद्रूपमिह यत्फलम्। तदिदानीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापविनाशनम् ॥ २

---

* यथाशक्ति, इति भवितुं युक्तम्।

---

१ घ. ङ. च. °म्। सूक्ष्महृ°। २ ग. घ. ङ. च. संतत्यै। ३ ग. तु तत उत्था°। ४ ग. घ. °यनानि च. पू°। ५ ग. °ते। ततः प्रभाते स्नात्वा च कृ°। ६ ग. °त्यपूजनम्। भो°। ७ ग. घ. ङ. सूर्ये। ८ ङ. °नपङ्कजम्। के°। ९ घ. ङ. च. चम्पकं।

कृष्णाजिनं चतुर्हस्तं प्राग्ग्रीवं[1] विन्यसेद्भुवि । गोमयेनानुलिप्तायां दर्भानास्तीर्य सर्वतः ॥ ३
लध्वेणकाजिनं तद्वद्वत्सं च परिकल्पयेत् । प्राङ्मुखीं कल्पयेद्धेनुमुदक्पादां सवत्सकाम् ॥ ४
उत्तमा गुडधेनुः स्यात्सदा भारचतुष्टयम् । वत्सं भारेण कुर्वीत द्वाभ्यां[2] वै मध्यमा स्मृता ॥ ५
अर्धभारेण वत्सः स्यात्कनिष्ठा भारकेण तु । चतुर्थांशेन वत्सः स्याद्गृहवित्तानुसारतः ॥ ६
धेनुवत्सौ[3] घृतास्यौ च सितसूक्ष्माम्बरावृतौ । शुक्तिकर्णाविक्षुपादौ शुचिमुक्ताफलेक्षणौ ॥ ७
सितसूत्रशिरालौ तौ सितकम्बलकम्बलौ । ताम्रगण्डकपृष्ठौ तौ सितचामररोमकौ ॥ ८
विद्रुमभ्रूयुगोपेतौ नवनीतस्तनावुभौ । क्षौमपुच्छौ कांस्यदोहाविन्द्रनीलकतारकौ ॥ ९
सुवर्णशृङ्गाभरणौ राजतैः खुरसंयुतौ । नानाफलसमायुक्तौ घ्राणगन्धकरण्डकौ ॥
इत्येवं रचयित्वा तौ धूपदीपैरथार्चयेत् ॥ १०
या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता । धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु ॥ ११
देहस्था या च रुद्राणी शंकरस्य सदा प्रिया । धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ॥ १२
विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः । चन्द्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरूपाऽस्तु सा श्रिये ॥ १३
चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च । लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदाऽस्तु मे १४
स्वधा या पितृमुख्याणां स्वाहा[6] यज्ञभुजां च या । सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे॥
एवमामन्त्र्य तां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् । विधानमेतद्धेनूनां सर्वासामभिपठ्यते ॥ १६
यास्ताः पापविनाशिन्यः पठ्यन्ते दश धेनवः । तासां स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च नराधिप ॥
प्रथमा गुडधेनुः स्याद्घृतधेनुस्तथाऽपरा । तिलधेनुस्तृतीया तु चतुर्थी जलसंज्ञिता ॥ १८
क्षीरधेनुश्च विख्याता मधुधेनुस्तथा परा । सप्तमी शर्कराधेनुर्दधिधेनुस्तथाऽष्टमी ॥
रसधेनुश्च नवमी दशमी स्यात्स्वरूपतः ॥ १९
कुम्भाः स्युर्द्रवधेनूनामितरासां तु राशयः । सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छन्ति मानवाः ॥ २०
नवनीतेन रत्नैश्च तथाऽन्ये तु महर्षयः । एतदेवंविधानं स्यात्त एवोपस्कराः स्मृताः ॥ २१
मन्त्रावाहनसंयुक्ताः सदा पर्वणि पर्वणि । यथाश्रद्धं[7] प्रदातव्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ॥ २२
गुडधेनुप्रसङ्गेन सर्वास्तावन्मयोदिताः । अशेषयज्ञफलदाः सर्वाः पापहराः शुभाः ॥ २३
व्रतानामुत्तमं यस्माद्विशोकद्वादशीव्रतम् । तदङ्गत्वेन चैवात्र गुडधेनुः प्रशस्यते ॥ २४
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपातेऽथवा पुनः । गुडधेन्वादयो देयास्तूपरागादिपर्वसु ॥ २५
विशोकद्वादशी चैषा पुण्या पापहरा शुभा । यामुपोष्य[8] नरो याति तद्विष्णोः परमं पदम्
इह लोके च सौभाग्यमायुरारोग्यमेव च । वैष्णवं पुरमाप्नोति मरणे च स्मरन्हरिम्[9] ॥ २७
नवार्बुदसहस्राणि दश चाष्टौ च धर्मवित् । न शोकदुःखदौर्गत्यं तस्य संजायते नृप ॥ २८
नारी वा कुरुते या तु विशोकद्वादशीव्रतम् । नृत्यगीतपरा नित्यं साऽपि तत्फलमाप्नुयात् २९
तस्मादग्रे हरेर्नित्यमनन्तं[11] गीतवादनम् । कर्तव्यं भूतिकामेन भक्त्या तु परया नृप ॥ ३०

---

१ क. ख. प्रागग्रं वि° । २ ग. घ. ङ. °त भाराभ्यां म° । ३ ग. घ. ङ. °रसौ कृतौ चोभौ सि° । ४ ङ. च. °नान्वितौ । क्षौ° । ५ ग. घ ङ. °क्रताराणामनुरूपा च या प्रिया । च° । ६ ग. °हा या च हविर्भुजः । स° । ७ ङ. च. यथाश्राद्धं । ८ ग घ ङ. °वं पदमा° । ९ ग. घ. ङ. °णे स्मरणं हरेः । न । १० ग. म् । वर्षार्बु° । ११ ङ. नित्यं नृत्यं गी° ।

इति पठति य इत्थं यः शृणोतीह सम्यङ्मधुमुरनरकारेरर्चनं यश्च पश्येत् ।
मतिमपि च जनानां यो ददातीन्द्रलोके वसति स विबुधौघैः पूज्यते कल्पमेकम् ॥३१॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विशोकद्वादशाव्रतं नाम द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४२३४ ॥

अथ त्र्यशीतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि दानमाहात्म्यमुत्तमम् । यदक्षयं ५१ लोके देवर्षिगणपूजितम् ॥ १

उमापतिरुवाच—

मेरोः प्रदानं वक्ष्यामि दशधा मुनिपुंगव । यत्प्रदानान्नरो लोकानाप्नोति सुरपूजितान् ॥ २

पुराणेषु च वेदेषु यज्ञेष्वायतनेषु च । न तत्फलमधीतेषु कृतेष्विह यदश्नुते ॥ ३

तस्माद्विधानं वक्ष्यामि पर्वतानामनुक्रमात् । प्रथमो धान्यशैलः स्याद्द्वितीयो लवणाचलः ॥४

गुडाचलस्तृतीयस्तु चतुर्थो हेमपर्वतः । पञ्चमस्तिलशैलः स्यात्षष्ठः कार्पासपर्वतः ॥ ५

सप्तमो घृतशैलश्च रत्नशैलस्तथाऽष्टमः । राजतो नवमस्तद्वद्दशमः शर्कराचलः ॥ ६

वक्ष्ये विधानमेतेषां यथावदनुपूर्वशः । अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥ ७

शुक्लपक्षे तृतीयायामुपरागे शशिक्षये । विवाहोत्सवयज्ञेषु द्वादश्यामथ वा पुनः ॥ ८

शुक्लायां पञ्चदश्यां वा पुण्यर्क्षे वा विधानतः । धान्यशैलादयो देया यथाशास्त्रं विजानता ॥९

तीर्थेष्वायतने वाऽपि गोष्ठे वा भवनाङ्गणे । मण्डपं कारयेद्भक्त्या चतुरस्रमुदङ्मुखम् ॥

प्रागुदक्प्रवणं तद्वत्प्राङ्मुखं च विधानतः ॥ १०

गोमयेनानुलिप्तायां भूमावास्तीर्य वै कुशान् । तन्मध्ये पर्वतं कुर्याद्विष्कम्भपर्वतान्वितम् ॥११

धान्यद्रोणसहस्रेण भवेद्गिरिरिहोत्तमः । मध्यमः पञ्चशतिकः कनिष्ठः स्यात्त्रिभिः शतैः ॥१२

मेरुर्महाव्रीहिमयस्तु मध्ये सुवर्णवृक्षत्रयसंयुतः स्यात् ।
पूर्वेण मुक्ताफलवज्रयुक्तो याम्येन गोमेदकपुष्परागैः ॥ १३
पश्चाच्च गारुत्मतनीलरत्नैः सौम्येन वैदूर्यसरोजरागैः ।
श्रीखण्डखण्डैरभितः प्रवालैर्लतान्वितः शुक्तिशिलातलः स्यात् । १४
ब्रह्माऽथ विष्णुर्भगवान्पुरारिर्दिवाकरोऽप्यत्र हिरण्मयः स्यात् ।
मूर्धन्यवस्थानममत्सरेण कार्यं त्वनेकैश्च पुनर्द्विजौघैः ॥ १५
चत्वारि शृङ्गाणि च राजतानि नितम्बभागेष्वपि राजतः स्यात् ।
तथेक्षुवंशावृतकंदरस्तु घृतोदकप्रस्रवणैश्च दिक्षु ॥ १६
शुक्लाम्बराण्यम्बुधरावली स्यात्पूर्वेण पीतानि च दक्षिणेन ।
वासांसि पश्चादथ कर्बुराणि रक्तानि चैवोत्तरतो घनाली ॥ १७

---

१ ग. ङ. च. °न वाऽथ प° । २ ग. °निसत्तम । य° । ३ ग. यदुच्यते । ४ ग. ङ. °स्मात्प्रदानं । ५ क. ख. [illegible] । ६ ग °गोमिरांश्चतु° । ७ ग. [illegible]. ङ. च. °वणश्च । ८ग. घनावलिः । रौ° । घ. ङ. यदाली ।

रौप्यान्महेन्द्रप्रमुखांस्तथाऽष्टौ संस्थाप्य लोकाधिपतीन्क्रमेण ।
नानाफलाली च समन्ततः स्यान्मनोरमं माल्यविलेपनं च ॥ १८
वितानकं चोपरि पञ्चवर्णमम्लानपुष्पाभरणं सितं च ।
इत्थं निवेश्यामरशैलमग्र्यं मेरोस्तु विष्कम्भगिरीन्क्रमेण ॥ १९
तुरीयभागेण चतुर्दिशं च संस्थापयेत्पुष्पविलेपनाढ्यान् ।
पूर्वेण मन्दरमनेकफलावलीभिर्युक्तं यवैः कनकभद्रकदम्बचिह्नैः ॥ २०
कामेन काञ्चनमयेन विराजमानमाकारयेत्कुसुमवस्त्रविलेपनाढ्यम् ।
क्षीरारुणोदसरसाऽथ वनेन चैवं रौप्येण शक्तिघटितेन विराजमानम् ॥२१
याम्येन गन्धमदनश्च निवेशनीयो गोधूमसंचयमयः कलधौतयुक्तः ।
हैमेन यज्ञपतिना घृतमानसेन वस्त्रैश्च राजतवनेन च संयुतः स्यात् ॥ २२
पश्चात्तिलाचलमनेकसुगन्धिपुष्पसौवर्णपिप्पलहिरण्मयहंसयुक्तम् ।
आकारयेद्रजतपुष्पवनेन तद्वद्वस्त्रान्वितं दधिसितोदसरस्तथाऽग्रे ॥ २३
संस्थाप्य तं विपुलशैलमथोत्तरेण शैलं सुपार्श्वमपि माषमयं सुवस्त्रम् ।
पुष्पैश्च हेमवटपादपशेखरं तमाकारयेत्कनकधेनुविराजमानम् ॥ २४
माक्षीकभद्रसरसाऽथ वनेन तद्वद्रौप्येण भास्वरवता च युतं विधाय ।
होमश्चतुर्भिरथ वेदपुराणविद्भिर्दान्तैरनिन्द्यचरिताकृतिभिर्द्विजेन्द्रैः ॥ २५
पूर्वेण हस्तमितमत्र विधाय कुण्डं कार्यस्तिलैर्यवघृतेन समित्कुशैश्च ।
रात्रौ च जागरमनुद्धतगीततूर्यैरावाहनं च कथयामि शिलोच्चयानाम् ॥२६
त्वं सर्वदेवगणधामनिधे विरुद्धमस्मद्गृहेष्वमरपर्वत नाशयाऽऽशु ।
क्षेमं विधत्स्व कुरु शान्तिमनुत्तमां नः संपूजितः परमभक्तिमता मया हि॥२७
त्वमेव भगवानीशो ब्रह्मा विष्णुर्दिवाकरः । मूर्तामूर्तात्परं बीजमतः पाहि सनातन ॥ २८
यस्मात्त्वं लोकपालानां विश्वमूर्तेश्च मन्दिरम् । रुद्रादित्यवसूनां च तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे॥
यस्मादशून्यममरैर्नारीभिश्च शिवेन च । तस्मान्मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥ ३०
एवमभ्यर्च्य तं मेरुं मन्दरं चाभिपूजयेत् । यस्माच्चैत्ररथेन त्वं भद्राश्वेन च वर्षतः ॥ ३१
शोभसे मन्दर क्षिप्रमतस्तुष्टिकरो भव । यस्माच्चूडामणिर्जम्बूद्वीपे त्वं गन्धमादन ॥ ३२
गन्धर्ववनशोभावान[10]तः कीर्तिर्दृढा[11]ऽस्तु मे । यस्मात्त्वं केतुमालेन वैभ्राजेन वनेन च ॥ ३३
हिरण्मयाश्वत्थशिरास्तस्मात्पुष्टिर्ध्रुवाऽस्तु मे । उत्तरैः कुरुभिर्यस्मात्सावित्रेण वनेन च॥ ३४
सुपार्श्व राजसे नित्यमतः श्रीरक्षयाऽस्तु मे । एवमामन्त्र्य तान्सर्वान्प्रभाते विमले पुनः ॥ ३५
स्नात्वाऽथ गुरवे दद्यान्मध्यमं पर्वतोत्तमम् । विष्कम्भपर्वतान्दद्यादृत्विग्भ्यः क्रमशो मुने ॥३६
गोश्च दद्याच्चतुर्विंशत्यथवा दश नारद । नव सप्त तथाऽष्टौ वा पञ्च दद्यादशक्तिमान् ॥ ३७

---

१ ग. घ. °नाढ्यम् । पू° । २ ग. ङ. च. °चिह्नम् । का° । ३ ग. घ. ङ. °दनोऽत्र नि° । ४ ग. घ. °तजं वा । है° । ५ क ख. निधाय । ६ ग. च. °मुर्त परं । घ. ङ. °मूर्तमयं बी° । ७ ग. घ च. शिरस्तव । त° । ८ ङ. भद्रश्वेतरयेन च । शो° । ९ ङ. लोकपालेन । १० घ. ङ. °शिरवस्त° । ११ घ. °ष्टिर्दृढाऽस्तु । १२ ग. गावो देयाश्च तु° ।

एकाऽपि गुरवे देया कपिला च पयस्विनी। पर्वतानामशेषाणामेष एव विधिः स्मृतः ॥ ३८
त एव पूजने मन्त्रास्त एवोपस्करा मताः[1] । ग्रहाणां लोकपालानां ब्रह्मादीनां च सर्वदा ॥३९
स्वमन्त्रेणैव सर्वेषु होमः शैलेषु पठ्यते । उपवासी भवेन्नित्यमशक्ते नक्तमिष्यते ॥ ४०
विधानं सर्वशैलानां क्रमशः शृणु नारद। दानकाले च ये मन्त्राः पर्वतेषु च यत्फलम्॥ ४१
अन्नं ब्रह्म यतः प्रोक्तमन्ने प्राणाः प्रतिष्ठिताः। अन्नाद्भवन्ति भूतानि जगदन्नेन वर्तते॥ ४२
अन्नमेव ततो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दनः । धान्यपर्वतरूपेण पाहि तस्मान्नगोत्तम ॥ ४३
अनेन विधिना यस्तु दद्याद्धान्यमयं गिरिम् । मन्वन्तरशतं साग्रं देवलोके[3] महीयते ॥ ४४
अप्सरोगणगन्धर्वैराकीर्णेन विराजता । विमानेन दिवः पृष्ठमायाति स्म निषेवित ॥
धर्मक्षये[4] राजराज्यमाप्नोतीह न संशयः ॥ ४५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे दानमाहात्म्यं नाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः । ८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४२७९ ॥

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—
अथातः संप्रवक्ष्यामि लवणाचलमुत्तमम् । यत्प्रदानान्नरो लोकानाप्नोति शिवसंयुतान् ॥ १
उत्तमः षोडशद्रोणैः कर्तव्यो लवणाचलः। मध्यमः स्यात्तदर्धेन चतुर्भिरधमः स्मृतः ॥ २
वित्तहीनो यथाशक्त्या द्रोणादूर्ध्वं तु कारयेत्। चतुर्थांशेन विष्कम्भपर्वतान्कारयेत्पृथक्॥ ३
विधानं पूर्ववत्कुर्याद्ब्रह्मादीनां च सर्वदा। तद्वद्धेममयान्सर्वाल्लोँकपालान्निवेशयेत् ॥ ४
सरांसि कामदेवादींस्तद्वदत्रापि कारयेत्। कुर्याज्जागरणं चापि दानमन्त्रान्निबोधत ॥ ५
सौभाग्यसरः संभूतो यतोऽयं लवणो रसः। तद्दानकर्तृकत्वेन त्वं मां पाहि नगोत्तम ॥ ६
यस्मादन्नरसाः सर्वे नोत्कटा लवणं विना। प्रियं च शिवयोर्नित्यं तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥७
विष्णुदेहसमुद्भूतं यस्मादारोग्यवर्धनम्। तस्मात्पर्वतरूपेण पाहि संसारसागरात् ॥ ८
अनेन विधिना यस्तु दद्याल्लवणपर्वतम्। उमालोके वसेत्कल्पं ततो याति परां गतिम् ॥ ९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे लवणाचलकीर्तनं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४२८८ ॥

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—
अतः परं प्रवक्ष्यामि गुडपर्वतमुत्तमम्। यत्प्रदानान्नरःस्वर्गमाप्नोति सुरपूजितम्[5] ॥ १
उत्तमो दशभिर्भारैर्मध्यमः पञ्चभिर्मतः। त्रिभिर्भारैः कनिष्ठः स्यात्तदर्धेनाल्पवित्तवान् ॥ २
तद्वदामन्त्रणं पूजां हेमवृक्षसुरार्चनम् । विष्कम्भपर्वतांस्तद्वत्सरांसि वनदेवताः ॥ ३

---

१ ग. °स्कराः स्मृताः । २ घ. ग्रहाः । ३ ग. ङ. °ति ऋषिसेवि° । घ. °ति ऋषिसेवितम् । कर्म° । ४ ग. ङ. कर्मक्षये । ५ ग च °जितः । उ° ।

होमजागरणं तद्वल्लोकपालाधिवासनम् । धान्यपर्वतवत्कुर्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४
यथा देवेषु विश्वात्मा प्रवरोऽयं जनार्दनः । सामवेदस्तु वेदानां महादेवस्तु योगिनाम् ॥ ५
प्रणवः सर्वमन्त्राणां नारीणां पार्वती यथा । तथा रसानां प्रवरः सदैवेक्षुरसो मतः ॥ ६
मम तस्मात्परां लक्ष्मीं गुडपर्वत देहि वै । यस्मात्सौभाग्यदायिन्या भ्राता त्वं गुडपर्वत ॥
निवासश्चापि पार्वत्यास्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७
अनेन विधिना यस्तु दद्याद्गुडमयं गिरिम् । पूज्यमानः स गन्धर्वैर्गौरीलोके महीयते ॥ ८
ततः कल्पशतान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् । आयुरारोग्यसंपन्नः शत्रुभिश्चापराजितः ॥ ९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे गुडपर्वतकीर्तनं नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४२९७ ॥

अथ षडशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अथ पापहरं वक्ष्ये सुवर्णाचलमुत्तमम् । यस्य प्रदानाद्भवनं वैरिञ्चं याति मानवः ॥ १
उत्तमः पलसाहस्रो मध्यमः पञ्चभिः शतैः । तदर्धेनाधमस्तद्वदल्पवित्तोऽपि शक्तितः ॥
दद्यादेकपलादूर्ध्वं यथाशक्त्या विमत्सरः ॥ २
धान्यपर्वतवत्सर्वं विदध्यान्मुनिपुंगव । विष्कम्भशैलास्तद्वच्च ऋत्विग्भ्यः प्रतिपादयेत् ॥ ३
नमस्ते ब्रह्मबीजाय ब्रह्मगर्भाय ते नमः । यस्मादनन्तफलदस्तस्मात्पाहि शिलोच्चय ॥ ४
यस्मादग्नेरपत्यं त्वं यस्मात्पुण्यं जगत्पते । हेमपर्वतरूपेण तस्मात्पाहि नगोत्तम ॥ ५
अनेन विधिना यस्तु दद्यात्कनकपर्वतम् । स याति परमं ब्रह्मलोकमानन्दकारकम् ॥
तत्र कल्पशतं तिष्ठेत्ततो याति परां गतिम् । ६

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे सुवर्णाचलकीर्तनं नाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ॥

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि तिलशैलं विधानतः । यत्प्रदानान्नरो याति विष्णुलोकं सनातनम् ॥ १
उत्तमो दशभिर्द्रोणैर्मध्यमः पञ्चभिः स्मृतः । त्रिभिः कनिष्ठो विप्रेन्द्र तिलशैलः प्रकीर्तितः ॥ २
पूर्ववच्चापरान्सर्वान्विष्कम्भानभितो गिरीन् । दानमन्त्रान्प्रवक्ष्यामि यथावन्मुनिपुंगव ॥ ३
यस्मान्मधुवधे विष्णोर्देहस्वेदसमुद्भवाः । तिलाः कुशाश्च माषाश्च तस्माच्छान्त्यै भवन्त्विह ॥
हव्ये कव्ये च यस्माच्च तिला एवाभिरक्षणम् । भवादुद्धर शैलेन्द्र तिलाचल नमोऽस्तु ते ॥ ५
इत्यामन्त्र्य च यो दद्यात्तिलाचलमनुत्तमम् । स वैष्णवं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ६

---

१ ग. मे । २ ङ. °स्मान्मां पाहिसर्वदा । अ° । ३ ग. वैष्णवं । ४ ग. °रतस्मान्मां ति° ।

दीर्घायुष्यं समाप्नोति पुत्रपौत्रैश्च मोदते । पितृभिर्देवगन्धर्वैः पूज्यमानो दिवं व्रजेत् ॥ ७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तिलाचलकीर्तनं नाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४३१० ॥

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि कार्पासाचलमुत्तमम् । यत्प्रदानान्नरो नित्यमाप्नोति परमं पदम् ॥ १
कार्पासपर्वतस्तद्वद्विंशद्भारैरिहोत्तमः । दशभिर्मध्यमः प्रोक्तः पञ्चभिस्त्वधमः स्मृतः ॥
भारेणाल्पधनो दद्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ २
धान्यपर्वतवत्सर्वमासाद्य मुनिपुंगव । प्रभातायां तु शर्वर्यां दद्यादिदमुदीरयेत् ॥ ३
त्वमेवाऽऽवरणं यस्माल्लोकानामिह सर्वदा । कार्पासाद्रे नमस्तुभ्यमघौघध्वंसनो भव ॥ ४
इति कार्पासशैलेन्द्रं यो दद्याच्छर्वसंनिधौ । रुद्रलोके वसेत्कल्पं ततो राजा भवेदिह ॥ ५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कार्पासशैलकीर्तनं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४३१५ ॥

अथैकोननवतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि घृताचलमनुत्तमम् । तेजोमृतमयं दिव्यं महापातकनाशनम् ॥ १
विंशत्या घृतकुम्भानामुत्तमः स्याद्घृताचलः । दशभिर्मध्यमः प्रोक्तः पञ्चभिस्त्वधमः स्मृतः
अल्पवित्तोऽपि यः कुर्याद्द्वाभ्यामिह विधानतः । विष्कम्भपर्वतांस्तद्वच्चतुर्भागेण कल्पयेत् ॥ २
शालितण्डुलपात्राणि कुम्भोपरि निवेशयेत् । कारयेत्संहतानुच्चान्यथाशोभं विधानतः ॥ ४
वेष्टयेच्छुक्लवासोभिरिक्षुदण्डफलादिकैः । धान्यपर्वतवच्छेषं विधानमिह पठ्यते ॥ ५
अधिवासनपूर्वं च तद्वद्धोमसुरार्चनम् । प्रभातायां तु शर्वर्यां गुरवे तं निवेदयेत् ॥
विष्कम्भपर्वतांस्तद्वदृत्विग्भ्यः शान्तमानसः ॥ ६
संयोगाद्घृतमुत्पन्नं यस्मादमृततेजसोः । तस्माद्घृतार्चिर्विश्वात्मा प्रीयतामत्र शंकरः ॥ ७
यस्मात्तेजोमयं ब्रह्म घृते तद्धि व्यवस्थितम् । घृतपर्वतरूपेण तस्मात्त्वं पाहि नोऽनिशम् ॥ ८
अनेन विधिना दद्याद्घृताचलमनुत्तमम् । महापातकयुक्तोऽपि लोकमाप्नोति शांकरम् ॥ ९
हंससारसयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना । विमानेनाप्सरोभिश्च सिद्धविद्याधरैर्वृतः ॥
विहरेत्पितृभिः सार्धं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १०

इति श्रीमहात्स्ये महापुराणे घृताचलकीर्तनं नामैकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४३२५ ॥

---

१ क. °पौत्राश्च । २ ङ. मानवः । ३ ग. °तुर्थांशेनक° । ४ ग. °वत्सर्वं वि° । ५ ग. ङ. ञ. °स्मान्नः पाहि भूधर । अ° ।

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि रत्नाचलमनुत्तमम् । मुक्ताफलसहस्रेण पर्वतः स्यादनुत्तमः ॥ १
मध्यमः पञ्चशतिकस्त्रिशतेनाधमः स्मृतः । चतुर्थांशेन विष्कम्भपर्वताः स्युः समन्ततः ॥
पूर्वेण वज्रगोमेदैर्दक्षिणेनेन्द्रनीलकैः । पद्मरागयुतः कार्यो विद्वद्भिर्गन्धमादनः ॥ ३
वैदूर्यविद्रुमैः पश्चात्संमिश्रो विमलाचलः । पद्मरागैः ससौवर्णैरुत्तरेण च विन्यसेत् ॥ ४
धान्यपर्वतवत्सर्वमत्रापि परिकल्पयेत् । तद्वदावाहनं कुर्याद्वृक्षान्देवांश्च काञ्चनान् ॥ ५
पूजयेत्पुष्पगन्धाद्यैः प्रभाते च विमत्सरः । पूर्ववद्गुरुऋत्विग्भ्य इमान्मन्त्रानुदीरयेत् ॥ ६
यदा देवगणाः सर्वे सर्वरत्नेष्ववस्थिताः । त्वं च रत्नमयो नित्यं नमस्तेऽस्तु सदाऽचल ॥ ७
यस्माद्रत्नप्रदानेन तुष्टिं प्रकुरुते हरिः । सदा रत्नप्रदानेन तस्मान्नः पाहि पर्वत ॥ ८
अनेन विधिना यस्तु दद्याद्रत्नमयं गिरिम् । स याति विष्णुसालोक्यममरेश्वरपूजितः ॥ ९
यावत्कल्पशतं साग्रं वसेच्चेह नराधिप । रूपारोग्यगुणोपेतः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥ १०
ब्रह्महत्यादिकं किंचिद्यदत्रामुत्र वा कृतम् । तत्सर्वं नाशमायाति गिरिर्वज्रहतो यथा ॥ ११

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रत्नाचलकीर्तनं नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४३३६ ॥

अथैकनवतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि रौप्याचलमनुत्तमम् । यत्प्रदानान्नरो याति सोमलोकमनुत्तमम् ॥ १
दशभिः पलसाहस्रैरुत्तमो रजताचलः । पञ्चभिर्मध्यमः प्रोक्तस्तदर्धेनाधमः स्मृतः ॥ २
अशक्तो विंशतेरूर्ध्वं कारयेच्छक्तितस्तदा । विष्कम्भपर्वतांस्तद्वत्तुरीयांशेन कल्पयेत् ॥ ३
पूर्ववद्राजतान्कुर्वन्मन्दरादीन्विधानतः । कलधौतमयांस्तद्वल्लोकेशानर्चयेद्बुधः ॥ ४
ब्रह्मविष्ण्वर्कवान्कार्यो नितम्बोऽत्र हिरण्मयः । राजतं स्याद्यदन्येषां सर्वं तदिह काञ्चनम् ॥
शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद्धोमजागरणादिकम् । दद्यात्ततः प्रभाते तु गुरवे रौप्यपर्वतम् ॥ ६
विष्कम्भशैलानृत्विग्भ्यः पूज्यवस्त्रविभूषणैः । इमं मन्त्रं पठन्दद्याद्दर्भपाणिर्विमत्सरः ॥ ७
पितॄणां वल्लभो यस्माद्धरीन्द्राणां शिवस्य च । पाहि राजत तस्मात्त्वं शोकसंसारसागरात् ॥
इत्थं निवेद्य यो दद्याद्रजताचलमुत्तमम् । गवामयुतदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ९
सोमलोके स गन्धर्वैः किंनराप्सरसां गणैः । पूज्यमानो वसेद्विद्वान्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रौप्याचलकीर्तनं नामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४३४६ ॥

---

१ क. ख. °शतक° । २ ग ङ. च विपुला° । ३ ग. ङ च. °नं कृत्वा वृक्षा° । ४ ग. ङ. च. विसर्जयेत् । ५ ग. नित्यमतः पाहि स° । ६ ग. ङ. च. महागि° । ७ ग °लोकं द्विजोत्तम । द° । ८ ग. ङ. च. °न्कुर्या°

अथ द्विनवतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि शर्कराशैलमुत्तमम् । यस्य प्रदानाद्विष्णवर्करुद्रास्तुष्यन्ति सर्वदा ॥ १
अष्टाभिः शर्कराभारैरुत्तमः स्यान्महाचलः । चतुर्भिर्मध्यमः प्रोक्तो भाराभ्यामधमः स्मृतः ॥
भारेण वाऽर्धभारेण कुर्याद्यः स्वल्पवित्तवान् । विष्कम्भपर्वतान्कुर्याच्चतुरीयांशेन मानवः ॥
धान्यपर्वतवत्सर्वमासाद्यामरसंयुतम् । मेरोरुपरि तद्वच्च स्थाप्यं हेमतरुत्रयम् ॥ ४
मन्दारः पारिजातश्च तृतीयः कल्पपादपः । एतद्वृक्षत्रयं मूर्ध्नि सर्वेष्वपि नियोजयेत् ॥ ५
हरिचन्दनसंतानौ पूर्वपश्चिमभागयोः । निवेश्यौ सर्वशैलेषु विशेषाच्छर्कराचले ॥ ६
मन्दरे कामदेवस्तु प्रत्यग्वक्त्रः सदा भवेत् । गन्धमादनशृङ्गे तु धनदः स्यादुदङ्मुखः ॥ ७
प्राङ्मुखो वेदमूर्तिस्तु हंसः स्याद्विपुलाचले । हैमी सुपार्श्वे सुरभिर्दक्षिणाभिमुखी भवेत् ॥८
धान्यपर्वतवत्सर्वमावाहनविधानकम् । कृत्वा तु गुरवे दद्यान्मध्यमं पर्वतोत्तमम् ॥
ऋत्विग्भ्यश्चतुरः शैलानिमान्मन्त्रानुदीरयन् ॥ ९
सौभाग्यामृतसारोऽयं पर्वतः शर्करायुतः । तस्मादानन्दकारी त्वं भव शैलेन्द्र सर्वदा ॥ १०
अमृतं पिबतां ये तु निपेतुर्भुवि शीकराः । देवानां तत्समुत्थस्त्वं पाहि नः शर्कराचल ॥ ११
मनोभवधनुर्मध्यादुद्भूता शर्करा यतः । तन्मयोऽसि महाशैल पाहि संसारसागरात् ॥ १२
यो दद्याच्छर्कराशैलमनेन विधिना नरः । * सर्वपापैर्विनिर्मुक्तः स याति परमं पदम् ॥ १३
चन्द्रतारार्कसंकाशमधिरुह्यानुजीविभिः । सहैव यानमातिष्ठेत्तत्र विष्णुप्रचोदितः ॥ १४
ततः कल्पशतान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् । आयुरारोग्यसंपन्नो यावज्जन्मार्बुदत्रयम् ॥ १५
भोजनं शक्तितः कुर्यात्सर्वशैलेष्वमत्सरः । सर्वत्राक्षारलवणमश्नीयात्तदनुज्ञया ॥
पर्वतोपस्करान्सर्वान्प्रापयेद्ब्राह्मणालयम् ॥ १६

ईश्वर उवाच—

आसीत्पुरा बृहत्कल्पे धर्ममूर्तिर्जनाधिपः । सुहृच्छक्रस्य निहता येन दैत्याः सहस्रशः ॥ १७
सोमसूर्यादयो यस्य तेजसा विगतप्रभाः । भवन्ति शतशो येन शत्रवश्चापराजिताः ॥
यथेच्छारूपधारी च मनुष्योऽप्यपराजितः ॥ १८
तस्य भानुमती नाम भार्या त्रैलोक्यसुन्दरी । लक्ष्मीवद्दिव्यरूपेण निर्जिताऽमरसुन्दरी ॥ १९
राज्ञस्तस्याग्र्यमहिषी प्राणेभ्योऽपि गरीयसी । दशनारीसहस्राणां मध्ये श्रीरिव राजते ॥
नृपकोटिसहस्रेण न कदाचित्स मुच्यते । कदाचिदास्थानगतः पप्रच्छ स पुरोधसम् ॥
विस्मयेनाऽऽवृतो राजा वसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ २१

राजोवाच—

भगवन्केन धर्मेण मम लक्ष्मीरनुत्तमा । कस्माच्च विपुलं तेजो मच्छरीरे सदोत्तमम् ॥ २२

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ पुस्तके—स सर्वपापनिर्मुक्तः प्रयाति शिवमन्दिरम् ।

---

१ ग. च. °मवरः । स्मृ° । घ. °मधरः स्मृ° । २ ग. ङ. च. निवेशयेत् । ३ ग. °न मुखादिक° । ङ. °नमखाद्रिक° । ४ ग. घ. ङ. °मुत्थोऽयं पा° । ५ ङ. °गतं प° ।

वसिष्ठ उवाच—

पुरा लीलावती नाम वेश्या शिवपरायणा । तया दत्तश्चतुर्दश्यां गुरवे लवणाचलः ॥
हेमवृ[1]क्षादिभिः सार्धं यथावद्विधिपूर्वकम् ॥ २३
शूद्रः सुवर्णकारश्च नाम्ना शौण्डोऽभवत्तदा । भृत्यो लीलावतीगेहे तेन [2]हेम्ना विनिर्मिताः ॥
तरवः सुरमुख्याश्च श्रद्धायुक्तेन पार्थिव । अतिरूपेण संपन्ना घटयित्वा विना भृतिम् ॥
धर्मकार्यमिति ज्ञात्वा न गृह्णाति कथंचन ॥ २५
उज्ज्वालिताश्च तत्पत्न्या सौवर्णामरपादपाः । लीलावती गिरेः पार्श्वे परिचर्यां च पार्थिव ॥
कृत्वा ताभ्यामशाठ्येन गुरुशुश्रूषणादिकम् । सा च लीलावती वेश्या कालेन महतो[3]ऽपि च ॥
कालधर्ममनुप्राप्ता कर्मयोगेण नारद । सर्वपापविनिर्मुक्ता जगाम शिवमन्दिरम् ॥ २८
योऽसौ सुवर्णकारस्तु दरिद्रोऽप्यतिसत्त्ववान् । न मौल्यमादाद्वेश्यातः स भवानिह सांप्रतम् ॥
सप्तद्वीपपतिर्जातः सूर्यायुतसमप्रभः । यया सुवर्णकारस्य तरवो हेमनिर्मिताः ॥
सम्यगुज्ज्वालिताः पत्न्या सेयं भानुमती तव ॥ ३०

उज्ज्वालनादुज्ज्वलरूपमस्याः संजातमस्मिन्भुवनाधिपत्यम् ।
यस्मात्कृतं तत्परिकर्म रात्रावनुद्धताभ्यां लवणाचलस्य ॥ ३१
तस्माच्च लोकेष्वपराजितत्वमारोग्यसौभाग्ययुता च लक्ष्मीः ।
तस्मात्त्वमप्यत्र विधानपूर्वं धान्याचलादीन्दशधा कुरुष्व ॥ ३२
तथेति सत्कृत्य स धर्ममूर्तिर्वचो वसिष्ठस्य ददौ च सर्वान् ।
धान्याचलादीञ्छतशो मुरारेर्लोकं जगामामरपूज्यमानः ॥ ३३
पश्येदपीमानधनोऽतिभक्त्या स्पृशेन्मनुष्यैरपि दीयमानान् ।
शृणोति भक्त्याऽथ मतिं ददाति विकल्मषः सोऽपि दिवं प्रयाति ॥ ३४
दुःस्वप्नं प्रशममुपैति पठ्यमानैः शैलेन्द्रैर्भवभयभेदनैर्मनुष्यैः ।
यः कुर्यात्किमु मुनिपुंगवेह सम्यक्शान्तात्मा सकलगिरीन्द्रसंप्रदानम् ॥ ३५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पर्वतप्रदानमाहात्म्यं नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४३८१ ॥

अथ त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

वैशंपायनमासीनमपृच्छच्छौनकः पुरा । सर्वकामाप्तये नित्यं कथं शान्तिकपौष्टिकम् ॥ १

वैशंपायन उवाच—

श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं [4]समारभेत् । वृद्ध्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्पुनः ॥
येन ब्रह्मन्विधानेन तन्मे निगदतः शृणु ॥ २
सर्वशास्त्राण्यनुक्रम्य संक्षिप्य ग्रन्थविस्तरम् । ग्रहशान्तिं प्रवक्ष्यामि पुराणश्रुतिचोदिताम् ॥ ३

---

१ ग. घ. ङ. °क्षामरैः सा° । २ ग. घ. ङ. च. हैमा । ३ घ. ङ. च. °ताऽनघ । का° । ४ ग. ङ. समाचरेत् ।

पुण्येऽह्नि विप्रकथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । ग्रहान्ग्रहाधिदेवांश्च स्थाप्य होमं समारभेत् ४
ग्रहयज्ञस्त्रिधा प्रोक्तः पुराणश्रुतिकोविदैः । प्रथमोऽयुतहोमः स्याल्लक्षहोमस्ततः परम् ॥ ५
तृतीयः कोटिहोमस्तु सर्वकामफलप्रदः । अयुतेनाऽऽहुतीनां च नवग्रहमखः स्मृतः ॥ ६
तस्य तावद्विधिं वक्ष्ये पुराणश्रुतिभाषितम् । गर्तस्योत्तरपूर्वेण वितस्तिद्वयविस्तृताम्[१] ॥ ७
वप्रद्वयावृतां वेदिं वितस्त्युच्छ्रायसंमिताम्[२] । संस्थापनाय देवानां चतुरस्रामुदङ्मुखाम् ॥ ८
अग्निप्रणयनं कृत्वा तस्यामावाहयेत्सुरान् । देवतानां ततः स्थाप्या विंशतिर्द्वादशाधिका ॥९
सूर्यः सोमस्तथा भौमो बुधजीवसितार्कजाः । राहुः[३] केतुरिति प्रोक्ता ग्रहा लोकहितावहाः ॥
मध्ये तु भास्करं विद्याल्लोहितं दक्षिणेन तु । उत्तरेण गुरुं विद्याद्बुधं पूर्वोत्तरेण तु ॥ ११
पूर्वेण भार्गवं विद्यात्सोमं दक्षिणपूर्वके । पश्चिमेन शनिं विद्याद्राहुं पश्चिमदक्षिणे ॥
पश्चिमोत्तरतः केतुं स्थापयेच्छुक्लतण्डुलैः ॥ १२
भास्करस्येश्वरं विद्यादुमां च शशिनस्तथा । स्कन्दमङ्गारकस्यापि बुधस्य च तथा हरिम् ॥
ब्रह्माणं च गुरोर्विद्याच्छुक्रस्यापि शचीपतिम् । शनैश्चरस्य तु यमं राहोः कालं तथैव च ॥
केतोर्वै चित्रगुप्तं च सर्वेषामधिदेवताः । अग्निरापः क्षितिर्विष्णुरिन्द्र ऐन्द्री च देवताः ॥१५
प्रजापतिश्च सर्पाश्च ब्रह्मा प्रत्यधिदेवताः । विनायकं तथा दुर्गां वायुराकाशमेव च ॥
आवाहयेद्व्याहृतिभिस्तथैवाश्विकुमारकौ ॥ १६
संस्मरेद्रक्तमादित्यमङ्गारकसमन्वितम् । सोमशुक्रौ तथा श्वेतौ बुधजीवौ च पिङ्गलौ ॥
मन्दराहू तथा कृष्णौ धूम्रं केतुगणं विदुः ॥ १७
ग्रहवर्णानि देयानि वासांसि कुसुमानि च । धूपामोदोऽत्र सुरभिरुपरिष्टाद्वितानिकम् ॥
शोभनं स्थापयेत्प्राज्ञः फलपुष्पसमन्वितम् ॥ १८
गुडौदनं[५] रवेर्दद्यात्सोमाय घृतपायसम् । *अङ्गारकाय संयावं बुधाय क्षीरषाष्टिके[४] ॥ १९
दध्योदनं च जीवाय शुक्राय च घृतौदनम् । शनैश्चराय कृसरामजामांसं च राहवे ॥
चित्रौदनं च +केतुभ्यः सर्वैर्भक्ष्यैरथार्चयेत् ॥ २०
प्रागुत्तरेण तस्माच्च दध्यक्षतविभूषितम् । चूतपल्लवसंछन्नं फलवस्त्रयुगान्वितम् ॥ २१
पञ्चरत्नसमायुक्तं पञ्चभङ्गसमन्वितम् । स्थापयेदव्रणं कुम्भं वरुणं तत्र विन्यसेत् ॥ २२
गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः समुद्रांश्च सरांसि च । गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाद्ध्रदगोकुलात् ॥
मृदमानीय विप्रेन्द्र सर्वौषधिजलान्विताम्[६] । स्नानार्थं विन्यसेत्तत्र यजमानस्य धर्मवित् ॥२४
सर्वे समुद्राः सरितः सरांसि च नदास्तथा । आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ २५
एवमावाहयेदेतानमरान्मुनिसत्तम । होमं समारभेत्सर्पिर्यवव्रीहितिलादिना ॥ २६
अर्कः पलाशखदिरावपामार्गोऽथ पिप्पलः । औदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ॥
एकैकस्यार्ष्टकशतमष्टाविंशतिरेव वा[८] । होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चैव समन्विताः ॥ २८

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो घ. ङ. पुस्तकयोः—मसूरांश्च कुजे दद्यात्क्षीरान्नं सोमसूनव इति । + अत्र बहुवचनमार्षम् ।

---

१ घ. °म् । °वेदिं सुशोभनां तद्वद्वित° । २ क. ख. °स्त्युच्छ्रय° । ३ क. च. राहुके° । ४ च. °ष्टिकम् । द° । ५ क. ख. गुडौदनम् । ६ ङ. °श्च कुम्भजलान्वि° । ७ ग. °ह्रदलान्वि° । घ. °ह्रजलान्वि° । ८ ग. घ. च. °ष्टशतकम्° ।

प्रादेशमात्रा अशिफा अशाखा अपलाशिनीः। समिधः कल्पयेत्प्राज्ञः सर्वकर्मसु सर्वदा॥ २९
देवानामपि सर्वेषामुपांशु परमार्थवित् । स्वेन स्वेनैव मन्त्रेण होतव्याः समिधः पृथक्॥३०
होतव्यं च घृताभ्यक्तं चरुभक्षादिकं पुनः । मन्त्रैर्दशाऽऽहुतीर्हुत्वा होमं व्याहृतिभिस्ततः॥
उदङ्मुखाः प्राङ्मुखा वा कुर्युर्ब्राह्मणपुंगवाः। मन्त्रवन्तश्च कर्तव्याश्चरवः प्रतिदैवतम्॥३२
हुत्वा च तांश्चरून्सम्यक्ततो होमं समाचरेत् । आकृष्णेति च सूर्याय होमः कार्यो द्विजन्मना
आप्यायस्वेति सोमाय मन्त्रेणजुहुयात्पुनः । अग्निर्मूर्धा दिवो मन्त्र इति भौमाय कीर्तयेत् ॥
अग्ने विवस्वदुषस इति सोमसुताय वै । बृहस्पते परिदीया रथेनेति गुरोर्मतः ॥ ३५
शुक्रं ते अन्यदिति च शुक्रस्यापि निगद्यते। शनैश्चरायेति पुनः शं नो देवीति होमयेत् ॥ ३६
कया नश्चित्र आभुवदिति राहोरुदाहृतः। केतुं कृण्वन्नपि ब्रूयात्केतूनामपि शान्तये॥ ३७
आ वो राजेति रुद्रस्य बलिहोमं समाचरेत् ।आपो हि ष्ठेत्युमायास्तु स्योनेति स्वामिनस्तथा
विष्णोरिदं विष्णुरिति तमीशेति स्वयंभुवः । इन्द्रमिद्देवतातेति इन्द्राय जुहुयात्ततः ॥ ३९
तथा यमस्य चाऽऽयं गौरिति होमः प्रकीर्तितः। कालस्य ब्रह्म जज्ञानमिति मन्त्रः प्रशस्यते४०
चित्रगुप्तस्य चाज्ञातमिति मन्त्रविदो विदुः । अग्निं दूतं वृणीमह इति वह्नेरुदाहृतः ॥ ४१
उदुत्तमं वरुणमित्यपां मन्त्रः प्रकीर्तितः । भूमेः पृथिव्यन्तरिक्षमिति वेदेषु पठ्यते ॥ ४२
सहस्रशीर्षा पुरुष इति विष्णोरुदाहृतः । इन्द्रायेन्दो मरुत्वत इति शक्रस्य शस्यते ॥ ४३
उत्तानपर्णे सुभगे इति देव्याः समाचरेत्। प्रजापतेः पुनर्होमः प्रजापतिरिति स्मृतः ॥४४
नमोऽस्तु सर्पेभ्य इति सर्पाणां मन्त्र उच्यते। एष ब्रह्मा य ऋत्विग्भ्य इति ब्रह्मण्युदाहृतः॥
विनायकस्य चाऽऽनूनामिति मन्त्रो बुधैः स्मृतः। जातवेदसे सुनवाम दुर्गामन्त्रोऽयमुच्यते४६
आदित्प्रत्नस्य रेतस आकाशस्य उदाहृतः। क्राणा शिशुर्महीनां च वायोर्मन्त्रः प्रकीर्तितः॥
एषो उषा अपूर्व्या इत्यश्विनोर्मन्त्र उच्यते। पूर्णाहुतिस्तु मूर्धानं दिव इत्यभिपातयेत्॥४८
अथाभिषेकमन्त्रेण वाद्यमङ्गलगीतकैः। पूर्णकुम्भेन तेनैव होमान्ते प्रागुदङ्मुखम् ॥ ४९
अव्यङ्गावयवैर्ब्रह्मन् हेमस्रग्दामभूषितैः। यजमानस्य कर्तव्यं चतुर्भिः स्नपनं द्विजैः ॥ ५०
सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः। वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः ॥
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ॥ ५१
आखण्डलोऽग्निर्भगवान्यमो वै निर्ऋतिस्तथा। वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥
ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पालास्त्वामवन्तु ते॥ ५२
कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः । बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः कान्तिश्च
मातरः । एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु धर्मपत्न्यः समागताः ॥ ५३
आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधो जीवः सितोऽर्कजः। ग्रहास्त्वामभिषिञ्चन्तु राहुः केतुश्च
तर्पिताः ॥ ५४
देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः। ऋषयो मुनयो गावो देवमातर एव च ॥ ५५

---

१ ङ. °त्रास्तमिता अशल्या अप° । २ ग. °तान्क वै च° । ३ ङ. °म् । जप्त्व तांश्च चरू° । ४ ग. °त् । उदबुध्य इति मन्त्रोऽयमुक्तः सो° । ५ ङ. °वामदुर्गामन्त्रोऽत्र उ° । ६ ग. च. °पालाः पान्तु ते सदा । की° । ७ ग. घ. मनवो ।

देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः । अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाह-
नानि च ॥ ५६
औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये । सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः
एते त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ५७
ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः । सर्वौषधैः सर्वगन्धैः स्नापितो द्विजपुंगवैः ॥ ५८
यजमानः सपत्नीक ऋत्विजः सुसमाहितान् । दक्षिणाभिः प्रयत्नेन पूजयेद्गतविस्मयः ॥५९
सूर्याय कपिलां धेनुं शङ्खं दद्यात्तथेन्दवे । रक्तं धुरंधरं दद्याद्भौमाय च ककुद्मिनम् ॥ ६०
बुधाय जातरूपं तु गुरवे पीतवाससी । श्वेताश्वं दैत्यगुरवे कृष्णां गामर्कसूनवे ॥ ६१
आयसं राहवे दद्यात्केतुभ्यश्छागमुत्तमम् । सुवर्णेन समा कार्या यजमानेन दक्षिणा ॥ ६२
सर्वेषामथवा गावो दातव्या हेमभूषिताः । सुवर्णमथवा दद्याद्गुरुर्वा येन तुष्यति ॥
समन्त्रेणैव दातव्याः सर्वाः सर्वत्र दक्षिणाः ॥ ६३
कपिले सर्वदेवानां पूजनीयाऽसि रोहिणी । तीर्थदेवमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥६४
पुण्यस्त्वं शङ्ख पुण्यानां मङ्गलानां च मङ्गलम् । विष्णुना विधृतश्चासि ततः शान्तिं
प्रयच्छ मे ॥ ६५
धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारक । अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६६
हिरण्यगर्भगर्भस्त्वं हेमबीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥६७
पीतवस्त्रयुगं यस्माद्वासुदेवस्य वल्लभम् । प्रदानात्तस्य मे विष्णो ह्यतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६८
विष्णुस्त्वमश्वरूपेण यस्मादमृतसंभवः । चन्द्रार्कवाहनो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६९
यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनुः केशवसंनिभा । सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७०
यस्मादायासकर्माणि तवाधीनानि सर्वदा । लाङ्गलाद्यायुधादीनि तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे॥
यस्मात्त्वं सर्वयज्ञानामङ्गत्वेन व्यवस्थितः । यानं विभावसोर्नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥७२
गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश । यस्मात्तस्माच्छ्रियं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥ ७३
यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य च सर्वदा । शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु दत्ता जन्मनि जन्मनि॥७४
यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवाः प्रतिष्ठिताः । तथा रत्नानि यच्छन्तु रत्नदानेन मे सुराः ॥ ७५
यथा भूमिप्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् । दानान्यन्यानि मे शान्तिर्भूमिदानाद्भवत्विह
एवं संपूजयेद्भक्त्या वित्तशाठ्येन वर्जितः । रत्नकाञ्चनवस्त्रौघैर्धूपमाल्यानुलेपनैः ॥ ७७
अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजां समाचरेत् । सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ ७८
यस्तु पीडाकरो नित्यमल्पवित्तस्य वा ग्रहः । तं च यत्नेन संपूज्य शेषानप्यर्चयेद्बुधः ॥ ७९
ग्रहा गावो नरेन्द्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः । पूजिताः पूजयन्त्येते निर्दहन्त्यवमानिताः ॥८०
* यथा बाणप्रहाराणां कवचं भवति वारणम् । तद्वद्दैवोपघातानां शान्तिर्भवति वारणम् ॥

* न विद्यतेऽयं श्लोको ग. ङ. च. पुस्तकेषु ।

१ ग. च. °क्रमाल्यानु° । २ ग. सर्वरसैः । ३ ग. घ. ङ. च. °हितः । द° । ४ घ. °य कुसुमाधिकम् । °बु । ५ ग. ङ. च. °कुदान्वितम् । बु° । ६ ग. °णि त्वदधी° । ७ ग. °स्माच्छित्रं मे । ङ. °स्मात्प्रियं मे । ८ घ. °च्छ्रियो मे स्युरिह । ९ ग. ङ. च. °स्य शिवस्य च । श° । १० ग. °हः । स तु यत्नेन सर्वेण शे° । ङ. °हः । स तु य° । ११ ग. ङ. °थेश्वरः । प्र° ।

तस्मान्न दक्षिणाहीनं कर्तव्यं भूतिमिच्छता । संपूर्णया दक्षिणया यस्मादेकोऽपि तुष्यति ॥
सदैवायुतहोमोऽयं नवग्रहमखे स्थितः । विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ ८३
निर्विघ्नार्थं मुनिश्रेष्ठ तथोद्वेगाद्भुतेषु च । कथितोऽयुतहोमोऽयं लक्षहोममतः शृणु* ॥ ८४
सर्वकामाप्तये यस्माल्लक्षहोमं विदुर्बुधाः । पितॄणां वल्लभं साक्षाद्भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ८५
ग्रहताराबलं लब्ध्वा कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । गृहस्योत्तरपूर्वेण मण्डपं कारयेद्बुधः ॥ ८६
रुद्रायतनभूमौ वा चतुरस्रमुदङ्मुखम् । दशहस्तमथाष्टौ वा हस्तान्कुर्याद्विधानतः ॥ ८७
प्रागुदक्प्लवनां भूमिं कारयेद्यत्नतो बुधः । प्रागुत्तरं समासाद्य प्रदेशं मण्डपस्य तु ॥ ८८
शोभनं कारयेत्कुण्डं यथावल्लक्षणान्वितम् । चतुरस्रं समन्तात्तु योनिवक्त्रं समेखलम् ॥ ८९
चतुरङ्गुलविस्तारा मेखला तद्वदुच्छ्रिता । प्रागुदक्प्लवना कार्या सर्वतः समवस्थिता ॥ ९०
शान्त्यर्थं सर्वलोकानां नवग्रहमखः स्मृतः । मानहीनाधिकं कुण्डमनेकभयदं भवेत् ॥
यस्मात्तस्मात्सुसंपूर्णं शान्तिकुण्डं विधीयते ॥ ९१
अस्माद्दशगुणः प्रोक्तो लक्षहोमः स्वयंभुवा । आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिस्तथैव च ॥
द्विहस्तविस्तृतं तद्वच्चतुर्हस्तायतं पुनः । लक्षहोमे भवेत्कुण्डं योनिवक्त्रं त्रिमेखलम् ॥ ९३
तस्य चोत्तरपूर्वेण वितस्तित्रयसंस्थितम् । प्रागुदक्प्लवनं तच्च चतुरस्रं समन्ततः ॥ ९४
विष्कम्भार्धोच्छ्रितं प्रोक्तं स्थण्डिलं विश्वकर्मणा । संस्थापनाय देवानां वप्रत्रयसमावृतम् ॥
द्व्यङ्गुलो ह्युच्छ्रितो वप्रः प्रथमः स उदाहृतः । अङ्गुलोच्छ्रयसंयुक्तं वप्रद्वयमथोपरि ॥ ९६
त्र्यङ्गुलस्य च विस्तारः सर्वेषां कथ्यते बुधैः । दशाङ्गुलोच्छ्रिता भित्तिः स्थण्डिले
स्यात्तथोपरि ॥ तस्मिन्नावाहयेद्देवान्पूर्ववत्पुष्पतण्डुलैः ॥ ९७
आदित्याभिमुखाः सर्वाः[13] साधिप्रत्यधिदेवताः । स्थापनीया मुनिश्रेष्ठनोत्तरेण पराङ्मुखाः ॥
गरुत्मानधिकस्तत्र संपूज्यः श्रियमिच्छता । सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहनं परमेष्ठिनः ॥
विषपापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ९९
पूर्ववत्कुम्भमामन्त्र्य तद्वद्धोमं समाचरेत् । सहस्राणां शतं हुत्वा समित्संख्याधिकं पुनः ॥
घृतकुम्भवसोर्धारां पातयेदनलोपरि ॥ १००
औदुम्बरीं तथाऽऽर्द्रां[14] च ऋज्वीं कोटरवर्जिताम् । बाहुमात्रां स्रुचं कृत्वा ततः स्तम्भद्वयोपरि
घृतधारां तया सम्यगग्नेरुपरि पातयेत् ॥ १०१
श्रावयेत्सूक्तमाग्नेयं वैष्णवं रौद्रमैन्दवम् । महावैश्वानरं साम ज्येष्ठसाम च वाचयेत् ॥ १०२
स्नानं च यजमानस्य पूर्ववत्स्वस्तिवाचनम् । दातव्या यजमानेन पूर्ववद्दक्षिणाः पृथक् ॥ १०३
कामक्रोधविहीनेन ऋत्विग्भ्यः शान्तचेतसा । नवग्रहमखे विप्राश्चत्वारो वेदवेदिनः ॥ १०४
अथवा ऋत्विजौ शान्तौ द्वावेव श्रुतिकोविदौ । कार्यावयुतहोमे तु न प्रसज्येत विस्तरे ॥ १०५

---

* अत्राध्यायसमाप्तिर्ङ. पुस्तके ।

---

१ क. °स्माद्देवोऽपि° । २ ग च. °भं यस्माद्बु° । ३ ग. ङ. °दक्प्रवणां भू° । ४ ग. ङ. °दक्प्रवणा का° । ५ ग. ङ. च. °मखे स्मृता । मा° । ६ ग. °नादिकं । ७ ग. °र्हस्तयुतं । ८ ग. °ष्कम्भेनोच्छ्रितं । ९ ङ. °म्भाध्युच्छ्रि° । १० क. ङ विप्रः । ११ ग. ङ. °तः । त्र्यङ्गु° । १२ ग घ. °ण्डिलं स्या° । १३ ग. घ. ङ. मर्त्ये । १४ ग. च. च पर्णशाखाविव° ।

तद्वञ्च दश चाष्टौ च लक्षहोमे तु ऋत्विजः। कर्तव्याः शक्तितस्तद्वच्चत्वारो वा विमत्सरः॥१०६
नवग्रहमखात्सर्वं लक्षहोमे दशोत्तरम्। भक्ष्यान्दद्यान्मुनिश्रेष्ठ भूषणान्यपि शक्तितः॥ १०७
शयनानि सवस्त्राणि हैमानि कटकानि च। कर्णाङ्गुलिपवित्राणि कण्ठसूत्राणि शक्तिमान्॥
न कुर्याद्दक्षिणाहीनं वित्तशाठ्येन मानवः। अददल्लोभतो मोहात्कुलक्षयमवाप्नुते॥ १०९
अन्नदानं यथाशक्त्या कर्तव्यं भूतिमिच्छता। अन्नहीनः कृतो यस्माद्दुर्भिक्षफलदो भवेत्॥
अन्नहीनो दहेद्राष्ट्रं मन्त्रहीनस्तु ऋत्विजः[1]। यष्टारं दक्षिणाहीनं नास्ति यज्ञसमो रिपुः॥ १११
न वाऽप्यल्पधनः कुर्याल्लक्षहोमं नरः क्वचित्। यस्मात्पीडाकरो नित्यं यज्ञे भवति विग्रहः॥
तमेव पूजयेद्भक्त्या द्वौ वा त्रीन्वा यथाविधि। एकमप्यर्चयेद्भक्त्या ब्राह्मणं वेदपारगम्॥
दक्षिणाभिः प्रयत्नेन न बहूनल्पवित्तवान्॥ ११३
लक्षहोमस्तु कर्तव्यो यथावित्तं भवेद्बहु। यतः सर्वानवाप्नोति कुर्वन्कामान्विधानतः॥ ११४
पूज्यते शिवलोके च वस्वादित्यमरुद्गणैः। यावत्कल्पशतान्यष्टावथ मोक्षमवाप्नुयात्॥ ११५
सकामो यस्त्विमं कुर्याल्लक्षहोमं यथाविधि। स तं काममवाप्नोति पदमानन्त्यमश्नुते॥ ११६
पुत्रार्थी लभते पुत्रान्धनार्थी लभते धनम्। भार्यार्थी शोभनां[3] भार्यां कुमारी च शुभं पतिम्॥
भ्रष्टराज्यस्तथा राज्यं श्रीकामः श्रियमाप्नुयात्। यं यं प्रार्थयते कामं स वै भवति पुष्कलः॥
निष्कामः कुरुते यस्तु स परं ब्रह्म गच्छति॥ ११८
अस्माच्छतगुणः प्रोक्तः कोटिहोमः स्वयंभुवा। आहुतीभिः पयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च॥
पूर्ववद्ग्रहदेवानामावाहनविसर्जने। होममन्त्रास्त एवोक्ताः स्नाने दाने तथैव च॥
कुण्डमण्डपवेदीनां विशेषोऽयं निबोध मे॥ १२०
कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुरस्रं तु सर्वतः। योनिवक्त्रद्वयोपेतं तदप्याहुस्त्रिमेखलम्॥ १२१
द्व्यङ्गुलाभ्युच्छ्रिता कार्या प्रथमा मेखला बुधैः। त्र्यङ्गुलाभ्युच्छ्रिता तद्वद्द्वितीया परिकीर्तिता॥ १२२
उच्छ्रायविस्तराभ्यां च तृतीया चतुरङ्गुला। द्व्यङ्गुलश्चेति विस्तारः पूर्वयोरेव शस्यते॥
वितस्तिमात्रा योनिः स्यात्षट्सप्ताङ्गुलविस्तृता। कूर्मपृष्ठोन्नता मध्ये पार्श्वयोश्चाङ्गुलोच्छ्रिता॥ १२४
गजोष्ठसदृशी तद्वदायता छिद्रसंयुता। एतत्सर्वेषु कुण्डेषु योनिलक्षणमुच्यते॥ १२५
मेखलोपरि सर्वत्र अश्वत्थदलसंनिभम्। वेदी च कोटिहोमे स्याद्वितस्तीनां चतुष्टयम्॥ १२६
चतुरस्रा समन्ताच्च त्रिभिर्वप्रैस्तु[4] संयुता। वप्रप्रमाणं पूर्वोक्तं वेदीनां च तथोच्छ्रयः॥ १२७
तथा षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः। पूर्वद्वारे च संस्थाप्य बह्वृचं वेदपारगम्॥ १२८
यजुर्विदं तथा याम्ये पश्चिमे सामवेदिनम्। अथर्ववेदिनं तद्वदुत्तरे स्थापयेद्बुधः॥ १२९
अष्टौ तु होमकाः कार्या वेदवेदाङ्गवेदिनः। एवं द्वादश विप्राः स्युर्वस्त्रमाल्यानुलेपनैः॥
पूर्ववत्पूजयेद्भक्त्या वस्त्राभरणभूषणैः॥ १३०
रात्रिसूक्तं च रौद्रं च पावमानं सुमङ्गलम्। पूर्वतो बह्वृचः शान्तिं पठन्नास्ते ह्युदङ्मुखः१३१
शाक्तं शाक्रं च सौम्यं च कौष्माण्डं शान्तिमेव च। पाठयेद्दक्षिणद्वारि यजुर्वेदिनमुत्तमम्॥

---

१ ग. °जः। दक्षिणाभिस्तुराजानं २ घ. यजमानमदाक्षिण्यं ना°। ३ ग. च. लभते। ४ घ. °वप्रैः समाहिता। ५ ग. ङ. °म्। सौपर्णं॥

सुपर्णमथ वैराजमाग्नेयं रुद्रसंहिताम् । ज्येष्ठमास तथा शान्तिं छन्दोगः पश्चिमे जपेत् ॥ १३३
शान्तिसूक्तं च सौरं च तथा शाकुनकं शुभम् । पौष्टिकं च महाराज्यमुत्तरेणाप्यथर्ववित् ॥ १३४
पञ्चभिः सप्तभिर्वाऽपि होमः कार्योऽत्र पूर्ववत् । स्नाने दाने च मन्त्राः स्युस्त एव मुनिसत्तम ॥
वसोर्धाराविधानं च लक्षहोमे विशिष्यते । अनेन विधिना यस्तु कोटिहोमं समाचरेत् ॥
सर्वान्कामानवाप्नोति ततो विष्णुपदं व्रजेत् ॥ १३६
यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि ग्रहयज्ञत्रयं नरः । सर्वपापविशुद्धात्मा पदमिन्द्रस्य गच्छति ॥ १३७
अश्वमेधसहस्राणि दश चाष्टौ च धर्मवित् । कृत्वा यत्फलमाप्नोति कोटिहोमात्तदश्नुते ॥ १३८
ब्रह्महत्यासहस्राणि भ्रूणहत्यार्बुदानि च । कोटिहोमेन नश्यन्ति यथावच्छिवभाषितम् ॥ १३९
वश्यकर्माभिचारादि तथैवोच्चाटनादिकम् । नवग्रहमखं कृत्वा ततः काम्यं समाचरेत् ॥ १४०
अन्यथा फलदं पुंसां न काम्यं जायते क्वचित् । तस्मादयुतहोमस्य विधानं पूर्वमाचरेत् ॥ १४१
वृत्तं वोच्चाटने कुण्डं तथा च वशकर्मणि । त्रिमेखलं चैकवक्त्रमरत्निर्विस्तरेण तु ॥ १४२
पलाशसमिधः शस्ता मधुगोरोचनान्विताः । चन्दनागुरुणा तद्वत्कुङ्कुमेनाभिषिञ्चिताः ॥
होमयेन्मधुसर्पिभ्यां बिल्वानि कमलानि च । सहस्राणि दशैवोक्तं सर्वदैव स्वयंभुवा ॥ १४४
वैश्यकर्मणि बिल्वानां पद्मानां चैव धर्मवित् । सुमित्रिया न आप ओषधय इति होमयेत् ॥
न चात्र स्थापनं कार्यं न च कुम्भाभिषेचनम् । स्नानं सर्वौषधैः कृत्वा शुक्लपुष्पाम्बरो गृही ॥
कण्ठसूत्रैः सकनकैर्विप्रान्समभिपूजयेत् । सूक्ष्मवस्त्राणि देयानि शुक्ला गावः सकाञ्चनाः ॥
अवश्यानि वशी कुर्यात्सर्वशत्रुबलान्यपि । अमित्राण्यपि मित्राणि होमोऽयं पापनाशनः ॥
विद्वेषणेऽभिचारे च त्रिकोणं कुण्डमिष्यते । द्विमेखलं कोणमुखं हस्तमात्रं च सर्वशः ॥ १४९
होमं कुर्युस्ततो विप्रा रक्तमाल्यानुलेपनाः । निर्वीतलोहितोष्णीषा लोहिताम्बरधारिणः ॥
*नववायसरक्ताढ्यपात्रत्रयसमन्विताः । समिधो वामहस्तेन श्येनास्थिबलसंयुताः ॥
होतव्या मुक्तकेशैस्तु ध्यायद्भिरशिवं रिपौ ॥ १५१
दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु तथा हुंफडितीति च । श्येनाभिचारमन्त्रेण क्षुरं समभिमन्त्र्य च ॥ १५२
प्रतिरूपं रिपोः कृत्वा क्षुरेण परिकर्तयेत् । रिपुरूपस्य शकलान्यथैवाग्नौ विनिःक्षिपेत् ॥ १५३
ग्रहयज्ञविधानान्ते सदैवाभिचरन्पुनः । विद्वेषणं तथा कुर्वन्नेतदेव समाचरेत् ॥ १५४
इहैव फलदं पुंसामेतन्नामुत्र शोभनम् । तस्माच्छान्तिकमेवात्र कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ १५५
ग्रहयज्ञत्रयं कुर्याद्यस्त्वकाम्येन मानवः । स विष्णोः पदमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १५६
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वाऽपि मानवः । न तस्य ग्रहपीडा स्यान्न च बन्धुजनक्षयः ॥ १५७
ग्रहयज्ञत्रयं गेहे लिखितं यत्र तिष्ठति । न पीडा तत्र बालानां न रोगो न च बन्धनम् ॥ १५८
अशेषयज्ञफलदं निःशेषाघविनाशनम् । कोटिहोमं विदुः प्राज्ञा भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १५९

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—नरवायसरक्ताश्ववसापूरसमन्विन्ताः । एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके—नरवायसरक्ताक्ता जपापुष्पसमन्विताः । एतदर्धस्थानेऽयं पाठो घ. च. पुस्तकयोः—नरवायसरक्ताज्यजपापुष्पसमन्विता इति ।

१ ग. ङ. संवरणं । २ घ. मन्त्रवित् । ३ ग. घ. वशक' । ४ ग. च. 'कटकै° । ५ क. त्रिमेखलं । ६ग. ङ. च. सर्वतः । ७ ग. च. [illegible]स्य । ङ. द्वेष्यरूपस्य । ८ ग. च. °स्य सकलं यथा चाग्नौ ।

अश्वमेधफलं प्राहुर्लक्षहोमं सुरोत्तमाः। द्वादशाहमखस्तद्वन्नवग्रहमखः स्मृतः ॥ १६०
इति कथितमिदानीमुत्सवानन्दहेतोः सकलकलुषहारी देवयज्ञाभिषेकः।
परिपठति य इत्थं यः शृणोति प्रसङ्गादभिभवति स शत्रूनायुरारोग्ययुक्तः॥१६१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नवग्रहहोमशान्तिविधानं नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४४४२ ॥

अथ चतुर्नवतितमोऽध्यायः।

शिव उवाच—

पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भसमद्युतिः। सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च द्विभुजः स्यात्सदा रविः ॥ १
श्वेतः श्वेताम्बरधरः श्वेताश्वः श्वेतवाहनः। गदापाणिर्द्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशी ॥ २
रक्तमाल्याम्बरधरः शक्तिशूलगदाधरः। चतुर्भुजः श्वेतरोमा वरदः स्याद्धरासुतः ॥ ३
पीतमाल्याम्बरधरः कर्णिकारसमद्युतिः। खड्गचर्मगदापाणिः सिंहस्थो वरदो बुधः ॥ ४
देवदैत्यगुरू तद्वत्पीतश्वेतौ चतुर्भुजौ। दण्डिनौ वरदौ कार्यौ साक्षसूत्रकमण्डलू ॥ ५
इन्द्रनीलद्युतिः शूली वरदो गृध्रवाहनः। बाणबाणासनधरः कर्तव्योऽर्कसुतस्तथा ॥ ६
करालवदनः खड्गचर्मशूली वरप्रदः। नीलसिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्रशस्यते ॥ ७
धूम्रा द्विबाहवः सर्वे गदिनो विकृताननाः। गृध्रासनगता नित्यं केतवः स्युर्वरप्रदाः ॥ ८
सर्वे किरीटिनः कार्या ग्रहा लोकहितावहाः। स्वाङ्गुलेनोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टोत्तरं सदा॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे ग्रहरूपाख्यानं नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४४५१ ॥

अथ पञ्चनवतितमोऽध्याय.।

नारद उवाच—

भगवन्भूतभव्येश तथाऽन्यदपि यच्छ्रुतम्। भुक्तिमुक्ति फलायालं तत्पुनर्वक्तुमर्हसि ॥ १
एवमुक्तोऽब्रवीच्छम्भुरयं वाङ्मयपारगः। मत्समस्तपसा ब्रह्मन्पुराणश्रुतिविस्तरैः ॥ २
धर्मोऽयं वृषरूपेण नन्दी नाम गणाधिपः। धर्मान्माहेश्वरान्वक्ष्यत्यतःप्रभृति नारद ॥ ३

मत्स्य उवाच—

इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तत्रैवान्तरधीयत। नारदोऽपि हि शुश्रूषुरपृच्छन्नान्दिकेश्वरम् ॥
आदिष्टस्त्वं शिवेनेह वद माहेश्वरं व्रतम् ॥ ४

नन्दिकेश्वर उवाच—

शृणुष्वावहितो ब्रह्मन्वक्ष्ये माहेश्वरं व्रतम्। त्रिषु लोकेषु विख्याता नाम्ना शिवचतुर्दशी ॥५

---

१ ग. ङ. °तभूषणः। ग°। २ ग. च. °तुर्मुखो मेषगमो व°। ३ ग. °फलोपायं त°। ङ. °फलं प्रोक्तं तत्सर्वं वक्तु°। ४ ग. ङ. च. °तिवत्सलः। ध°। ५ ग. घ. °ख्यातं ना°।

मार्गशीर्षत्रयोदश्यां सितायामेकभोजनः। प्रार्थयेद्देवदेवेशं त्वामहं शरणं गतः ॥ ६
चतुर्दश्यां निराहारः सम्यगभ्यर्च्य शंकरम् । सुवर्णवृषभं दत्त्वा भोक्ष्यामि च परेऽहनि ॥ ७
एवं नियमकृत्सुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः । कृतस्नानजपःपश्चादुमया सह शंकरम् ॥
पूजयेत्कमलैः शुभ्रैर्गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥ ८
पादौ नमः शिवायेति शिरः सर्वात्मने नमः । त्रिनेत्रायेति नेत्राणि ललाटं हरये नमः ॥९
मुखमिन्दुमुखायेति श्रीकण्ठायेति कन्धराम् । सद्योजाताय कर्णौ तु वामदेवाय वै भुजौ ॥
अघोरहृदयायेति हृदयं चाभिपूजयेत् । स्तनौ तत्पुरुषायेति तथेशानाय चोदरम् ॥ ११
पार्श्वौ चानन्तधर्माय ज्ञानभूताय वै कटिम् । ऊरू चानन्तवैराग्यसिंहायेत्यभिपूजयेत् ॥ १२
अनन्तैश्वर्यनाथाय जानुनी चार्चयेद्बुधः । प्रधानाय नमो जङ्घे गुल्फौ व्योमात्मने नमः १३
व्योमकेशात्मरूपाय केशान्पृष्ठं च पूजयेत् । नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै पार्वतीं चापि पूजयेत् ॥ १४
ततस्तु वृषभं हैममुदकुम्भसमन्वितम् । शुक्लमाल्याम्बरधरं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥
भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १५
* प्रीयतां देवदेवोऽत्र सद्योजातः पिनाकधृक् । ततो विप्रान्समाहूय तर्पयेद्भक्तितः शुभान् ॥
पृषदाज्यं च संप्राश्य स्वपेद्भूमावुदङ्मुखः ॥ १६
पञ्चदश्यां च संपूज्य विप्रान्भुञ्जीत वाग्यतः । तद्वत्कृष्णचतुर्दश्यामेतत्सर्वं समाचरेत् + ॥ १७
चतुर्दशीषु सर्वासु कुर्यात्पूर्ववदर्चनम् । ये तु मासे विशेषाः स्युस्तान्निबोध क्रमादिह ॥ १८
मार्गशीर्षादिमासेषु क्रमादेतदुदीरयेत् । शंकराय नमस्तेऽस्तु नमस्ते करवीरक ॥ १९
त्र्यम्बकाय नमस्तेऽस्तु महेश्वरमतः परम् । नमस्तेऽस्तु महादेव स्थाणवे च ततः परम् ॥ २०
नमः पशुपते नाथ नमस्ते शंभवे पुनः । नमस्ते परमानन्द नमः सोमार्धधारिणे ॥ २१
नमो भीमाय इत्येवं त्वामहं शरणं गतः । गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥ २२
पञ्चगव्यं ततो बिल्वं कर्पूरं चागुरुं यवाः । तिलाः कृष्णाश्च विधिवत्प्राशनं क्रमशः स्मृतम् ॥
प्रतिमासं चतुर्दश्योरेकैकं प्राशनं स्मृतम् ॥ २३
मन्दारमालतीभिश्च तथा धत्तूरकैरपि । सिन्दुवारैरशोकैश्च मल्लिकाभिश्च पाटलैः ॥ २४
अर्कपुष्पैः कदम्बैश्च शतपत्र्या तथोत्पलैः । एकैकेन चतुर्दश्योरर्चयेत्पार्वतीपतिम् ॥ २५
पुनश्च कार्तिके मासे प्राप्ते संतर्पयेद्द्विजान् । अन्नैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्वस्त्रमाल्यविभूषणैः ॥ २६
कृत्वा नीलवृषोत्सर्गं श्रुत्युक्तविधिना नरः । उमामहेश्वरं हैमं वृषभं च गवा सह ॥ २७
मुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटावृताम् । सर्वोपस्करसंयुक्तां शय्यां दद्यात्सकुम्भकाम् ॥ २८
ताम्रपात्रोपरि पुनः शालितण्डुलसंयुतम् । स्थाप्य विप्राय शान्ताय वेदव्रतपराय च ॥ २९
ज्येष्ठसामविदे देयं नवकव्रतिने क्वचित् । गुणज्ञे श्रोत्रिये दद्यादाचार्ये तत्त्ववेदिनि ॥ ३०
अव्यङ्गाङ्गाय सौम्याय सदा कल्याणकारिणे । सपत्नीकाय संपूज्य वस्त्रमाल्यविभूषणैः ॥ ३१

* एतदर्धं न विद्यते क. ख. पुस्तकयोः । + इतः परमेतदर्धं वर्तते ग. पुस्तके—कार्तिकादिषु मासेषु यावत्संवत्सरं नर इति ।

१ ग. ङ. °य पृष्ठमभ्यर्चयेन्नरः । न° । २ क. ख. घ. °श्यां ततः पू° । ३ ग. ङ. च. तथा बिल्वं यवान्गोः शृङ्गवारि च । ति° । ४ ग. ङ. °दश्यामेकै° । ५ ग. च. °तधरा° ।

गुरौ सति गुरोर्देयं तदभावे द्विजातये। न वित्तशाठ्यं कुर्वीत कुर्वन्दोषात्पतत्यधः ॥ ३२
अनेन विधिना यस्तु कुर्याच्छिवचतुर्दशीम्। सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३३
ब्रह्महत्यादिकं किंचिद्यदत्रामुत्र वा कृतम्। पितृभिर्भ्रातृभिर्वाऽपि तत्सर्वं नाशमाप्नुयात् ॥

दीर्घायुरारोग्यकुलान्नवृद्धिरत्राक्षयाऽमुत्र चतुर्भुजत्वम्।
गणाधिपत्यं दिवि कल्पकोटिशतान्युषित्वा पदमेति शंभोः॥ ३५ ॥
न बृहस्पतिरप्यनन्तमस्याः फलमिन्दो न पितामहोऽपि वक्तुम्।
न च सिद्धगणोऽप्यलं न चाहं यदि जिह्वायुतकोटयोऽपि वक्त्रे ॥ ३६ ॥

भवत्यमरवल्लभः पठति यः स्मरेद्वा सदा शृणोत्यपि विमत्सरः सकलपापनिर्मोचनीम्।
इमां शिवचतुर्दशीममरकामिनीकोटयः स्तुवन्ति तमनिन्दितं किमु समाचरेद्यः सदा ॥ ३७॥

या वाऽथ नारी कुरुतेऽतिभक्त्या भर्तारमापृच्छ्य सुतान्गुरून्वा।
साऽपि प्रसादात्परमेश्वरस्य परं पदं याति पिनाकपाणेः ॥ ३८ ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे शिवचतुर्दशीव्रतं नाम पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४४८९ ॥

अथ षण्णवतितमोऽध्यायः।

नन्दिकेश्वर उवाच[1]—

फलत्यागस्य माहात्म्यं यद्भवेच्छृणु नारद। यदक्षयं परं लोके सर्वकामफलप्रदम् ॥ १
मार्गशीर्षे शुभे मासि तृतीयायां मुने व्रतम्। द्वादश्यामथवाष्टम्यां चतुर्दश्यामथापि वा ॥
आरभेच्छुक्लपक्षस्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ २
अन्येष्वपि हि मासेषु पुण्येषु मुनिसत्तम। सदक्षिणं पायसेन भोजयेच्छक्तितो द्विजान् ॥३
अष्टादशानां धान्यानामन्यत्र फलमूलकम्। वर्जयेदब्दमेकं तु ऋते औषधकारणम् ॥
सवृषं काञ्चनं रुद्रं धर्मराजं च कारयेत् ॥ ४
कूष्माण्डं मातुलिङ्गं च वार्ताकं पनसं तथा। आम्रातकं कपित्थानि कलिङ्गमथ वालुकम्॥ ५
श्रीफलाश्वत्थबदरं जम्बीरं कदलीफलम्। काश्मरं दाडिमं शक्त्या कालधौतानि षोडश ॥ ६
मूलकामलकं जम्बूतिन्तिडीकरमर्दकम्। कङ्कोलैलाकतुण्डीरकरीरकुटजं शमी ॥ ७
औदुम्बरं नारिकेलं द्राक्षाऽथ बृहतीद्वयम्। रौप्याणि कारयेच्छक्त्या फलानीमानि षोडश ८
ताम्रं तालफलं कुर्यादगस्तिफलमेव च। पिण्डारकाश्मर्यफलं तथा सूरणन्दकम् ॥ ९
रक्तालुकाकन्दकं च कनकाह्वं च चिर्भिटम्। चित्रवल्लीफलं तद्वत्कूटशाल्मलिजं फलम् ॥ १०
आम्रनिष्पावमधुकवटमुद्गपटोलकम्। ताम्राणि षोडशैतानि कारयेच्छक्तितो नरः ॥ ११
उदकुम्भद्वयं कुर्याद्धान्योपरि सवस्त्रकम्। ततश्च कारयेच्छय्यां यथोपरि सुवाससी ॥ १२

---

१ ग. °कुटुम्बत्र°। २ ग. नरः। ३ ग. च °च, तथा सर्वफलत्यागमाहात्म्यं शृणु। ४ ग. ङ. °ष्वेऽहि मु°। ५ घ. °न भक्तितः पूजयेद्द्विजा°। ६ क. घ. °मवश्यं फलमूलकैः। व°। घ. °मन्यत्र फ°। ७ क. °तुलुकं। ८ क. ख. °म्राम्रातक°। ९ ग च. कर्मारं। घ. कर्दमं।

भक्ष्यपात्रत्रयोपेतं यमरुद्रवृषान्वितम् । धेन्वा सहैव शान्ताय विप्रायाथ कुटुम्बिने ॥
सपत्नीकाय संपूज्य पुण्येऽह्नि विनिवेदयेत् ॥ १३
यथा फलेषु सर्वेषु वसन्त्यमरकोटयः । तथा सर्वफलत्यागव्रताद्भक्तिः शिवेऽस्तु मे ॥ १४
यथा शिवश्च धर्मश्च सदाऽनन्तफलप्रदौ । तद्युक्तफलदानेन तौ स्यातां मे वरप्रदौ ॥ १५
यथा फलान्यनन्तानि शिवभक्तेषु सर्वदा । तथाऽनन्तफलावाप्तिरस्तु जन्मनि जन्मनि ॥ १६
यथा भेदं न पश्यामि शिवविष्ण्वर्कपद्मजान् । तथा ममास्तु विश्वात्मा शंकरः शंकरः सदा ॥
इति दत्त्वा च तत्सर्वमलंकृत्य च भूषणैः । शक्तिश्चेच्छयनं दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतम् ॥ १८
अशक्तस्तु फलान्येव यथोक्तानि विधानतः । तथोदकुम्भसंयुक्तौ शिवधर्मौ च काञ्चनौ ॥
विप्राय दत्त्वा भुञ्जीत वाग्यतस्तैलवर्जितम् । अन्यान्यपि यथाशक्त्या भोजयेच्छक्तितो
द्विजान् ॥ २०
एतद्भागवतानां तु सौरवैष्णवयोगिनाम् । शुभं सर्वफलत्यागव्रतं वेदविदो विदुः ॥ २१
नारीभिश्च यथाशक्त्या कर्तव्यं द्विजपुंगव । एतस्मान्नापरं किंचिदिह लोके परत्र च ॥
व्रतमस्ति मुनिश्रेष्ठ यदनन्तफलप्रदम् ॥ २२
सौवर्णरौप्यताम्रेषु यावन्तः परमाणवः । भवन्ति चूर्ण्यमानेषु फलेषु मुनिसत्तम ॥
तावद्युगसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ २३

एतत्समस्तकलुषापहरं जनानामाजीवनाय मनुजेषु च सर्वदा स्यात् ।
जन्मान्तरेष्वपि न पुत्रवियोगदुःखमाप्नोति धाम च[१] पुरंदरलोकजुष्टम् ॥ २४
यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः पठेद्वा देवालयेषु भवनेषु च धार्मिकाणाम् ।
पा[२]पैर्वियुक्तवपुरत्र पुरं मुरारेरानन्दकृत्पदमुपैति मुनीन्द्र सोऽपि ॥ २५ ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तिलाचलकीर्तनं नाम षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४५१४ ॥

अथ सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

---

*नारद उवाच—
यदारो[३]ग्यकरं पुंसां यदनन्तफलप्रदम् । यच्छान्तये च मर्त्यानां वद नन्दीश तद्व्रतम् ॥ १
नन्दिकेश्वर उवाच—
यत्तद्विश्वात्मनो धाम परं ब्रह्म सनातनम् । सूर्याग्निचन्द्ररूपेण तत्त्रिधा जगति स्थितम् ॥ २
तदाराध्य पुमान्विप्र प्राप्नोति कुशलं सदा । तस्मादादित्यवारेण सदा नक्ताशनो भवेत् ॥ ३
यदा हस्तेन संयुक्त[४]मादित्यस्य च वा[५]सरम् । तदा शनिदिने कुर्यादेकभक्तं विमत्सरः ॥ ४
नक्तमादित्यवारेण भोजयित्वा द्वि[६]जोत्तमान् । पत्रैर्द्वादशसंयुक्तं रक्तचन्दनपङ्कजम् ॥ ५

---

* एषोऽध्यायो न विद्यते ग. पुस्तके ।

---

१ ङ. च परं नरदेव जु° । २ ग. पापैर्विमुक्त° । ३ ङ. °ग्यफलं पुं । ४ ङ. °क्त आदि° । ५ ङ. वासरः । ६ ङ. द्विजन्मनः ।

विलिख्य विन्यसेत्सूर्यं नमस्कारेण पूर्वतः। दिवाकरं तथाऽऽग्नेये विवस्वन्तमतः परम् ॥ ६
भगं तु नैर्ऋते देवं वरुणं पश्चिमे दले। महेन्द्रमनिले तद्वदादित्यं च तथोत्तरे ॥ ७
शान्तमीशानभागे तु नमस्कारेण विन्यसेत्। कर्णिकापूर्वपत्रे तु सूर्यस्य तुरगान्न्यसेत् ॥ ८
दक्षिणेऽर्यमनामानं मार्तण्डं पश्चिमे दले। उत्तरे तु रविं देवं कर्णिकायां च भास्करम् ॥ ९
रक्तपुष्पोदकेनार्घ्यं सतिलारुणचन्दनम्। तस्मिन्पद्मे ततो दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १०
कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा विश्वतोमुखः। यस्मादग्नीन्द्ररूपस्त्वमतः पाहि दिवाकर॥
अग्निमीळे नमस्तुभ्यमिषेत्वोर्जे च भास्कर। अग्न आयाहि वरद नमस्ते ज्योतिषां पते॥१२
अर्घ्यं दत्त्वा विसृजाथ निशि तैलविवर्जितम्। भुञ्जीत वत्सरान्ते तु काञ्चनं कमलोत्तमम्॥
पुरुषं च यथाशक्त्या कारयेद्द्विभुजं तथा ॥ १३

सुवर्णशृङ्गीं कपिलां महार्घ्यां रौप्यैः खुरैः कांस्यदोहां सवत्साम्।
पूर्णे गुडस्योपरि ताम्रपात्रे निधाय पद्मं पुरुषं च दद्यात् ॥ १४
संपूज्य रक्ताम्बरमाल्यधूपैर्द्विजं च रक्तैरथ हेमशृङ्गैः।
संकल्पयित्वा पुरुषं सपद्मं दद्यादनेकव्रतदानकाय ॥
अव्यङ्गरूपाय जितेन्द्रियाय कुटुम्बिने देयमनुद्धताय ॥ १५
नमो नमः पापविनाशनाय विश्वात्मने सप्ततुरंगमाय।
सामर्ग्यजुर्धामनिधे विधात्रे भवाब्धिपोताय जगत्सवित्रे ॥ १६
इत्यनेन विधिना समाचरेदब्दमेकमिह यस्तु मानवः।
सोऽधिरोहति विनष्टकल्मषः सूर्यधाम धुतचामरावलिः ॥ १७
धर्मसंक्षयमवाप्य भूपतिः शोकदुःखभयरोगवर्जितः।
द्वीपसप्तकपतिः पुनः पुनर्धर्ममूर्तिरमितौजसा युतः ॥ १८
या च भर्तृगुरुदेवतत्परा वेदमूर्तिदिननक्तमाचरेत्।
साऽपि लोकममरेशवन्दिता याति नारद रवेर्न संशयः ॥ १९
यः पठेदपि शृणोति मानवः पठ्यमानमथ वाऽनुमोदते।
सोऽपि शक्रभुवनस्थितोऽमरैः पूज्यते वसति चाक्षयं दिवि ॥ २०

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदित्यवारकल्पो नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४५३४ ॥

अथाष्टनवतितमोऽध्यायः।

नन्दिकेश्वर उवाच—

अथान्यदपि वक्ष्यामि संक्रान्त्युद्यापने फलम्। यदक्षयं परे लोके सर्वकामफलप्रदम् ॥ १
अयने विषुवे वाऽपि संक्रान्तिव्रतमाचरेत्। पूर्वेद्युरेकभक्तेन दन्तधावनपूर्वकम् ॥
संक्रान्तिवासरे प्रातस्तिलैः स्नानं विधीयते ॥ २

---

१ ङ. °मेय्यां वि°। २ °न्द्रम'लिखेत्तद्व°। ३ घ. °वन्नाम्। ४ घ. ङ. °थवा पिशङ्गैः। ५ घ. ङ. °लिः कर्म°। ६ घ. °रा देवम्°।

रविसंक्रमणे भूमौ चन्दनेनाष्टपत्रकम् । पद्मं सकर्णिकं कुर्यात्तस्मिन्नावाहयेद्रविम् ॥ ३
कर्णिकायां न्यसेत्सूर्यमादित्यं पूर्वतस्ततः । नम उष्णार्चिषे याम्ये नमो ऋङ्मण्डलाय च॥
नमः सवित्रे नैर्ऋत्ये वारुणे तपनं पुनः । वायव्ये तु भगं न्यस्य पुनः पुनरथार्चयेत् ॥ ५
मार्तण्डमुत्तरे विष्णुमीशाने विन्यसेत्सदा । गन्धमाल्यफलैर्भक्ष्यैः स्थण्डिले पूजयेत्ततः ॥ ६
द्विजाय सोदकुम्भं च घृतपात्रं हिरण्मयम् । कमलं च यथाशक्त्या कारयित्वा निवेदयेत्॥
चन्दनोदकपुष्पैश्च देवायार्घ्यं न्यसेद्भुवि । विश्वाय विश्वरूपाय विश्वधाम्ने स्वयंभुवे ॥
नमोऽनन्त नमो धात्रे ऋक्सामयजुषां पते ॥ ८
अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् । वत्सरान्तेऽथवा कुर्यात्सर्वं द्वादशधा नरः॥९

संवत्सरान्ते घृतपायसेन संतर्प्य वह्निं द्विजपुंगवांश्च ।
कुम्भान्पुनर्द्वादश धेनुयुक्तान्सरत्नहैरण्मयपद्मयुक्तान् ॥ १०
पयस्विनीः शीलवतीश्च दद्याद्धेमैः शृङ्गैः रौप्यखुरैश्च युक्ताः ।
गावोऽष्ट वा सप्त सकांस्यदोहा माल्याम्बरा वा चतुरोऽप्यशक्तः ॥
दौर्गत्ययुक्तः कपिलामथैकां निवेदयेद्ब्राह्मणपुंगवाय ॥ ११
हेमीं च दद्यात्पृथिवीं सशेषामाकार्य रूप्यामथ वा च ताम्रीम् ।
पैष्टीमशक्तः प्रतिमां विधाय सौवर्णसूर्येण समं प्रदद्यात् ॥
न वित्तशाठ्यं पुरुषोऽत्र कुर्यात्कुर्वन्नधो याति न संशयोऽत्र ॥ १२
यावन्महेन्द्रप्रमुखैर्नगेन्द्रैः पृथ्वी च सप्ताब्धियुतेह तिष्ठेत् ।
तावत्स गन्धर्वगणैरशेषैः संपूज्यते नारद नाकपृष्ठे ॥ १३
ततस्तु कर्मक्षयमाप्य सप्तद्वीपाधिपः स्यात्कुलशीलयुक्तः ।
सृष्टेर्मुखेऽव्यङ्गवपुः सभार्यः प्रभूतपुत्रान्वयवन्दिताङ्घ्रिः ॥ १४
इति पठति शृणोति वाऽथ भक्त्या विधिमखिलं रविसंक्रमस्य पुण्यम् ।
मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरपतेर्भवने प्रपूज्यते च ॥ १५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे संक्रान्त्युद्यापनविधिर्नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४५४९ ॥

अथ नवनवतितमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

शृणु नारद वक्ष्यामि विष्णोर्व्रतमनुत्तमम् । विभूतिद्वादशी नाम सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ १
कार्तिके चैत्रवैशाखे मार्गशीर्षे च फाल्गुने । आषाढे वा दशम्यां तु शुक्लायां लघुभुङ्नरः॥
कृत्वा सायंतनीं संध्यां गृह्णीयान्नियमं बुधः ॥ २
एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् । द्वादश्यां द्विजसंयुक्तः करिष्ये भोजनं विभो ॥

---

१ ग. ङ. °याद्धेमास्यशृङ्गीः खुरवत्त्रयु° । घ. °याद्धेमास्यरूप्यक्षुरवत्त्रयु° । २ ग. घ. ङ. °शक्त्या । दौ° । ३ ग. च. °क्तः । दिव्यैर्मुखैर्युक्तवपुः । ४ ग. घ. ङ. °स्कृता । का° । ५ ग. घ. ङ. चैव वै° ।

तदविघ्नेन मे यातु सफलं स्याच्च केशव । नमो नारायणायेति वाच्यं च स्वपता निशि ॥ ४
ततः प्रभात उत्थाय कृतस्नानजपः शुचिः । पूजयेत्पुण्डरीकाक्षं शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ ५
विभूतये नमः पादावशोकाय च जानुनी । नमः शिवायेत्यूरू च विश्वमूर्ते नमः कटिम् ॥ ६
कंदर्पाय नमो मेढ्रमादित्याय नमः करौ । दामोदरायेत्युदरं वासुदेवाय च स्तनौ ॥ ७
माधवायेत्युरो विष्णोः कण्ठमुत्कण्ठिने नमः । श्रीधराय मुखं केशान्केशवायेति नारद ॥ ८
पृष्ठं शार्ङ्गधरायेति श्रवणौ वरदाय वै । स्वनाम्ना शङ्खचक्रासिगदाजलजपाणये ॥
शिरः सर्वात्मने ब्रह्मन्नम इत्यभिपूजयेत् ॥ ९
मत्स्यमुत्पलसंयुक्तं हैमं कृत्वा तु शक्तितः । उदकुम्भसमायुक्तमग्रतः स्थापयेद्बुधः ॥ १०
गुडपात्रं तिलैर्युक्तं सितवस्त्राभिवेष्टितम् । रात्रौ जागरणं कुर्यादितिहासकथादिना ॥ ११
प्रभातायां तु शर्वर्यां ब्राह्मणाय कुटुम्बिने । सकाञ्चनोत्पलं देवं सोदकुम्भं निवेदयेत् ॥ १२
यथा न मुच्यसे देव सदा सर्वविभूतिभिः । तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारकर्दमात् ॥ १३
दशावताररूपाणि प्रतिमासं क्रमान्मुने । दत्तात्रेयं तथा व्यासमुत्पलेन समन्वितम् ॥
दद्यादेवं समा यावत्पाषण्डानभिवर्जयेत् ॥ १४
समाप्यैवं यथाशक्त्या द्वादश द्वादशीः पुनः । संवत्सरान्ते लवणपर्वतेन समन्विताम् ॥
शय्यां दद्यान्मुनिश्रेष्ठ गुरवे धेनुसंयुताम् ॥ १५
ग्रामं च शक्तिमान्दद्यात्क्षेत्रं वा भवनान्वितम् । गुरुं संपूज्य विधिवद्वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ १६
अन्यानपि यथाशक्त्या भोजयित्वा द्विजोत्तमान् । तर्पयेद्वस्त्रगोदानै रत्नौघधनसंचयैः ॥
अल्पवित्तो यथाशक्त्या स्तोकं स्तोकं समाचरेत् ॥ १७
यश्चाप्यतीव निःस्वः स्याद्भक्तिमान्माधवं प्रति । पुष्पार्चनाविधानेन स कुर्याद्वत्सरद्वयम् ॥ १८
अनेन विधिना यस्तु विभूतिद्वादशीव्रतम् । कुर्यात्पापविनिर्मुक्तः पितॄणां तारयेच्छतम् ॥ १९
जन्मनां शतसाहस्रं न शोकफलभाग्भवेत् । न च व्याधिर्भवेत्तस्य न दारिद्र्यं न बन्धनम्
वैष्णवो वाऽथ शैवो वा भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ २०
यावद्युगसहस्राणां शतमष्टोत्तरं भवेत् । तावत्स्वर्गे वसेद्ब्रह्मन्भूपतिश्च पुनर्भवेत् ॥ २१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विष्णुव्रतं नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४५७० ॥

अथ शततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

पुरा रथंतरे कल्पे राजाऽऽसीत्पुष्पवाहनः । नाम्ना लोकेषु विख्यातस्तेजसा सूर्यसंनिभः ॥ १
तपसा तस्य तुष्टेन चतुर्वक्त्रेण नारद । कमलं काञ्चनं दत्तं यथाकामगमं मुने ॥ २
लोकैः समस्तैर्नगरवासिभिः सहितो नृपः । द्वीपानि सुरलोकं च यथेष्टं व्यचरत्तदा ॥ ३

---

१ ग. च. °तु साफल्यं मधुसूदन । न° । २ घ. °य साविश्यष्टशतं जपेत् । पू° । ३ ग. ङ. धनदाय । घ. धनदस्य । ४ ग च. °रसागरात् । ५ ग. °रत्नय° । ६ घ. °स्तं स एवं फ° ।

कल्पादौ सप्तमं द्वीपं तस्य पुष्करवासिनः । लोके[1] च पूजितं यस्मात्पुष्करद्वीपमुच्यते[2] ॥ ४
दैवेन ब्रह्मणा दत्तं यानमस्य यतोऽम्बुजम् । पुष्पवाहनमित्याहुस्तस्मात्तं देवदानवाः ॥ ५

नागम्यमस्यास्ति जगत्त्रयेऽपि ब्रह्माम्बुजस्थस्य तपोऽनुभावात् ।
पत्नी च तस्याप्रतिमा मुनीन्द्र नारीसहस्रैरभितोऽभिनन्द्या ॥
नाम्ना च[4] लावण्यवती बभूव सा पार्वतीवेष्टतमा भवस्य ॥ ६
तस्याऽऽत्मजानामयुतं बभूव धर्मात्मनामग्र्यधनुर्धराणाम् ।
तदाऽऽत्मनः सर्वमवेक्ष्य राजा मुहुर्मुहुर्विस्मयमाससाद[5] ॥
सोऽभ्यागतं वीक्ष्य मुनिप्रवीरं प्राचेतसं वाक्यमिदं बभाषे ॥ ७

राजोवाच—

कस्माद्विभूतिरमलामरमर्त्यपूज्या जाता च सर्वविजितामरसुन्दरीणाम् ।
भार्या ममाल्पतपसा परितोषितेन दत्तं ममाम्बुजगृहं च मुनीन्द्र धात्रा ॥ ८
यस्मिन्प्रविष्टमपि कोटिशतं नृपाणां सामात्यकुञ्जररथौघजनावृतानाम् ।
नो लक्ष्यते क्व गतमम्बरमध्य इन्दुस्तारागणैरिव गतः परितः स्फुरद्भिः ॥ ९
तस्मात्किमन्यजननीजठरोद्भवेन धर्मादिकं कृतमशेषफलाप्तिहेतुः ।
भगवन्मयाऽथ तनयैरथवाऽनयाऽपि भद्रं यदेतदखिलं कथय प्रचेतः ॥ १०
मुनिरभ्यधादथ भवान्तरितं समीक्ष्य पृथ्वीपतेः प्रसभमद्भुतहेतुवृत्तम् ।
जन्माभवत्तव तु लुब्धकुलेऽतिघोरे जातस्त्वमप्यनुदिनं किल पापकारी ॥ ११
वपुरप्यभूत्तव पुनः पुरुषाङ्गसंधिदुर्गन्धिसत्त्वभुजगावरणं समन्तात् ।
न च ते सुहृन्न सुतबन्धुजनो न तातस्त्वादृक्स्वसा न जननी च तदाऽभिशस्ता
अभिसंगता परमभीष्टतमा विमुखी महीश तव योषिदियम् ।
अभूदनावृष्टिरतीव रौद्रा कदाचिदाहारनिमित्तमस्मिन् ॥
क्षुत्पीडितेनाथ तदा न किंचिदासादितं धान्यफलामिषाद्यम् ॥ १३
अथाभिदृष्टं महदम्बुजाढ्यं सरोवरं पङ्कपरीतरोधः ।
पद्मान्यथाऽऽदाय ततो बहूनि गतः पुरं वैदिशनामधेयम् ॥ १४
तन्मौल्यलाभाय पुरं समस्तं भ्रान्तं त्वयाऽशेषमहस्तदाऽऽसीत् ।
क्रेता न कश्चित्कमलेषु जातः श्रान्तो भृशं क्षुत्परिपीडितश्च ॥ १५

उपविष्टस्त्वमेकस्मिन्सभार्यो भवनाङ्गणे । अथ मङ्गलशब्दश्च त्वया रात्रौ महाञ्छ्रुतः ॥ १६
सभार्यस्तत्र गतवान्यत्रासौ मङ्गलध्वनिः । तत्र मण्डपमध्यस्था विष्णोरर्चाऽवलोकिता १७
वेश्याऽनङ्गवती नाम विभूतिद्वादशीव्रतम् । समाप्तौ माघमासस्य[11] लवणाचलमुत्तमम् ॥ १८
निवेदयन्ती गुरवे शय्यां चोपस्करान्विताम् । अलंकृत्य हृषीकेशं सौवर्णामरपादपम्[12] ॥ १९

१ ग. ङ. च. केन पू° । २ ग. ङ च. °ते तदेव ब्र° । ३ घ. °वाः । न साम्य° । ४ घ. च लीलावति नामाऽभूत्सा पा° । ५ ग. घ. °द । सभाग° । ६ ग. ङ. रचला । ७ ग. ङ. °रीयम् । भा° । ८ ग. °तुः । सम्यङ्मया° । ९ ङ. °नोऽपि तादृङ्नान्यो जनो न ज° । ग. °नोऽपि तादृङ्ना च स्वभार्या जननी च तादृक् । अभिसंमता । १० ग. ङ. च. °माप्य मा° । ११ ग. ङ. च. °स्य द्वादश्यां लवणाचलम् । नि° । १२ ग. ङ. °दपाम् । तां ।

तां तु दृष्ट्वा ततस्ताभ्यामिदं च परिचिन्तितम्। किमेभिः कमलैः कार्यं वरं विष्णुरलंकृतः॥२०
इति भक्तिस्तदा जाता दंपत्योस्तु नराधिप। तत्प्रसङ्गात्समभ्यर्च्य केशवं लवणाचलम् ॥
शय्या च पुष्पप्रकरैः पूजिता भूश्च सर्वतः ॥ २१
अथानङ्गवती तुष्टा तयोर्धनशतत्रयम् । दीयतामादिदेशाथ कलधौतशतत्रयम् ॥ २२
न गृहीतं ततस्ताभ्यां महुसत्त्वावलम्बनात् । अनङ्गवत्या च पुनस्तयोरन्नं चतुर्विधम् ॥
आनीय व्याहृतं चात्र भुज्यतामिति भूपते ॥ २३
ताभ्यां तु तदपि त्यक्तं भोक्ष्यावो वै वरानने । प्रसङ्गादुपवासेन तवाद्य सुखमावयोः॥२४
जन्मप्रभृति पापिष्ठौ कुकर्माणौ दृढव्रते। तत्प्रसङ्गात्तयोर्मध्ये धर्मलेशस्तु तेऽनघ ॥ २५
इति जागरणं ताभ्यां तत्प्रसङ्गादनुष्ठितम्। प्रभाते च तया दत्ता शय्या सलवणाचला ॥ २६
ग्रामाश्च गुरवे भक्त्या विप्रेषु द्वादशैव तु। वस्त्रालंकारसंयुक्ता गावश्च करकान्विताः ॥ २७
भोजनं च सुहृन्मित्रदीनान्धकृपणैः समम् । तच्च लुब्धकदांपत्यं पूजयित्वा विसर्जितम् ॥२८
स भवाँल्लुब्धको जातः सपत्नीको नृपेश्वरः । पुष्करप्रकरात्तस्मात्केशवस्य च पूजनात्॥ २९
विनष्टाशेषपापस्य तव पुष्करमन्दिरम् । तस्य सत्त्वस्य माहात्म्यादल्पेन तपसा नृप ॥ ३०
यथाकामगमं जातं लोकनाथश्चतुर्मुखः । संतुष्टस्तव राजेन्द्र ब्रह्मरूपी जनार्दनः ॥ ३१
साऽप्यनङ्गवती वेश्या कामदेवस्य सांप्रतम्। पत्नी सपत्नी संजाता रत्याः प्रीतिरिति श्रुता ॥
लोकेष्वानन्दजननी सकलामरपूजिता ॥ ३२
तस्मादुत्सृज्य राजेन्द्र पुष्करं तन्महीतले । गङ्गातटं समाश्रित्य विभूतिद्वादशीव्रतम् ॥
कुरु राजेन्द्र निर्वाणमवश्यं समवाप्स्यसि ॥ ३३

नन्दिकेश्वर उवाच—

इत्युक्त्वा स मुनिर्ब्रह्मंस्तत्रैवान्तरधीयत । राजा यथोक्तं च पुनरकरोत्पुष्पवाहनः ॥ ३४
इदमाचरतो ब्रह्मन्नखण्डव्रतमाचरेत् । यथाकथंचित्कमलैर्द्वादश द्वादशीर्मुने ॥ ३५
कर्तव्याः शक्तितो देया विप्रेभ्यो दक्षिणाऽनघ। न वित्तशाठ्यं कुर्वीत भक्त्या तुष्यति केशवः
इति कलुषविदारणं जनानामपि पठतीह शृणोति चाथ भक्त्या ।
मतिमपि च ददाति देवलोके वसति स कोटिशतानि वत्सराणाम् ॥ ३७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नन्दिनारदसंवादे विभूतिद्वादशीव्रतं नाम शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४६०७ ॥

अथैकाधिकशततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि व्रतषष्ठीमनुत्तमाम्। रुद्रेणाभिहितां दिव्यां महापातकनाशनम् ॥ १
नक्तमब्दं[3] चरित्वा तु गवा सार्धं कुटुम्बिने। हैमं चक्रं त्रिशूलं च दद्याद्विप्राय वाससी ॥ २
शिवरूपस्ततोऽस्माभिः शिवलोके स मोदते। एतद्देवव्रतं नाम महापातकनाशनम् ॥ ३

---

१ ग. ङ. °मं प्रादाल्लोक° । २ ग. °शी मुने । कर्तव्या श° । घ. °शी शुभे । कर्तव्या श° । ३ ग. °मब्दं च°।

यस्त्वेकभक्तेन समां शिवं हैमवृषान्वितम् । धेनुं तिलमयीं दद्यात्स पदं याति शांकरम् ॥
४
एतद्रुद्रव्रतं नाम पापशोकविनाशनम् ॥
यस्तु नीलोत्पलं हैमं शर्करापात्रसंयुतम् । एकान्तरितनक्ताशी समान्ते वृषसंयुतम् ॥
५
स वैष्णवं पदं याति लीलाव्रतमिदं स्मृतम् ॥
आषाढादिचतुर्मासमभ्यङ्गं वर्जयेन्नरः । भोजनोपस्करं दद्यात्स याति भवनं हरेः ॥
६
जने प्रीतिकरं नृणां प्रीतिव्रतमिहोच्यते ॥
वर्जयित्वा मधौ यस्तु दधिक्षीरघृतैक्षवम् । दद्याद्वस्त्राणि सूक्ष्माणि रसपात्रैश्च संयुतम् ॥ ७
संपूज्य विप्रमिथुनं गौरी मे प्रीयतामिति । एतद्गौरीव्रतं नाम भवानीलोकदायकम् ॥ ८
पुष्यादौ यस्त्रयोदश्यां कृत्वा नक्तं मधौ पुनः । अशोकं काञ्चनं दद्यादिक्षुयुक्तं दशाङ्गुलम् ॥ ९
विप्राय वस्त्रसंयुक्तं प्रद्युम्नः प्रीयतामिति । कल्पं विष्णुपदे स्थित्वा विशोकः स्यात्पुनर्नरः ॥
१०
एतत्कामव्रतं नाम सदा शोकविनाशनम् ॥
आषाढादिव्रतं यस्तु वर्जयेन्नखकर्तनम् । वार्ताकं च चतुर्मासं मधुसर्पिर्घटान्वितम् ॥ ११
कार्तिक्यां तत्पुनर्हैमं ब्राह्मणाय निवेदयेत् । स रुद्रलोकमाप्नोति शिवव्रतमिदं स्मृतम् ॥ १२
वर्जयेद्यस्तु पुष्पाणि हेमन्तशिशिरावृतू । पुष्पत्रयं च फाल्गुन्यां कृत्वा शक्त्या च काञ्चनम् ॥
दद्याद्द्विकालवेलायां प्रीयेतां शिवकेशवौ । दत्त्वा परं पदं याति सौम्यव्रतमिदं स्मृतम् ॥ १४
फाल्गुन्यादितृतीयायां लवणं यस्तु वर्जयेत् । समाप्ते शयनं दद्याद्गृहं चोपस्करान्वितम् ॥ १५
संपूज्य विप्रमिथुनं भवानी प्रीयतामिति । गौरीलोके वसेत्कल्पं सौभाग्यव्रतमुच्यते ॥ १६
संध्यामौनं ततः कृत्वा समान्ते घृतकुम्भकम् । वस्त्रयुग्मं तिलान्घण्टां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
सारस्वतं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् । एतत्सारस्वतं नाम रूपविद्याप्रदायकम् ॥ १८
लक्ष्मीमभ्यर्च्य पञ्चम्यामुपवासी भवेन्नरः । समान्ते हेमकमलं दद्याद्धेनुसमन्वितम् ॥ १९
स वैष्णवं पदं याति लक्ष्मीवाञ्जन्मजन्मनि । एतत्संपद्व्रतं नाम सदा पापविनाशनम् ॥ २०
कृत्वोपलेपनं शंभोरग्रतः केशवस्य च । यावदब्दं पुनर्दद्याद्धेनुं जलघटान्विताम् ॥ २१
जन्मायुतं स राजा स्यात्ततः शिवपुरं व्रजेत् । एतदायुर्व्रतं नाम सर्वकामप्रदायकम् ॥ २२
अश्वत्थं भास्करं गङ्गां प्रणम्यैकत्र वाग्यतः । एकभक्तं नरः कुर्यादब्दमेकं विमत्सरः ॥ २३
व्रतान्ते विप्रमिथुनं पूज्यं धेनुत्रयान्वितम् । वृक्षं हिरण्मयं दद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥
२४
एतत्कीर्तिव्रतं नाम भूतिकीर्तिफलप्रदम् ।
घृतेन स्नपनं कुर्याच्छंभोर्वा केशवस्य च । अक्षताभिः सुपुष्पाभिः कृत्वा गोमयमण्डलम् ॥ २५
तिलधेनुसमोपेतं समान्ते हेमपङ्कजम् । शुद्धमष्टाङ्गुलं दद्याच्छिवलोके महीयते ॥
२६
सामगाय ततश्चैतत्सामव्रतमिहोच्यते ॥
नवम्यामेकभक्तं तु कृत्वा कन्याश्च शक्तितः । भोजयित्वाऽऽसनं दद्याद्धैमकञ्चुकवाससी ॥
हैमं सिंहं च विप्राय दत्त्वा शिवपदं व्रजेत् । जन्मार्बुदं सुरूपः स्याच्छत्रुभिश्चापराजितः ॥
२८
एतद्वीरव्रतं नाम नारीणां च सुखप्रदम् ॥

---

१ ग. रः । भाज° । २ ग° °स्त्रयुग्मं च प्र° । ३ ग. °र्पिः समन्वि° । घ. °र्पिर्गुणान्वि° । ४ घ. च. °नर्होमं ब्रा° ।
५ क. °मान्ते श° । ६ ग. लक्ष्मीः स्याजन्मज° ।

यावत्समा भवेद्यस्तु पञ्चदश्यां पयोव्रतः। समान्ते श्राद्धकृद्दद्यात्पञ्च गास्तु पयस्विनीः ॥२९
वासांसि च पिशङ्गानि जलकुम्भयुतानि च। स याति वैष्णवं लोकं पितॄणां तारयेच्छतम् ॥
कल्पान्ते राजराजः स्यात्पितृव्रतमिदं स्मृतम् ॥
३०
चैत्रादिचतुरो मासाञ्जलं दद्यादयाचितम्। व्रतान्ते मणिकं दद्यादन्नवस्त्रसमन्वितम् ॥ ३१
तिलपात्रं हिरण्यं च ब्रह्मलोके महीयते। कल्पान्ते भूपतिर्नूनमानन्दव्रतमुच्यते ॥ ३२
पञ्चामृतेन स्नपनं कृत्वा संवत्सरं विभोः। वत्सरान्ते पुनर्दद्याद्धेनुं पञ्चामृतेन हि ॥ ३३
विप्राय दद्याच्छङ्खं च स पदं याति शांकरम्। राजा भवति कल्पान्ते धृतिव्रतमिदं स्मृतम् ॥
वर्जयित्वा पुमान्मांसमब्दान्ते गोप्रदो भवेत्। तद्वद्धेममृगं दद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥
अहिंसाव्रतमित्युक्तं कल्पान्ते भूपतिर्भवेत् ॥
३५
माघमास्युषसि स्नानं कृत्वा दांपत्यमर्चयेत्। भोजयित्वा यथाशक्त्या माल्यवस्त्रविभूषणः ॥
सूर्यलोके वसेत्कल्पं सूर्यव्रतमिदं स्मृतम् ॥
३६
आषाढादि चतुर्मासं प्रातःस्नायी भवेन्नरः। विप्रेषु भोजनं दद्यात्कार्तिक्यां गोप्रदो भवेत् ॥
स वैष्णवं पदं याति विष्णुव्रतमिदं शुभम् ॥
३७
अयनादयनं यावद्वर्जयेत्पुष्पसर्पिषी। तदन्ते पुष्पदामानि घृतधेन्वा सहैव तु ॥ ३८
दत्त्वा शिवपदं गच्छेद्विप्राय घृतपायसम्। एतच्छीलव्रतं नाम शीलारोग्यफलप्रदम् ॥ ३९
संध्यादीपप्रदो यस्तु समां तैलं विवर्जयेत्। समान्ते दीपिकां दद्याच्चक्रशूले च काञ्चने ॥ ४०
वस्त्रयुग्मं च विप्राय तेजस्वी स भवेदिह। रुद्रलोकमवाप्नोति दीप्तिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ४१
कार्तिक्यादितृतीयायां प्राश्य गोमूत्रयावकम्। नक्तं चरेदब्दमेकमब्दान्ते गोप्रदो भवेत् ॥४२
गौरीलोके वसेत्कल्पं ततो राजा भवेदिह। एतद्रुद्रव्रतं नाम सदा कल्याणकारकम् ॥ ४३
वर्जयेच्चैत्रमासे च यश्च गन्धानुलेपनम्। शुक्तिं गन्धभृतां दत्त्वा विप्राय सितवाससी ॥
वारुणं पदमाप्नोति दृढव्रतमिदं स्मृतम् ॥
४४
वैशाखे पुष्पलवणं वर्जयित्वाऽथ गोप्रदः। भूत्वा विष्णुपदे कल्पं स्थित्वा राजा भवेदिह ॥
एतत्कान्तिव्रतं नाम कान्तिकीर्तिफलप्रदम्।
४५
ब्रह्माण्डं काञ्चनं कृत्वा तिलराशिसमन्वितम्। त्र्यहं तिलप्रदो भूत्वा वह्निं संतर्प्य सद्द्विजम्
संपूज्य विप्रदांपत्यं माल्यवस्त्रविभूषणैः। शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वं विश्वात्मा प्रीयतामिति ॥ ४७
पुण्येऽह्नि दद्यात्स परं ब्रह्म यात्यपुनर्भवम्। एतद्ब्रह्मव्रतं नाम निर्वाणपददायकम् ॥ ४८
यश्चोभयमुखीं दद्यात्प्रभूतकनकान्विताम्। दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेत्स याति परमं पदम् ॥
एतद्धेनुव्रतं नाम पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
४९
त्र्यहं पयोव्रते स्थित्वा काञ्चनं कल्पपादपम्। पलादूर्ध्वं यथाशक्त्या तण्डुलैस्तूपसंयुतम् ॥
दत्त्वा ब्रह्मपदं याति कल्पव्रतमिदं स्मृतम् ॥
५०
मासोपवासी यो दद्याद्धेनुं विप्राय शोभनाम्। स वैष्णवं पदं याति भीमव्रतमिदं स्मृतम् ॥
दद्याद्विंशत्पलादूर्ध्वं महीं कृत्वा तु काञ्चनीम्। दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेद्रुद्रलोके महीयते ॥
धराव्रतमिदं प्रोक्तं सप्तकल्पशतानुगम् ॥
५२

---

१ घ. °व्रती। स°। २ ग. 'मूर्तैर्युताम्। वि°। ३ ग. विप्रेभ्यो। ४ ग. 'ष्पमन्नानि। घ. ष्पमन्नादि घृ'। ५ ग. ङ. समास्तैलं।

माघे मासेऽथवा चैत्रे गुडधेनुप्रदो भवेत् । गुडव्रतस्तृतीयायां गौरीलोके महीयते ॥
महाव्रतमिदं नाम परमानन्दकारकम् ॥ ५३
पक्षोपवासी यो दद्याद्विप्राय कपिलाद्वयम् । ब्रह्मलोकमवाप्नोति देवासुरसुपूजितम् ॥
कल्पान्ते राजराजः स्यात्प्रभाव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५४
वत्सरं त्वेकभक्ताशी सभक्ष्यजलकुम्भदः । शिवलोके वसेत्कल्पं प्राप्तिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५५
नक्ताशी चाष्टमीषु स्याद्वत्सरान्ते च धेनुदः । पौरंदरं पुरं याति सुगतिव्रतमुच्यते ॥ ५६
विप्रायेन्धनदो यस्तु वर्षादिचतुरस्त्वृतून् । घृतधेनुप्रदोऽन्ते च स परं ब्रह्म गच्छति ॥
वैश्वानरव्रतं नाम सर्वपापविनाशनम् ॥ ५७
एकादश्यां च नक्ताशी यश्चक्रं विनिवेदयेत् । समान्ते वैष्णवं हैमं स विष्णोः पदमाप्नुयात् ॥
एतत्कृष्णव्रतं नाम कल्पान्ते राज्यभाग्भवेत् ॥ ५८
पायसाशी समान्ते तु दद्याद्विप्राय गोयुगम् । लक्ष्मीलोकमवाप्नोति ह्येतद्देवीव्रतं स्मृतम् ॥ ५९
सप्तम्यां नक्तभुग्दद्यात्समान्ते गां पयस्विनीम् । सूर्यलोकमवाप्नोति भानुव्रतमिदं स्मृतम् ॥
चतुर्थ्यां नक्तभुग्दद्यादब्दान्ते हेमवारणम् । व्रतं वैनायकं नाम शिवलोकफलप्रदम् ॥ ६१
महाफलानि यस्त्यक्त्वा चतुर्मासं द्विजातये । हैमानि कार्तिके दद्याद्गोयुगेन समन्वितम् ॥
एतत्फलव्रतं नाम विष्णुलोकफलप्रदम् ॥ ६२
यश्चोपवासी सप्तम्यां समान्ते हैमपङ्कजम् । गाश्च वै शक्तितो दद्याद्धेमान्नघटसंयुताः ॥
एतत्सौरव्रतं नाम सूर्यलोकफलप्रदम् ॥ ६३
द्वादश द्वादशीर्यस्तु समाप्योपोषणेन च । गोवस्त्रकाञ्चनैर्विप्रान्पूजयेच्छक्तितो नरः ॥
परमं पदमाप्नोति विष्णुव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६४
कार्तिक्यां च वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् । शैवं पदमवाप्नोति वार्षव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६५
कृच्छ्रान्ते गोप्रदः कुर्याद्भोजनं शक्तितः पदम् । विप्राणां शांकरं याति प्राजापत्यमिदं व्रतम् ॥
चतुर्दश्यां तु नक्ताशी समान्ते गोधनप्रदः । शैवं पदमवाप्नोति त्रैयम्बकमिदं व्रतम् ॥ ६७
सप्तरात्रोषितो दद्याद्घृतकुम्भं द्विजातये । घृतव्रतमिदं प्राहुर्ब्रह्मलोकफलप्रदम् ॥ ६८
आकाशशायी वर्षासु धेनुमन्ते पयस्विनीम् । शक्रलोके वसेन्नित्यमिन्द्रव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६९
अनग्निपक्वमश्नाति तृतीयायां तु यो नरः । गां दत्त्वा शिवमभ्येति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
इह चाऽऽनन्दकृत्पुंसां श्रेयोव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७०
हैमं पलद्वयादूर्ध्वं रथमश्वयुगान्वितम् । ददत्कृतोपवासः स्याद्दिवि कल्पशतं वसेत् ॥
कल्पान्ते राजराजः स्यादश्वव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७१
तद्वद्धेमरथं दद्यात्करिभ्यां संयुतं नरः । सत्यलोके वसेत्कल्पं सहस्रमथ भूपतिः ॥
भवेदुपोषितो भूत्वा करिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७२
उपवासं परित्यज्य समान्ते गोप्रदो भवेत् । यक्षाधिपत्यमाप्नोति सुखव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७३
निशि कृत्वा जले वासं प्रभाते गोप्रदो भवेत् । वारुणं लोकमाप्नोति वरुणव्रतमुच्यते ॥ ७४
चान्द्रायणं च यः कुर्याद्धैमं चन्द्रं निवेदयेत् । चन्द्रव्रतमिदं प्रोक्तं चन्द्रलोकफलप्रदम् ॥ ७५

---

१ ङ. 'रगणार्चित°' । २ घ. '°ति विष्णुव्र' । ३ ग. घ. समाप्ते ।

ज्येष्ठे पञ्चतपाः सायं हेमधेनुप्रदो दिवम्। यात्यष्टमीचतुर्दश्यो रुद्रव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७६
सकृद्वितानकं कुर्यात्तृतीयायां शिवालये। समान्ते धेनुदो याति भवानीव्रतमुच्यते ॥ ७७
माघे निश्यार्द्रवासाः स्यात्सप्तम्यां गोप्रदो भवेत्। दिवि कल्पमुषित्वेह राजा स्यात्पवनं व्रतम्
त्रिरात्रोपोषितो दद्यात्फाल्गुन्यां भवनं शुभम्। आदित्यलोकमाप्नोति धामव्रतमिदं स्मृतम्
त्रिसंध्यं पूज्य दांपत्यमुपवासी विभूषणैः। अन्नं गाश्च समाप्नोति मोक्षमिन्द्रव्रतादिह ॥ ८०
दत्त्वा सितद्वितीयायामिन्दोर्लवणभाजनम्। समान्ते गोप्रदो याति विप्राय शिवमन्दिरम् ॥
कल्पान्ते राजराजः स्यात्सोमव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ८१
प्रतिपद्येकभक्ताशी समान्ते कपिलाप्रदः। वैश्वानरपदं याति शिवव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ८२
दशम्यामेकभक्ताशी समान्ते दशधेनुदः। दिशश्च काञ्चनैर्दद्याद्ब्रह्माण्डाधिपतिर्भवेत् ॥
एतद्विश्वव्रतं नाम महापातकनाशनम् ॥ ८३
यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि व्रतषष्टिमनुत्तमाम्। मन्वन्तरशतं सोऽपि गन्धर्वाधिपतिर्भवेत् ॥ ८४
षष्टिव्रतं नारद पुण्यमेतत्तवोदितं विश्वजनीनमन्यत्।
श्रोतुं तवेच्छा तदुदीरयामि प्रियेषु किं वाऽकथनीयमस्ति ॥ ८५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे षष्टिव्रतमाहात्म्यं नामैकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४६९२ ॥

अथ द्व्यधिकशततमोऽध्यायः।

नन्दिकेश्वर उवाच—
नैर्मल्यं भावशुद्धिश्च विना स्नानं न विद्यते। तस्मान्मनोविशुद्ध्यर्थं स्नानमादौ विधीयते ॥ १
अनुद्धृतैरुद्धृतैर्वा जलैः स्नानं समाचरेत्। तीर्थं च कल्पयेद्विद्वान्मूलमन्त्रेण मन्त्रवित्
नमो नारायणायेति मूलमन्त्र उदाहृतः ॥ २
दर्भपाणिस्तु विधिना आचान्तः प्रयतः शुचिः। चतुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समन्ततः ॥
प्रकल्प्याऽऽवाहयेद्गङ्गामेभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः ॥ ३
विष्णोः पादप्रसूताऽसि वैष्णवी विष्णुदेवता। पाहि नस्त्वेनसस्तस्मादाजन्ममरणान्तिकात्
तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत्। दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तानि ते सन्ति जाह्नवि
नन्दिनीत्येव ते नाम देवेषु नलिनीति च। दक्षा पृथ्वी च विहगा विश्वकायाऽमृता शिवा ॥ ६
विद्याधरी सुप्रशान्ता तथा विश्वप्रसादिनी। क्षेमा च जाह्नवी चैव शान्ता शान्तिप्रदायिनी
एतानि पुण्यनामानि स्नानकाले प्रकीर्तयेत्। भवेत्संनिहिता तत्र गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥ ८
सप्तवाराभिजप्तेन करसंपुटयोजितः। मूर्ध्नि कुर्याज्जलं भूयस्त्रिचतुष्पञ्चसप्तकम् ॥
स्नानं कुर्यान्मृदा तद्वदामन्त्र्य तु विधानतः ॥ ९
अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुंधरे। मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ १०

---

१ ग. घ समाप्ते। २ ग. शुभम्। ३ग.घ. समाप्ते। ४ ग. शिखिव्र°। ५ ग. °पि षष्टिव्रतमनुत्तमम्। म°। ६ ग. नमुच्यते°। श्रो°। ७ क. ख. त्राहि। ८ ङ. °हि मामेन°। ९ क. ख. घ. °वि भूम्यन्त°। १० ग. ङ. °जितम्। मू°।

उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना। *मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता ॥
आरुह्य मम गात्राणि सर्वं पापं प्रचोदय॥ ११
मृत्तिके देहि नः पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्। नमस्ते सर्वलोकानां प्रभवारणि सुव्रते॥ १२
एवं स्नात्वा ततः पश्चादाचम्य च विधानतः। उत्थाय वाससी शुक्ले शुद्धे तु परिधाय वै॥
ततस्तु तर्पणं कुर्यात्त्रैलोक्याप्यायनाय वै॥ १३
देवा यक्षास्तथा नागा गन्धर्वाप्सरसोऽसुरा॰ः। क्रूराः सर्पाः सुपर्णाश्च तरवो जम्बुकाः खगाः॰
वाय्वाधारा जलाधारास्तथैवाऽऽकाशगामिनः। निराधाराश्च ये जीवा॰ ये तु धर्मरतास्तथा॥
तेषामाप्यायनायैतद्दीयते सलिलं मया। कृतोपवीती देवेभ्यो निवीती च भवेत्ततः ॥ १६
मनुष्यांस्तर्पयेद्भक्त्या ब्रह्मपुत्रानृषींस्तथा। सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ॥ १७
कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखस्तथा। सर्वे ते तृप्तिमायान्तु मद्दत्तेनाम्बुना सदा ॥१८
मरीचिमत्र्यङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम्। प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ॥
देवब्रह्मऋषीन्सर्वांस्तर्पयेदक्षतोदकैः ॥ १९
अपसव्यं ततः कृत्वा सव्यं जान्वाच्य भूतले। अग्निष्वात्तास्तथा सौम्या हविष्मन्तस्तथो-
ष्मपाः ॥ २०
सुकालिनो बर्हिषदस्तथाऽन्ये वाऽऽज्यपाः पुनः । संतर्प्याः पितरो भक्त्या सतिलोदक-
चन्दनैः ॥ २१
यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च। वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च २२
औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने। वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः ॥
दर्भपाणिस्तु विधिना पितॄन्संतर्पयेद्बुधः॥ २३
पित्रादीन्नामगोत्रेण तथा मातामहानपि। संतर्प्य विधिना भक्त्या इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
येऽबान्धवा बान्धवा वा येऽन्यजन्मनि बान्धवाः। ते तृप्तिमखिलां यान्तु यश्चास्मत्तोऽ-
भिवाञ्छति ॥ २५
ततश्चाऽऽचम्य विधिवदालिखेत्पद्ममग्रतः। अक्षताभिः सपुष्पाभिः सजलारुणचन्दनम् ॥
अर्घ्यं दद्यात्प्रयत्नेन सूर्यनामानि कीर्तयेत् ॥ २६
नमस्ते विष्णुरूपाय नमो विष्णुमुखाय वै। सहस्ररश्मये नित्यं नमस्ते सर्वतेजसे ॥ २७
नमस्ते शिव सर्वेश नमस्ते सर्ववत्सल। जगत्स्वामिन्नमस्तेऽस्तु दिव्यचन्दनभूषित ॥ २८
पद्मासन नमस्तेऽस्तु कुण्डलाङ्गदभूषित। नमस्ते सर्वलोकेश जगत्सर्वं विबोधसे ॥ २९
सुकृतं दुष्कृतं चैव सर्वं पश्यसि सर्वग। सत्यदेव नमस्तेऽस्तु प्रसीद मम भास्कर॥ ३०

* इत आरभ्य प्रतिष्ठितमित्यन्तग्रन्थः ख. ग. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ग. मे । २ ङ. °राः । सर्पाः सुपर्णास्तुरगाः पशवो ज° । ३ ग ङ. °गाः । विद्याधरा जलधरास्त° । ४ क. जीवाः पापे धर्मे रताश्च ये । ते° । ५ ङ. च जानु च भू° । ६ ङ. वाञ्छितम् । तत° । ७ ग. °न्दनैः । अ° । ८ ग. °गत्सुप्तं विबोध्यसे । ङ. गत्सुप्तं निबोध्यसे । ९ ग. सर्वेशः ।

दिवाकर नमस्तेऽस्तु प्रभाकर नमोऽस्तु ते। एवं सूर्यं नमस्कृत्य त्रिः कृत्वाऽथ प्रदक्षिणम्॥
द्विजं गां काञ्चनं स्पृष्ट्वा ततो विष्णुगृहं व्रजेत् ॥ ३१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे स्नानविधिर्नाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४७२३ ॥

अथ त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रयागस्योपवर्णनम्। मार्कण्डेयेन कथितं यत्पुरा पाण्डुसूनवे[1] ॥ १
भारते तु यदा वृत्ते प्राप्तराज्ये पृथासुते। एतस्मिन्नन्तरे राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २
भ्रातृशोकेन संतप्तश्चिन्तयन्स पुनः पुनः। आसीत्सुयोधनो राजा एकादशचमूपतिः ॥ ३
अस्मान्संताप्य बहुशः सर्वे ते निधनं गताः। वासुदेवं समाश्रित्य पञ्च शेषास्तु पाण्डवाः
*हत्वा भीष्मं च द्रोणं च कर्णं चैव महाबलम्। दुर्योधनं च राजानं पुत्रभ्रातृसमन्वितम्॥५
राजानो निहताः सर्वे ये चान्ये शूरमानिनः। किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा॥
धिक्कष्टमिति संचिन्त्य राजा वैक्लव्यमागतः। निर्विचेष्टो निरुत्साहः किंचित्तिष्ठत्यधोमुखः॥७
लब्धसंज्ञो यदा राजा चिन्तयन्स पुनः पुनः। कतरो विनियोगो वा नियमं तीर्थमेव च॥
येनाहं शीघ्रमामुञ्चे महापातकिकिल्बिषात्। यत्र स्थित्वा नरो याति विष्णुलोकमनुत्त-
मम् ॥ ९
कथं पृच्छामि वै कृष्णं येनेदं कारितोऽस्म्यहम्। धृतराष्ट्रं कथं पृच्छे यस्य पुत्रशतं हतम्॥
+व्यासं कथमहं ×पृच्छे यस्य गोत्रक्षयः कृतः। एवं वैक्लव्यमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
रुदन्ति पाण्डवाः सर्वे भ्रातृशोकपरिप्लुताः ॥ ११
ये च तत्र महात्मानः समेताः पाण्डवाः स्मृताः। कुन्ती च द्रौपदी चैव ये च तत्र समागताः ॥
भूमौ निपतिताः सर्वे रुदन्तस्तु समन्ततः ॥ १२
वाराणस्यां मार्कण्डेयस्तेन ज्ञातो युधिष्ठिरः। यथा वैक्लव्यमापन्नो रुदमानस्तु[2] दुःखितः ॥१३
अचिरेणैव कालेन मार्कण्डेयो महातपाः। संप्राप्तो हास्तिनपुरं राजद्वारे ह्यतिष्ठत ॥ १४
द्वारपालोऽपि तं दृष्ट्वा राज्ञः कथितवान्द्रुतम्। त्वां द्रष्टुकामो मार्कण्डो द्वारि तिष्ठत्यसौ मुनिः
त्वरितो धर्मपुत्रस्तु द्वारमागादतः परम् ॥ १५

युधिष्ठिर उवाच—

स्वागतं ते महाभाग स्वागतं ते महामुने। अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम् ॥
अद्य मे पितरस्तुष्टास्त्वयि दृष्टे महामुने। अद्याहं पूतदेहोऽस्मि यत्त्वया सह दर्शनम् ॥१७

नन्दिकेश्वर उवाच—

सिंहासने समास्थाप्य पादशौचार्चनादिभिः। युधिष्ठिरो महात्मा वै पूजयामास तं मुनिम्

* एतच्छ्लोकस्थानेऽयं पाठो ग. ङ. च. पुस्तकेषु—कथं भीष्मश्च कर्णश्च द्रोणश्चैव महाबलः। दुर्योधनश्च राजाऽसौ पुत्रभ्रातृसमन्वित इति। + एतदर्धं न विद्यते क. ख. घ. पुस्तकेषु। × अत्र परस्मैपदाभाव आर्षः।

१ ङ. °वे। वृत्ते तु भारते युद्धे प्रा°। २ क. ग रोदमानस्तु।

ततः स तुष्टो मार्कण्डः पूजितश्चाऽऽह तं नृपम् । आख्याहि त्वरितं राजन्किमर्थं रुदितं त्वया॥
केन वा विक्लवीभूतः का बाधा ते किमप्रियम् ॥ १९

युधिष्ठिर उवाच—

अस्माकं चैव यद्वृत्तं राज्यस्यार्थे महामुने । एतत्सर्वं विदित्वा तु चिन्तावशमुपागतः॥२०

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महाबाहो क्षत्रधर्मव्यवस्थितम् । नैव दृष्टं रणे पापं युध्यमानस्य धीमतः॥२१
किं पुना राजधर्मेण क्षत्रियस्य विशेषतः । तदेवं हृदयं कृत्वा तस्मात्पापं न चिन्तयेत् ॥
ततो युधिष्ठिरो राजा प्रणम्य शिरसा मुनिम् । पप्रच्छ विनयोपेतः सर्वपातकनाशनम्॥२३

युधिष्ठिर उवाच—

पृच्छामि त्वां महाप्राज्ञ नित्यं त्रैलोक्यदर्शिनम् । कथय त्वं समासेन येन मुच्येत किल्बिषात्॥

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महाबाहो सर्वपातकनाशनम् । प्रयागगमनं श्रेष्ठं नराणां पुण्यकर्मणां ॥ २५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४७४८ ॥

अथ चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि पुरा कल्पे यथास्थितम् । ब्रह्मणा देवमुख्येन यथावत्कथितं मुने ॥ १
कथं प्रयागे गमनं नराणां तत्र कीदृशम् । मृतानां का गतिस्तत्र स्नातानां तत्र किं फलम् ॥२
ये वसन्ति प्रयागे तु ब्रूहि तेषां च किं फलम् । एतन्मे सर्वमाख्याहि परं कौतूहलं हि मे ॥ ३

मार्कण्डेय उवाच—

कथयिष्यामि ते वत्स यच्छ्रेष्ठं तत्र यत्फलम् । पुरा हि सर्वविप्राणां कथ्यमानं मया श्रुतम्॥४
आ प्रयागप्रतिष्ठानादा पुराद्वासुकेर्ह्रदात् । कम्बलाश्वतरौ नागौ नागश्च बहुमूलकः ॥
एतत्प्रजापतेः क्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ५
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः । ततो ब्रह्मादयो देवा रक्षां कुर्वन्ति संगताः ॥६
अन्ये च बहवस्तीर्थाः* सर्वपापहराः शुभाः । न शक्याः कथितुं राजन्बहुवर्षशतैरपि ॥
संक्षेपेण प्रवक्ष्यामि प्रयागस्य तु कीर्तनम् ॥ ७
षष्टिर्धनुःसहस्राणि यानि रक्षन्ति जाह्नवीम् । यमुनां रक्षति सदा सविता सप्तवाहनः ॥८

---

* अत्र पुंस्त्वमार्षम् ।

---

१ ग. ङ. च. °हा भाग यन्मां पृच्छसि भारत । एवं सांख्यं च योगं च तीर्थं चैव युधिष्ठिर ॥ किं पुनर्ब्रह्मणा पुण्यं कीर्तितं हि पुरा विभो । प्र° । २ ग. °म् । फलं प्रयागगमने न° । ३ ङ. च. °यागग° । ४ ङ. च. कीर्तितम् । ५ ग. ङ. च. यथेष्टं यच्च तत्फ° । ६ ग. ङ. च. °रा ऋषीणां वि° । ७ ग. ङ. च. तत्र । ८ ग. °ष्टिर्जातु स° ।

प्रयागं तु विशेषेण सदा रक्षति वासवः । मण्डलं रक्षति हरिर्दैवतैः सह संगतः ॥ ९
तं वटं रक्षति सदा शूलपाणिर्महेश्वरः । स्थानं रक्षन्ति वै देवाः सर्वपापहरं शुभम् ॥ १०
अधर्मेणाऽऽवृतो लोको नैव गच्छति तत्पदम् । स्वल्पमल्पतरं पापं यदा ते स्यान्नराधिप ॥
प्रयागं स्मरमाणस्य सर्वमायाति संक्षयम् ॥ ११
दर्शनात्तस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि । मृत्तिकालम्भनाद्वाऽपि नरः पापात्प्रमुच्यते॥१२
पञ्च कुण्डानि राजेन्द्र तेषां मध्ये तु जाह्नवी। प्रयागस्य प्रवेशे तु पापं नश्यति तत्क्षणात्
योजनानां सहस्रेषु गङ्गायाः स्मरणान्नरः । अपि दुष्कृतकर्मा तु लभते परमां गतिम् ॥१४
कीर्तनान्मुच्यते पापादृदृष्ट्वा भद्राणि पश्यति । अवगाह्य च पीत्वा तु पुनात्यासप्तमं कुलम्॥
सत्यवादी जितक्रोधो ह्यहिंसायां व्यवस्थितः । धर्मानुसारी तत्त्वज्ञो गोब्राह्मणहिते रतः॥१६
गङ्गायमुनयोर्मध्ये स्नातो मुच्येत किल्बिषात् । मनसा चिन्तयन्कामानवाप्नोति सुपुष्कलान्
ततो गत्वा प्रयागं तु सर्वदेवाभिरक्षितम् । ब्रह्मचारी वसेन्मासं पितॄन्देवांश्च तर्पयेत् ॥
ईप्सिताँल्लभते कामान्यत्र यत्राभिजायते ॥ १८
तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता । समागता महाभागा यमुना तत्र निम्नगा ॥
तत्र संनिहितो नित्यं साक्षाद्देवो महेश्वरः ॥ १९
दुष्प्राप्यं मानुषैः पुण्यं प्रयागं तु युधिष्ठिर । देवदानवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥
तदुपस्पृश्य राजेन्द्र स्वर्गलोकमुपासते ॥ २०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४७६८ ॥

अथ पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १
आर्तानां हि दरिद्राणां निश्चितव्यवसायिनाम् । स्थानमुक्तं प्रयागं तु नाऽऽख्येयं तु कदाचन॥
व्याधितो यदि वा दीनो वृद्धो वाऽपि भवेन्नरः । गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु प्राणान्परित्यजेत्
दीप्तकाञ्चनवर्णाभैर्विमानैः सूर्यसंनिभैः । गन्धर्वाप्सरसां मध्ये स्वर्गे क्रीडति मानवः ॥
इप्सिताँल्लभते कामान्वदन्ति ऋषिपुंगवाः ॥ ४
सर्वरत्नमयैर्दिव्यैर्नानाध्वजसमाकुलैः । वराङ्गनासमाकीर्णैर्मोदते शुभलक्षणैः ॥ ५
गीतवाद्यविनिर्घोषैः प्रसुप्तः प्रतिबुध्यते । यावन्न स्मरते जन्म तावत्स्वर्गे महीयते ॥ ६
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः । हिरण्यरत्नसंपूर्णे समृद्धे जायते कुले ॥
तदेव स्मरते तीर्थं स्मरणात्तत्र गच्छति ॥ ७
देशस्थो यदि वाऽरण्ये विदेशस्थोऽथवा गृहे । प्रयागं स्मरमाणोऽपि यस्तु प्राणान्परित्यजेत्
ब्रह्मलोकमवाप्नोति वदन्ति ऋषिपुंगवाः ॥ ८
सर्वकामफला वृक्षा मही यत्र हिरण्मयी । ऋषयो मुनयः सिद्धास्तत्र लोके स गच्छति॥९

---

१ ग. ङ. च. शिवः । २ ग. ङ. च. तत्रोप° ।

श्रीसहस्रावृते रम्ये मन्दाकिन्यास्तटे शुभे । मोदते ऋषिभिः सार्धं सुकृतेनेह कर्मणा ॥ १०
सिद्धचारणगन्धर्वैः पूज्यते दिवि दैवतैः । ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् ॥ ११
ततः शुभानि कर्माणि चिन्तयानः पुनः पुनः । गुणवान्वित्तसंपन्नो भवतीह न संशयः ॥१२
कर्मणा मनसा वाचा धर्मसत्यप्रतिष्ठितः । गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु गां संप्रयच्छति ॥ १३
सुवर्णमणिमुक्ताश्च यदि वाऽन्यत्परिग्रहम् । स्वकार्ये पितृकार्ये वा देवताभ्यर्चनेऽपि वा ॥
सफलं तस्य तत्तीर्थं यथावत्पुण्यमाप्नुयात् ॥ १४
एवं तीर्थे न गृह्णीयात्पुण्येष्वायतनेषु च । निमित्तेषु च सर्वेषु ह्यप्रमत्तो भवेद्द्विजः ॥ १५
कपिलां पाटलावर्णां यस्तु धेनुं प्रयच्छति । स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां कांस्यदोहां पयस्विनीम्
प्रयागे श्रोत्रियं सन्तं ग्राहयित्वा यथाविधि । शुक्लाम्बरधरं शान्तं धर्मज्ञं वेदपारगम् ॥ १७
सा गौस्तस्मै प्रदातव्या *गङ्गायमुनसंगमे । वासांसि च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च
यावद्रोमाणि तस्या गोः सन्ति गात्रेषु सत्तम । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १९
यत्रासौ लभते जन्म सा गौस्तस्याभिजायते । न च पश्यति तं घोरं नरकं तेन कर्मणा ॥
उत्तरान्स कुरून्प्राप्य मोदते कालमक्षयम् ॥ २०
गवां शतसहस्रेभ्यो दद्यादेकां पयस्विनीम् । पुत्रान्दारांस्तथा भृत्यान्गौरेका प्रति तारयेत् २१
तस्मात्सर्वेषु दानेषु गोदानं तु विशिष्यते । दुर्गमे विषमे घोरे महापातकसंभवे ॥
गौरेव रक्षां कुरुते तस्माद्देया द्विजोत्तमे ॥ २२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४७९० ॥

अथ षडधिकशततमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—
यथा यथा प्रयागस्य माहात्म्यं कथ्यते त्वया । तथा तथा प्रमुच्येऽहं सर्वपापैर्न संशयः १
भगवन्केन विधिना गन्तव्यं धर्मनिश्चयैः । प्रयागे यो विधिः प्रोक्तस्तन्मे ब्रूहि महामुने २
मार्कण्डेय उवाच—
कथयिष्यामि ते राजंस्तीर्थयात्राविधिक्रमम् । आर्षेण विधिनाऽनेन यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥
प्रयागतीर्थयात्रार्थी यः प्रयाति नरः क्वचित् । बलीवर्दसमारूढः शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥ ४
नरके वसते घोरे गवां क्रोष्टा हि दारुणे । सलिलं न च गृह्णन्ति पितरस्तस्य देहिनः ॥ ५
यैस्तु पुत्रांस्तथा बालान्स्नापयेत्पाययेत्तथा । यथाऽऽत्मना तथा सर्वं दानं विप्रेषु दापयेत् ॥ ६

---

* अत्र ङ्यापोर्बहुलमिति ह्रस्वो वेदितव्यः ।

---

१ ग. सेव्यते । २ ग. °चा सत्यधर्मे प्र° । ३ ग. °टलव° । ङ. °टलैर्वर्णैर्यस्तु । ४ ग. शान्तं । ङ. साधुं । च. श्रान्तं । ५ ग. °त् । स्मृतं सर्वे° । ६ ङ. °श्चये । प्र° । ७ ग. ङ. घ. ते वत्स तीर्थ° । ८ क. °त्रार्थो यः । ९ ग. ङ. च. क्रोधो हि दारुणः । स° । १० ङ. यस्य पुत्राः स्नुषा भार्या पानाय स्नापयेत्त° । ११ ग. °लान्प्रयागे स्नापयेत्त° । १२ ग. यथात्मानं । ङ. °था स्नानं यथा सर्वान्दानं ।

ऐश्वर्यलोभमोहाद्वा गच्छेद्यानेन यो नरः। निष्फलं तस्य तत्सर्वं तस्माद्यानं विवर्जयेत् ॥ ७
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु कन्यां प्रयच्छति। आर्षेणैव विवाहेन यथाविभवसंभवम् ॥ ८
न स पश्यति तं घोरं नरकं तेन कर्मणा। उत्तरान्स कुरून्गत्वा मोदते कालमक्षयम् ॥
पुत्रान्दारांश्च लभते धार्मिकान्रूपसंयुतान् ॥
तत्र दानं प्रकर्तव्यं यथाविभवसंभवम्। तेन तीर्थफलं चैव वर्धते नात्र संशयः ॥ ९
स्वर्गे तिष्ठति राजेन्द्र यावदाभूतसंप्लवम् ॥
वटमूलं समासाद्य यस्तु प्राणान्विमुञ्चति। सर्वलोकानतिक्रम्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १०
तत्र ते द्वादशादित्यास्तपन्ति रुद्रसंश्रिताः। निर्दहन्ति जगत्सर्वं वटमूलं न दह्यते ॥ ११
नष्टचन्द्रार्कभुवनं यदा चैकार्णवं जगत्। स्थीयते तत्र वै विष्णुर्यजमानः पुनः पुनः ॥ १२
देवदानवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः। सदा सेवन्ति तत्तीर्थं गङ्गायमुनसंगमम् ॥ १३
ततो गच्छेत राजेन्द्र प्रयागं संस्तुवंश्च यत्। यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ १४
लोकपालाश्च साध्याश्च पितरो लोकसंमताः। सनत्कुमारप्रमुखास्तथैव परमर्षयः ॥ १५
अङ्गिरःप्रमुखाश्चैव तथा ब्रह्मर्षयः परे। तथा नागाः सुपर्णाश्च सिद्धाश्च खेचराश्च ये ॥ १६
सागराः सरितः शैला नागा विद्याधराश्च ये। हरिश्च भगवनास्ते प्रजापतिपुरःसरः ॥ १७
गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम्। प्रयागं राजशार्दूल त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १८
ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत ॥
श्रवणात्तस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि। मृत्तिकालम्भनाद्वाऽपि नरः पापात्प्रमुच्यते ॥ १९
तत्राभिषेकं यः कुर्यात्संगमे शंसितव्रतः। तुल्यं फलमवाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥ २०
न देववचनात्तात न लोकवचनात्तथा। मतिरुत्क्रमणीया ते प्रयागगमनं प्रति ॥ २१
दश तीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथा पराः। तेषां सांनिध्यमत्रैव ततस्तु कुरुनन्दन ॥ २२
या गतिर्योगयुक्तस्य सत्यस्थस्य मनीषिणः। सा गतिस्त्यजतः प्राणान्गङ्गायमुनसंगमे ॥ २३
न ते जीवन्ति लोकेऽस्मिंस्तत्र तत्र युधिष्टिर। ये प्रयागं न संप्राप्तास्त्रिषु लोकेषु वञ्चिताः॥ २४
एवं दृष्ट्वा तु तत्तीर्थं प्रयागं परमं पदम्। मुच्यते सर्वपापेभ्यः शशाङ्क इव राहुणा ॥ २५
कम्बलाश्वतरौ नागौ विपुले यमुनातटे। तत्र स्नात्वा च पीत्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २६
तत्र गत्वा च संस्थानं महादेवस्य विश्रुतम्। नरस्तारयते सर्वान्दश पूर्वान्दशापरान् ॥ २७
कृत्वाऽभिषेकं तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत्। स्वर्गलोकमवाप्नोति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २८
पूर्वपार्श्वे तु गङ्गायास्त्रिषु लोकेषु भारत। कूपं चैव तु सामुद्रं प्रतिष्ठानं च विश्रुतम् ॥ २९
ब्रह्मचारी जितक्रोधस्त्रिरात्रं यदि तिष्ठति। सर्वपापविशुद्धात्मा सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ३०
उत्तरेण प्रतिष्ठानाद्भागीरथ्यास्तु पूर्वतः। हंसप्रपतनं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ३१
अश्वमेधफलं तस्मिन्स्नानमात्रेण भारत। यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च तावत्स्वर्गे महीयते ॥ ३२
उर्वशीरमणे पुण्ये विपुले हंसपाण्डुरे। परित्यजति यः प्राणाञ्शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥ ३३
षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च। सेव्यते पितृभिः सार्द्धं स्वर्गलोके नराधिप ॥ ३४

१ ग. स्वपते। ङ सुप्यते। २ ग. सर्वे। ३ ग. ङ. तत्र। ४ ग. °वा दिशश्चैव दिगीश्वराः। लो°। ङ. °वा देव्यश्च सदिगीश्वराः। लो°। ५ ग. घ. ङ. धीमतः।

उर्वशीं तु सदा पश्येत्स्वर्गलोके नरोत्तम । पूज्यते सततं पुत्र ऋषिगन्धर्वकिंनरैः ।। ३६
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः । उर्वशीसदृशीनां तु कन्यानां लभते शतम् ।। ३७
मध्ये नारीसहस्राणां बहूनां च पतिर्भवेत् । दशग्रामसहस्राणां भोक्ता भवति भूमिपः ।। ३८
काञ्चीनूपुरशब्देन सुप्तोऽसौ प्रतिबुध्यते । भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ।।
शुक्लाम्बरधरो नित्यं नियतः संयतेन्द्रियः । एकं कालं तु भुञ्जानो मासं भूमिपतिर्भवेत् ।। ४०
सुवर्णालंकृतानां तु नारीणां लभते शतम् । पृथिव्यामासमुद्रायां महाभूमिपतिर्भवेत् ।। ४१
धनधान्यसमायुक्तो दाता भवति नित्यशः । भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं लभते पुनः ।।
अथ संध्यावटे रम्ये ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । उपवासी शुचिः संध्यां ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ।।
कोटितीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान्परित्यजेत् । कोटिवर्षसहस्राणां स्वर्गलोके महीयते ।। ४४
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः । सुवर्णमणिमुक्ताढ्यकुले जायेत रूपवान् ।। ४५
ततो भोगवतीं गत्वा वासुकेरुत्तरेण तु । दशाश्वमेधकं नाम तीर्थं तत्रापरं भवेत् ।। ४६
कृताभिषेकस्तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत् । धनाढ्यो रूपवान्दक्षो दाता भवति धार्मिकः ।।
चतुर्वेदेषु यत्पुण्यं यत्पुण्यं सत्यवादिषु । अहिंसायां तु यो धर्मो गमनादेव तत्फलम् ।। ४८
कुरुक्षेत्रसमा गङ्गा यत्र यत्रावगाह्यते । कुरुक्षेत्राद्दशगुणा यत्र विन्ध्येन संगता ।। ४९
यत्र गङ्गा महाभागा बहुतीर्था तपोधना । सिद्धक्षेत्रं हि तज्ज्ञेयं नात्र कार्या विचारणा ।। ५०
क्षितौ तारयते मर्त्यान्नागांस्तारयतेऽप्यधः । दिवि तारयते देवांस्तेन त्रिपथगा स्मृता ।। ५१
यावदस्थीनि गङ्गायां तिष्ठन्ति हि शरीरिणः । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।। ५२
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् । तीर्थानां तु परं तीर्थं नदीनां तु महानदी ।।
मोक्षदा सर्वभूतानां महापातकिनामपि ।। ५३
सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा । गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसंगमे ।।
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ।। ५४
सर्वेषामेव भूतानां पापोपहतचेतसाम् । गतिमन्विष्यमाणानां नास्ति गङ्गासमा गतिः ।। ५५
पवित्राणां पवित्रं च मङ्गलानां च मङ्गलम् । महेश्वरशिरोभ्रष्टा सर्वपापहरा शुभा ।। ५६
*कृते तु नैमिषं क्षेत्रं त्रेतायां पुष्करं परम् । द्वापरे तु कुरुक्षेत्रं कलौ गङ्गा विशिष्यते ।।
गङ्गामेव निषेवेत प्रयागं तु विशेषतः । नान्यत्कलियुगे घोरे भेषजं नृप विद्यते ।। ५८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये षडधिकशततमोऽध्यायः ।। १०६ ।।

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ।। ४८४८ ।।

अथ सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ।। १

* एतच्छ्लोकद्वयमधिकं ग. पुस्तके ।

१ ङ. °रोद्भूता स° ।

मानसं नाम तत्तीर्थं गङ्गाया उत्तरे तटे । त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ २
गोभूहिरण्यदानेन यत्फलं प्राप्नुयान्नरः । स तत्फलमवाप्नोति तत्तीर्थं स्मरते पुनः ॥ ३
अकामो वा सकामो वा गङ्गायां योऽभिपद्यते । मृतस्तु लभते स्वर्गं नरकं च न पश्यति ॥
अप्सरोगणसंगीतैः सुप्तोऽसौ प्रतिबुध्यते । हंससारसयुक्तेन विमानेन स गच्छति ॥
बहुवर्षसहस्राणि स्वर्गं राजेन्द्र भुञ्जति ॥
५
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः । सुवर्णमणिमुक्ताढ्ये जायते विपुले कुले ॥ ६
षष्टितीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथाऽऽपगाः । माघमासे गमिष्यन्ति गङ्गायमुनसंगमम् ॥ ७
गवां शतसहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलम् । प्रयागे माघमासे तु त्र्यहस्नानात्तु तत्फलम् ॥ ८
गङ्गायगुनयोर्मध्ये कर्षाग्निं यस्तु साधयेत् । अहीनाङ्गो ह्यरोगश्च पञ्चेन्द्रियसमन्वितः ॥ ९
यावन्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रेषु देहिनः । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १०
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् । स भुक्त्वा विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं स्मरते पुनः ॥
जलप्रवेशं यः कुर्यात्संगमे लोकविश्रुते । राहुग्रस्ते तथा सोमे विमुक्तः सर्वकिल्बिषैः ॥
सोमलोकमवाप्नोति सोमेन सह मोदते । षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १३
स्वर्गे च शक्रलोकेऽस्मिन्नृषिगन्धर्वसेविते । परिभ्रष्टस्तु राजेन्द्र समृद्धे जायते कुले ॥ १४
अधःशिरास्तु यो ज्वालामूर्ध्वपादः पिबेन्नरः । शतवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १५
परिभ्रष्टस्तु राजेन्द्र सोऽग्निहोत्री भवेन्नरः । भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥
यः स्वदेहं तु कर्तित्वा शकुनिभ्यः प्रयच्छति । विहगैरुपभुक्तस्य शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥
शतं वर्षसहस्राणां सोमलोके महीयते । तस्मादपि परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥ १८
गुणवान्रूपसंपन्नो विद्वांश्च प्रियवाचकः । भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥
यामुने चोत्तरे कूले प्रयागस्य तु दक्षिणे ऋणप्रमोचनं नाम तत्तीर्थं परमं स्मृतम् ॥ २०
एकरात्रोषितः स्नात्वा ऋणैः सर्वैः प्रमुच्यते । स्वर्गलोकमवाप्नोति अनृणश्च सदा भवेत् ॥ २१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४८६९ ॥

अथाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

एतच्छ्रुत्वा प्रयागस्य यत्त्वया परिकीर्तितम् । विशुद्धं मेऽद्य हृदयं प्रयागस्य तु कीर्तनात् ॥
अनाशकफलं ब्रूहि भगवंस्तत्र कीदृशम् । यं च लोकमवाप्नोति विशुद्धः सर्वकिल्बिषैः ॥
मार्कण्डेय उवाच—
शृणु राजन्प्रयागे तु अनाशकफलं विभो । प्राप्नोति पुरुषो धीमाञ्श्रद्दधानो जितेन्द्रियः ॥ ३

---

१ ग. ङ..च. यो विपद्यते । २ ङ. सुप्त्वाऽसौ । ३ ङ. °वर्षाणि राजेन्द्र स्वर्गभोगान्स भु° । ४ घ. °ढ्ये कुले महति जायते । ष° । ५ ग. पञ्चाग्नि° । घ. कार्षाग्नि । ङ. काष्ठाग्नि । ६ ग. लभते । ङ. भजते । ७ ग. °हं कर्तयित्वा । च. °हं विकर्तित्वा ।

अहीनाङ्गोऽप्यरोगश्च पञ्चेन्द्रियसमन्वितः । अश्वमेधफलं तस्य गच्छतस्तु पदे पदे ॥ ४
कुलानि तारयेद्राजन्दश पूर्वान्दशापरान् । मुच्यते सर्वपापेभ्यो गच्छेत्तु परमं पदम् ॥ ५

युधिष्ठिर उवाच—

महाभाग्यं हि धर्मस्य यत्त्वं वदसि मे प्रभो । अल्पेनैव प्रयत्नेन बहून्धर्मानवाप्नुते ॥ ६
अश्वमेधैस्तु बहुभिः प्राप्यते सुव्रतैरिह । इमं मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ॥ ७

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महावीर यदुक्तं ब्रह्मयोनिना । ऋषीणां संनिधौ पूर्वं कथ्यमानं मया श्रुतम् ॥ ८
पञ्चयोजनविस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् । प्रविष्टमात्रे तद्भूमावश्वमेधः पदे पदे ॥ ९
व्यतीतान्पुरुषान्सप्त भविष्यांश्च चतुर्दश । नरस्तारयते सर्वान्यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ १०
एवं ज्ञात्वा तु राजेन्द्र सदा सेवापरो भवेत् । अश्रद्दधानाः पुरुषाः पापोपहतचेतसः ॥
न प्राप्नुवन्ति तत्स्थानं प्रयागं देवरक्षितम् ॥ ११

युधिष्ठिर उवाच—

स्नेहाद्वा द्रव्यलोभाद्वा ये तु कामवशं गताः । कथं तीर्थफलं तेषां कथं पुण्यफलं भवेत् ॥ १२
विक्रयः सर्वभाण्डानां कार्याकार्यमजानतः । प्रयागे का गतिस्तस्य तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १३

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महागुह्यं सर्वपापप्रणाशनम् । मासमेकं तु यः स्नायात्प्रयागे नियतेन्द्रियः ॥
मुच्यते सर्वपापेभ्यः स गच्छेत्परमं पदम् ॥ १४
विश्रम्भघातकानां तु प्रयागे शृणु यत्फलम् । त्रिकालमेव स्नायीत आहारं भैक्ष्यमाचरेत् ॥
त्रिभिर्मासैः स मुच्येत प्रयागे तु न संशयः ॥ १५
अज्ञानेन तु यस्येह तीर्थयात्रादिकं भवेत् । सर्वकामसमृद्धस्तु स्वर्गलोके महीयते ॥
स्थानं च लभते नित्यं धनधान्यसमाकुलम् ॥ १६
एवं ज्ञानेन संपूर्णः सदा भवति भोगवान् । तारिताः पितरस्तेन नरकात्प्रपितामहाः ॥ १७
धर्मानुसारि तत्त्वज्ञ पृच्छतस्ते पुनः पुनः । त्वत्प्रियार्थं समाख्यातं गुह्यमेतत्सनातनम् ॥ १८

युधिष्ठिर उवाच—

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम् । प्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि दर्शनादेव ते मुने ॥ १९
त्वद्दर्शनात्तु धर्मात्मन्मुक्तोऽहं चाद्य किल्बिषात् । इदानीं वेद्मि चाऽऽत्मानं भगवन्गतकल्मषम्

मार्कण्डेय उवाच—

दिष्ट्या ते सफलं जन्म दिष्ट्या ते तारितं कुलम् । कीर्तनाद्वर्धते पुण्यं श्रुतात्पापप्रणाशनम् ॥

युधिष्ठिर उवाच—

यमुनायां तु किं पुण्यं किं फलं तु महामुने । एतन्मे सर्वमाख्याहि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ २२

मार्कण्डेय उवाच—

तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता । समाख्याता महाभागा यमुना तत्र निम्नगा ॥ २३

---

१ ग. °भागोऽस्मि धर्मज्ञ य° । ङ. °भागोऽसि धर्मेश य° । २ ग. °हाभाग य° । ३ ग. ङ. °क्तं पद्मयो° । ४ ग. घ. ङ. प्रवेशात्तस्य त° । ५ ग. घ. °मेधफलं लभेत् । व्य° । ६ ग. °ताः । कियत्तीर्थफलं तेषां कियत्पुण्य° । ७ ङ. °ण्यमवाप्नुयात् । वि° । ८ लभेत् । ९ क. ख. °मृद्धे तु स्व° ।

येनैव निःसृता गङ्गा तेनैव यमुना गता । योजनानां सहस्रेषु कीर्तनात्पापनाशिनी ॥ २४
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च यमुनायां युधिष्ठिर । कीर्तनाल्लभते पुण्यं दृष्ट्वा भद्राणि पश्यति ॥ २५
अवगाह्य च पीत्वा च पुनात्यासप्तमं कुलम् । प्राणांस्त्यजति यस्तत्र स याति परमां गतिम् २६
अग्नितीर्थमिति ख्यातं यमुनादक्षिणे तटे । पश्चिमे धर्मराजस्य तीर्थं तु नरकं स्मृतम् ॥ २७
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः । एवं तीर्थसहस्राणि यमुनादक्षिणे तटे २८
उत्तरेण प्रवक्ष्यामि आदित्यस्य महात्मनः । तीर्थं निरञ्जनं नाम यत्र देवाः सवासवाः ॥ २९
उपासते[2] स्म संन्ध्यां[3] ये त्रिकालं हि युधिष्ठिर । देवाः सेवन्ति तत्तीर्थं ये चान्ये विबुधा जनाः
श्रद्दधानपरो[4] भूत्वा कुरु तीर्थाभिषेचनम् । अन्ये च बहवस्तीर्थाः सर्वपापहराः स्मृताः ॥
तेषु स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥ ३१
गङ्गा च यमुना चैव उभे तुल्यफले स्मृते । केवलं ज्येष्ठभावेन गङ्गा सर्वत्र पूज्यते ॥ ३२
एवं कुरुष्व कौन्तेय सर्वतीर्थाभिषेचनम् । यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ३३
यस्त्विमं कल्य उत्थाय पठते च शृणोति च । मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं स गच्छति॥३४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्येऽष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४९०३ ॥

अथ नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

श्रुतं मे ब्रह्मणा प्रोक्तं पुराणे ब्रह्मसंभवे । तीर्थानां तु सहस्राणि शतानि नियुतानि च ॥
सर्वे पुण्याः पवित्राश्च गतिश्च परमा स्मृता ॥ १
सोमतीर्थं महापुण्यं महापातकनाशनम् । स्नानमात्रेण राजेन्द्र पुरुषां स्तारयेच्छतम् ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ २

युधिष्ठिर उवाच—

पृथिव्यां नैमिषं पुण्यमन्तरिक्षे च पुष्करम् । त्रयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते॥३
सर्वाणि तानि संत्यज्य कथमेकं प्रशंससि । अप्रमाणं तु तत्रोक्तमश्रद्धेयमनुत्तमम् ॥ ४
गतिं च परमां दिव्यां भोगांश्चैव यथेप्सितान् । किमर्थमल्पयोगेन बहु धर्मं प्रशंससि ॥
एतन्मे संशयं ब्रूहि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ५

मार्कण्डेय उवाच—

अश्रद्धेयं न वक्तव्यं प्रत्यक्षमपि यद्भवेत् । नरस्याश्रद्दधानस्य पापोपहतचेतसः ॥ ६
अश्रद्दधानो ह्यशुचिर्दुर्मतिस्त्यक्तमङ्गलः । एते पातकिनः सर्वे तेनेदं भाषितं त्वया ॥ ७
शृणु प्रयागमाहात्म्यं यथादृष्टं यथाश्रुतम् । प्रत्यक्षं च परोक्षं च यथान्यैस्तं भविष्यति॥८
यथैवान्यददृष्टं च यथादृष्टं यथाश्रुतम् । शास्त्रं प्रमाणं कृत्वा च युज्यते योगमात्मनः ॥ ९

---

१ ङ. °र्थे त्वमरतं कुलम् । त° । २ ग. °ते सदा संध्यां त्रि° । ३ ङ. ध्यां तु नित्यकालं° । ४ ग. श्रद्धया तत्परो । ५ ङ. °धानः पुरो । ६ ङ. °माणामिति प्रोक्त° । ७ ख. °न्यत्संभ° । ग. यथातथ्यं । ङ. याथातथ्यं ।

क्लिश्यते चापरस्तत्र नैव योगमवाप्नुयात् । जन्मान्तरसहस्रेभ्यो योगो लभ्येत मानवैः ॥१०
यथा योगसहस्रेण योगो लभ्येत मानवैः । यस्तु सर्वाणि रत्नानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति॥
तेन दानेन दत्तेन योगं नाभ्येति मानवः । प्रयागे तु मृतस्येदं सर्वं भवति नान्यथा ॥ १२
प्रधानहेतुं वक्ष्यामि श्रद्दधत्स्व च भारत । यथा सर्वेषु भूतेषु ब्रह्म सर्वत्र दृश्यते ॥ १३
ब्राह्मणे वाऽस्ति यत्किंचिद्ब्राह्ममिति वोच्यते । एवं सर्वेषु भूतेषु ब्रह्म सर्वत्र पूज्यते ॥ १४
तथा सर्वेषु लोकेषु प्रयागं पूजयेद्बुधः । पूज्यते तीर्थराजस्तु सत्यमेव युधिष्ठिर ॥ १५
ब्रह्मापि स्मरते नित्यं प्रयागं तीर्थमुत्तमम् । तीर्थराजमनुप्राप्य न चान्यत्किंचिदर्हति ॥१६
को हि देवत्वमासाद्य मनुष्यत्वं चिकीर्षति । अनेनैवोपमानेन त्वं ज्ञास्यसि युधिष्ठिर ॥
यथा पुण्यतमं चास्ति तथैव कथितं मया ॥ १७

युधिष्ठिर उवाच—

श्रुतं चेदं त्वया प्रोक्तं विस्मितोऽहं पुनः पुनः । कथं योगेन तत्प्राप्तिः स्वर्गवासस्तु कर्मणा
दाता वै लभते भोगान्गां च यत्कर्मणः फलम् । तानि कर्माणि पृच्छामि पुनस्तैः प्राप्यते मही

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महाबाहो यथोक्तकरणं महीम् । गामग्निं ब्राह्मणं शास्त्रं काञ्चनं सलिलं स्त्रियः ॥
मातरं पितरं चैव ये निन्दन्ति नराधमाः । न तेषामूर्ध्वगमनमिदमाह प्रजापतिः ॥ २१
एवं योगस्य संप्राप्तिस्थानं परमदुर्लभम् । गच्छन्ति नरकं घोरं ये नराः पापकर्मिणः ॥ २२
हस्त्यश्वं गामनड्वाहं मणिमुक्तादिकाञ्चनम् । परोक्षं हरते यस्तु पश्चाद्दानं प्रयच्छति ॥ २३
न ते गच्छन्ति वै स्वर्गं दातारो यत्र भोगिनः । अनेनकर्मणा युक्ताः पच्यन्ते नरके पुनः ॥ २४
एवं योगं च धर्मं च दातारं च युधिष्ठिर । यथा सत्यमसत्यं वा अस्ति नास्तीति यत्फलम् ॥
निरुक्तं तु प्रवक्ष्यामि यथाऽऽह स्वयमंशुमान् ॥ २५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४९२८ ॥

अथ दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु । नैमिषं पुष्करं चैव गोतीर्थं सिन्धुसागरम् ॥ १
गया च चैत्रकं चैव गङ्गासागरमेव च । एते चान्ये च बहवो ये च पुण्याः शिलोच्चयाः ॥ २
दश तीर्थसहस्राणि त्रिंशत्कोट्यस्तथा पराः । प्रयागे संस्थिता नित्यमेवमाहुर्मनीषिणः ॥ ३
त्रीणि चाप्यग्निकुण्डानि येषां मध्ये तु जाह्नवी । प्रयागादभिनिष्क्रान्ता सर्वतीर्थनमस्कृता॥
तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता । यमुना गङ्गया सार्धं संगता लोकभाविनी ॥ ५

---

१ ङ. °हस्रैस्तु यो° । २ ग. °स्रेषु योगं लभति मानवः । प्र° । ३ ग. घ. °द्धानोऽसि भा° । ङ. द्धानस्य भा° । ४ ग. °षु सर्वत्रैव च दृश्यते ब्रह्मैव चास्ति । ङ. °षु सर्व त्रैव च दृश्यते । ब्रह्म नैवा° । ५ ङ. °चिदत्र ब्रह्मेदमुच्य° । ६ ग. घ. च. °यागः पूज्यते बुधैः । पू° । ७ ग. यतः पुण्यतमं नास्ति । ८ ग. घ. ङ. °त्प्राप्तं स्व° । ९ ख. घ. °स्तु यश्च दानं । ग. °स्तुदानं चैव प्र° । १० ग. न स गच्छति वै । ११ ग. °कपावनी ।

गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् । प्रयागं राजशार्दूल कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ६
तिस्रः कोट्योऽर्धकोटिश्च तीर्थानां वायुरब्रवीत् । दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तत्सर्वं जाह्नवी स्मृता
प्रयागं समधिष्ठानं कम्बलाश्वतरावुभौ । भोगवत्यथ या चैषा वेदिरेषा प्रजापतेः ॥ ८
तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्तिमन्तो युधिष्ठिर । प्रजापतिमुपासन्ते ऋषयश्च तपोधनाः ॥ ९
यजन्ते क्रतुभिर्देवास्तथा चक्रधरा नृपाः । ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत ॥ १०
प्रभावात्सर्वतीर्थेभ्यः प्रभवत्यधिकं विभो । दश तीर्थसहस्राणि तिस्रः कोट्यस्तथा पराः ॥
यत्र गङ्गा महाभागा स देशस्तत्तपोधनम् । सिद्धक्षेत्रं च विज्ञेयं गङ्गातीरसमन्वितम् ॥ १२
इदं सत्यं विजानीयात्साधूनामात्मनश्च वै । सुहृदश्च जपेत्कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य च ॥ १३
इदं धन्यमिदं स्वर्ग्यमिदं सत्यमिदं सुखम् । इदं पुण्यमिदं धर्म्यं पावनं धर्ममुत्तमम् ॥ १४
महर्षीणामिदं गुह्यं सर्वपापप्रणाशनम् । अधीत्य च द्विजोऽप्येतन्निर्मलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ १५
य इदं शृणुयान्नित्यं तीर्थं पुण्यं सदा शुचिः । जातिस्मरत्वं लभते नाकपृष्ठे च मोदते ॥ १६
प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि सद्भिः शिष्टानुदर्शिभिः । स्नाहि तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमतिर्भव ॥
त्वया च सम्यक्पृष्टेन कथितं वै मया विभो । पितरस्तारिताः सर्वे तथैव च पितामहाः ॥
* व्रतं दानं तपस्तीर्थं यागाः सर्वे सदक्षिणाः । योगाः सांख्यं सदाचारो येचान्ये ज्ञानहेतवः
प्रयागस्य तु सर्वे ते कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ १९
एवं ज्ञानं च योगश्च तीर्थं चैव युधिष्ठिर । बहुक्लेशेन युज्यन्ते तेन यान्ति परां गतिम् ॥
त्रिकालं जायते ज्ञानं स्वर्गलोकं गमिष्यति ॥ २०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४९४८ ॥

अथैकादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

कथं सर्वमिदं प्रोक्तं प्रयागस्य महामुने । एतन्नः सर्वमाख्याहि यथा हि मम तारयेत् ॥ १

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्प्रयागे तु प्रोक्तं सर्वमिदं जगत् । ब्रह्मा विष्णुस्तथेशानो देवताः प्रभुरव्ययः ॥ २
ब्रह्मा सृजति भूतानि स्थावरं जङ्गमं च यत् । तान्येतानि परं लोके विष्णुः संवर्धते प्रजाः ॥ ३
कल्पान्ते तत्समग्रं हि रुद्रः संहरते जगत् । तदा प्रयागतीर्थं च न कदाचिद्विनश्यति ॥ ४
ईश्वरः सर्वभूतानां यः पश्यति स पश्यति । यत्नेनानेन तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ५

युधिष्ठिर उवाच—

आख्याहि मे यथातथ्यं यथैषा तिष्ठति श्रुतिः । केन वा कारणेनैव + तिष्ठन्ते लोकसत्तमाः ॥

---

* अयं श्लोको ग. पुस्तके विद्यते । + प्रकाशनस्थेयाख्ययोरभावादत्राऽऽत्मनेपदमार्षम् ।

---

१ °दं सेव्यमि° । ङ. °दं मध्यमिदं स्मृतम् । इ° । २ ग. कीर्त्य । ङ. रम्यं । ३ ग. गमिष्यसि । ४ ग. °जन्महावादो प्रो° । ५ घ. ङ. च. °यागस्य प्रो° । ६ ग. घ. °स्तथा सोमो दे° । ७ ग. ङ. °वता प्र° । ८ ग. ङ. परे । ९ ग. प्रजाः । १० ग. °दा हरति चाप्येतत्र क° । ङ. °दा प्रभृति चाप्येतत्र क°

मार्कण्डेय उवाच—

प्रयागे निवसन्त्येते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । कारणं तत्प्रवक्ष्यामि शृणु तत्त्वं युधिष्ठिर ॥ ७
पञ्चयोजनविस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् । तिष्ठन्ति रक्षणायात्र पापकर्मनिवारणात् ॥ ८
उत्तरेण प्रतिष्ठानाच्छद्मना ब्रह्म तिष्ठति । वेणीमाधवरूपी तु भगवांस्तत्र तिष्ठति ॥ ९
माहेश्वरो वटो भूत्वा तिष्ठते परमेश्वरः । ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥
रक्षन्ति मण्डलं नित्यं पापकर्मनिवारणात् ॥ १०
यस्मिञ्जुह्वन्स्वकं पापं नरकं च न पश्यति । एवं ब्रह्मा च विष्णुश्च[4] प्रयागे स महेश्वरः ॥
सप्तद्वीपाः समुद्राश्च पर्वताश्च महीतले । रक्षमाणाश्च तिष्ठन्ति यावदाभूतसंप्लवम्* ॥ १२
ये चान्ये बहवः सर्वे तिष्ठन्ति च युधिष्ठिर । +पृथिवी तत्समाश्रित्य निर्मिता दैवतैस्त्रिभिः ॥
प्रजापतेरिदं क्षेत्रं प्रयागमिति विश्रुतम् । एतत्पुण्यं पवित्रं वै प्रयागं च युधिष्ठिर ॥
स्वराज्यं कुरु राजेन्द्र भ्रातृभिः सहितोऽनघ ॥ १४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्य एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४९६२ ॥

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

भ्रातृभिः सहितः सर्वैर्द्रौपद्या सह भार्यया । ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य गुरून्देवानतर्पयत् ॥ १
वासुदेवोऽपि तत्रैव क्षणेनाभ्यागतस्तदा । पाण्डवैः सहितैः सर्वैः पूज्यमानस्तु माधवः ॥ २
कृष्णेन सहितैः सर्वैः पुनरेव महात्मभिः । अभिषिक्तः स्वराज्ये च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३
एतस्मिन्नन्तरे चैव मार्कण्डेयो महामुनिः । ततः स्वस्तीति[11] चोक्त्वा तु क्षणादाश्रममागमत्[12] ॥
युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा भ्रातृभिः सहितोऽवसत्[13] । महादानं ततो दत्त्वा धर्मपुत्रो[14] महामनाः ॥ ५
यस्त्विदं कल्य उत्थाय माहात्म्यं पठते नरः । प्रयागं स्मरते नित्यं स याति परमं पदम् ॥
मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ६

वासुदेव उवाच—

मम वाक्यं च कर्तव्यं[15] महाराज ब्रवीम्यहम् । नित्यं जपस्व जुह्वस्व प्रयागे विगतज्वरः ॥ ७
प्रयागं स्मर वै नित्यं सहास्माभिर्युधिष्ठिर । स्वयं प्राप्स्यसि राजेन्द्र स्वर्गलोकं न संशयः ॥ ८

---

* इतः परमेतदर्धं ग. पुस्तके—विष्णुर्हि माधवो भूत्वा तिष्ठते यमुनातटे । इति । + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. ङ. पुस्तकयोः—पृथिवीतलमुद्धृत्य स्थितं तद्दैवतात्रयमिति ।

---

१ ग. ङ. °णार्थाय पा° । २ ग. ङ. °ति । महे° । ३ ङ. °त्वा यत्राऽऽस्ते प° । ४ ग. घ. ङ. च. °गे नित्यमीश्व° । ५ ग. °हीधराः । ध्रियमा° । ६ घ. ङ. च. ध्रियमाणाः । ७ ग. सहितैः । ङ. °हिताः सर्वे पाण्डवास्तु समाहिताः । ब्रा° । ८ ङ. °यन् । बा° । ९ ग. कृष्णोऽपि सह तैः सर्वैरभ्यषिञ्चद्युधिष्ठिरम् । ए° । १० ङ. °त्मना । अ° । ११ ग. स्वस्ति तवेत्युक्त्वा कृष्णेन सह संगतः । यु° । १२ ङ. °गतः । युधिष्ठिरमथोवाच भगवान्मधुसूदनः । मम दा° । १३ ग. °सन् । म° । १४ ग. °र्मसूनुर्युधिष्ठिरः । कृष्णं पप्रच्छ देवेन्द्र हितं वद सुनिश्चितम् । श्रीकृष्ण उ° । १५ ग. °व्यं त्वया सेहायुधिष्ठिर । नि° ।

प्रयागमनुगच्छेद्वा वसते वाऽपि यो नरः। सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ९
प्रतिग्रहादुपावृत्तः संतुष्टो नियतः शुचिः। अहंकारनिवृत्तश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ १०
अकोपनश्च सत्यश्च सत्यवादी दृढव्रतः। आत्मोपमश्च भूतेषु स तीर्थफलमश्नुते ॥ ११
ऋषिभिः क्रतवः प्रोक्ता देवैश्चापि यथाक्रमम्। न हि शक्या दरिद्रेण यज्ञाः प्राप्तुं महीपते॥१२
बहूपकरणा यज्ञा नानासंभारविस्तराः। प्राप्यन्ते पार्थिवैरेतैः समृद्धैर्वा नरैः क्वचित् ॥ १३
यो दरिद्रैरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं नरेश्वर। तुल्यो यज्ञफलैः पुण्यैस्तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ १४
ऋषीणां परमं गुह्यमिदं भरतसत्तम। तीर्थानुगमनं पुण्यं यज्ञेभ्योऽपि विशिष्यते ॥ १५
दश तीर्थसहस्राणि तिस्रः कोट्यस्तथाऽऽपगाः। माघमासे गमिष्यन्ति गङ्गायां भरतर्षभ ॥
स्वस्थो भव महाराज भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम्। पुनर्द्रक्ष्यसि राजेन्द्र यजमानो विशेषतः ॥

नन्दिकेश्वर उवाच—

इत्युक्त्वा स महाभागो मार्कण्डेयो महातपाः। युधिष्ठिरस्य नृपतेस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १८
ततस्तत्र समाप्लाव्य गात्राणि सगणो नृपः। यथोक्तेनाथ विधिना परां निर्वृतिमागमत् ॥
तथा त्वमपि देवर्षे प्रयागाभिमुखो भव। अभिषेकं तु कृत्वाऽद्य कृतकृत्यो भविष्यसि ॥२०

सूत उवाच—

एवमुक्त्वाऽथ नन्दीशस्तत्रैवान्तरधीयत। नारदोऽपि जगामाऽऽशु प्रयागाभिमुखस्तथा॥२१
तत्र स्नात्वा च * जप्त्वा च विधिदृष्टेन कर्मणा। दानं दत्त्वा द्विजाग्र्येभ्यो गतः स्वभवनं तदा॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्यं नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४९८४ ॥

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कति द्वीपाः समुद्रा वा पर्वता वा कति प्रभो। कियन्ति चैव वर्षाणि तेषु नद्यश्च काः स्मृताः॥
महाभूमिप्रमाणं च लोकालोकस्तथैव च। पर्याप्तिं परिमाणं च गतिश्चन्द्रार्कयोस्तथा ॥ २
एतद्ब्रवीहि नः सर्वं विस्तरेण यथार्थवित्। त्वदुक्तमेतत्सकलं श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ ३

सूत उवाच—

द्वीपभेदसहस्राणि सप्त चान्तर्गतानि च। न शक्यन्ते क्रमेणेह वक्तुं वै सकलं जगत् ॥ ४
सप्तैव तु प्रवक्ष्यामि चन्द्रादित्यग्रहैः सह। तेषां मनुष्यतर्केण प्रमाणानि प्रचक्षते ॥ ५
अचिन्त्याः खलु ये भावास्तांस्तु तर्केण साधयेत्। प्रकृतिभ्यः परं यच्च तदचिन्त्यस्य लक्षणम्
सप्त वर्षाणि वक्ष्यामि जम्बूद्वीपं यथाविधम्। विस्तरं मण्डलं यच्च योजनैस्तन्निबोधत ॥ ७
योजनानां सहस्राणि शतं द्वीपस्य विस्तरः। नानाजनपदाकीर्णं पुरैश्च विविधैः शुभैः ॥ ८

---

* जपित्वेति भवितुं युक्तम् ।

---

१ ग. °लोके महीयते । प्र° । २ ग घ. °ष्टो येनकेनचित् । अ° । ३ ग. °रविमुक्तात्मा स । ४ ग °ध वदामि ते । ऋ° । ५ ग. ङ. °णि त्रिंशत्कोट्यस्तथापराः । मा° । ६ ग. ङ. °भूतप्र° । ७ ग. घ. ङ. °वर्षे प्रत्र° । ८ घ. ङ. °विधि । वि° ।

सिद्धचारणसंकीर्णं पर्वतैरुपशोभितम् । सर्वधातुपिनद्धैस्तैः शिलाजालसमुद्गतैः ॥ ९
पर्वतप्रभवाभिश्च नदीभिस्तु समन्ततः । प्रागायता महापार्श्वाः षडिमे वर्षपर्वताः ॥ १०
अवगा[1]ह्य ह्युभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ । हिमप्रायश्च हिमवान्हेमकूटश्च हेमवान् ॥ ११
*सर्व[2]तः सुमुखश्चापि निषधः पर्वतो महान् । चातुर्वर्ण्यस्तु सौवर्णो मेरु[3]श्चोल्बमयः स्मृतः
चतुर्विंशत्सहस्राणि विस्तीर्णः स(?)चतुर्दिशम् ॥ १२
[4]वृत्तप्रक्रान्तिप्रमाणश्च चतुरस्रः समाहितः । नानावर्णैः समः पार्श्वैः प्रजापतिगुणान्वितः ॥ १३
नाभीबन्धनसंभूतो ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः । पू[5]र्वतः श्वेतवर्णस्तु ब्राह्मण्यं तस्य तेन वै ॥ १४
पीतश्च दक्षिणेनासौ तेन वैश्यत्वमिष्यते[6] । भृ[7]ङ्गिपत्रनिभश्चैव पश्चिमेन समन्वितः ॥
तेनास्य शूद्रता सिद्धा मेरोर्नामार्थकर्मतः ॥ १५
पार्श्वमुत्तरतस्तस्य रक्तवर्णं स्वभावतः । तेनास्य क्षत्रभावः स्यादिति वर्णाः प्रकीर्तिताः ॥ १६
नीलश्च वैदूर्यमयः श्वेतः पीतो हिरण्मयः । मयूरबर्हवर्णश्च शातकौ[8]म्भः स शृ[9]ङ्गवान् ॥ १७
एते पर्वतराजानः सिद्धचारणसेविताः । तेषामन्तरविष्कम्भो नवसाहस्रमुच्यते ॥ १८
मध्ये त्विलावृतं नाम महामेरोः समन्ततः । चतुर्विं[10]शत्सहस्राणि विस्तीर्णो योजनैः समः ॥ १९
मध्ये तस्य महामेरुर्विधूम इव पावकः । वेद्यर्धं दक्षिणं मेरोरुत्तरार्धं तथोत्तरम् ॥ २०
वर्षाणि यानि सप्तात्र तेषां वै वर्षपर्वताः । द्वे द्वे सहस्रे विस्तीर्णा योजनैर्दक्षिणोत्त[11]रम् ॥ २१
जम्बूद्वीपस्य विस्तारस्तेषामायाम उच्यते । नीलश्च निषधश्चैव तेषां हीनाश्च ये परे ॥ २२
श्वेतश्च हेमकूटश्च हिमवाञ्छृङ्गवांश्च यः । जम्बूद्वीपप्रमाणेन ऋषभः परिकीर्त्यते ॥ २३
तस्माद्द्वादशभागेन हेमकूटोऽपि हीयते । हिमवान्विंशभागेन तस्मादेव प्रहीयते ॥
अष्टाशीतिसहस्राणि हेमकूटो महागिरिः ॥ २४
अशीतिर्हिमवा[12]ञ्छैल आयतः पूर्वपश्चिमे । द्वीपस्य मण्डलीभावाद्ध्रासवृद्धी प्रकीर्तिते ॥ २५
वर्षाणां पर्वतानां च यथाभेदं तथोत्तरम् । तेषां मध्ये जनपदास्तानि वर्षाणि सप्त वै ॥ २६
प्रपातविषमैस्तैस्तु पर्वतैरावृतानि तु । सप्त तानि नदीभेदैरगम्यानि परस्परम् ॥ २७
वसन्ति तेषु सत्त्वानि नानाजातीनि सर्वशः । इमं हैमवतं वर्षं भारतं नाम विश्रुतम् ॥ २८
हेमकूटं परं तस्मान्नाम्ना किंपुरुषं स्मृतम् । हेमकूटाच्च निषधं हरिवर्षं तदुच्यते ॥ २९
हरिवर्षात्परं चापि मेरोस्तु तदिलावृतम् । इलावृतात्परं नीलं रम्यकं नाम विश्रुतम् ॥ ३०
रम्यकादपरं श्वेतं विश्रुतं तद्धिरण्यकम् । हिरण्यकात्परं चैव शृङ्गशाकंकुरं स्मृतम् ॥ ३१
धनुःसंस्थे तु विज्ञेये द्वे वर्षे दक्षिणोत्तरे । दीर्घाणि तस्य चत्वारि मध्यमं तदिलावृतम् ॥ ३२
पूर्वतो निषधस्येदं वेद्यर्धं दक्षिणं स्मृतम् । परं त्विलावृतं पश्चाद्वेद्यर्धं तु तदुत्तरम् ॥ ३३
+ तयोर्मध्ये तु विज्ञेयो मेरुर्यत्र त्विलावृतम् । दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु ॥ ३४
उदगायतो महाशैलो माल्यवान्नाम पर्वतः । द्वात्रिंशता सहस्रेण प्रतीच्यां सागरानुगः ॥ ३५

---

* नास्त्यर्धमेतत् क. ख. पुस्तकयोः । + न विद्यतेऽयं श्लोको ग. पुस्तके ।

---

१ ङ. 'गाढा ह्यु' । ग. घ °गाह्येत्युभ° । २ घ. पर्वतः । ३ ग. °रुरेवाष्टमः स्मृतः । मेरुर्विंशसह° । ४ ग. वृक्षाक्र° । ५ क. ख. पर्वतः । ६ घ. °ते । शृङ्गि' । ७ ग. ङ. भृङ्गप° । ८ ग. °त कुम्भः । ९ घ. श्टङ्गिवत् । १० ग. °शसह° । ११ ग. त्तरैः । ज° । १२ ग. ञ्छैलः प्राय° ।

माल्यवान्वै सहस्रैक आनीलनिषधायतः। द्वात्रिंशत्त्वेवमप्युक्तः पर्वतो गन्धमादनः *॥ ३६
परिमण्डलयोर्मध्ये मेरुः कनकपर्वतः । चातुर्वर्ण्यसमो वर्णैश्चतुरस्रः समुच्छ्रितः ॥ ३७
नानावर्णः स पार्श्वेषु पूर्वान्ते श्वेत उच्यते । पीतं तु दक्षिणं तस्य भृङ्गिपत्रनिभं परम् ॥
उत्तरं तस्य रक्तं वै इति वर्णसमन्वितः ॥ ३८
मेरुस्तु शुशुभे दिव्यो राजवत्स तु वेष्टितः । आदित्यतरुणाभासो विधूम इव पावकः ॥ ३९
योजनानां सहस्राणि चतुराशीतिसूच्छ्रितः । प्रविष्टः षोडशाधस्तादष्टाविंशतिविस्तृतः ॥४०
विस्तराद्द्विगुणश्चास्य परीणाहः समन्ततः । स पर्वतो महादिव्यो दिव्यौषधिसमन्वितः ॥४१
भुवनैरावृतः सर्वैर्जातरूपपरिष्कृतैः । तत्र देवगणाश्चैव गन्धर्वासुरराक्षसाः ॥
शैलराजे प्रमोदन्ते सर्वतोऽप्सरसां गणैः ॥ ४२
स तु मेरुः परिवृतो भुवनैर्भूतभावनैः । यस्येमे चतुरो देशा नानापार्श्वेषु संस्थिताः ॥ ४३
भद्राश्वं भारतं चैव केतुमालं च पश्चिमे । उत्तराश्चैव कुरवः कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ ४४
विष्कम्भपर्वतास्तद्वन्मन्दरो गन्धमादनः । विपुलश्च सुपार्श्वश्च सर्वरत्नविभूषिताः ॥ ४५
अरुणोदं मानसं च सितोदं भद्रसंज्ञितम् । तेषामुपरि चत्वारि सरांसि च वनानि च ॥
तथा भद्रकदम्बस्तु पर्वते गन्धमादने । जम्बूवृक्षस्तथाऽश्वत्थो विपुलेऽथ वटः परम् ॥४७
गन्धमादनपार्श्वे तु पश्चिमेऽमरगण्डिकः । द्वात्रिंशच्च सहस्राणि योजनैः सर्वतः समः ॥ ४८
तत्र ते शुभकर्माणः केतुमालाः परिश्रुताः । तत्र कालानलाः सर्वे महासत्त्वा महाबलाः ॥४९
स्त्रियश्चोत्पलवर्णाभाः सुन्दर्यः प्रियदर्शनाः । तत्र दिव्यो महावृक्षः पनसः पत्रभासुरः ॥ ५०
तस्य पीत्वा फलरसं संजीवन्ति समायुतम् । तस्य माल्यवतः पार्श्वे पूर्वे पूर्वा तु गण्डिका
द्वात्रिंशच्च सहस्राणि तत्रापि शतमुच्यते ॥ ५१
भद्राश्वस्तत्र विज्ञेयो नित्यं मुदितमानसः । भद्रमालवनं तत्र कालाम्रश्च महाद्रुमः ॥ ५२
तत्र ते पुरुषाः श्वेता महासत्त्वा महाबलाः । स्त्रियः कुमुदवर्णाभाः सुन्दर्यः प्रियदर्शनाः ॥ ५३
चन्द्रप्रभाश्चन्द्रवर्णाः पूर्णचन्द्रनिभाननाः । चन्द्रशीतलगात्राश्च स्त्रियो ह्युत्पलगन्धिकाः ॥
दशवर्षसहस्राणि आयुस्तेषामनामयम् । कालाम्रस्य रसं पीत्वा ते सर्वे स्थिरयौवनाः ॥ ५५

सूत उवाच—

इत्युक्तवानृषीन्ब्रह्मा वर्षाणि च निसर्गतः । पूर्वं ममानुग्रहकृद्भूयः किं वर्णयामि वः ॥ ५६
एतच्छ्रुत्वा वचस्ते तु ऋषयः संशितव्रताः । जातकौतूहलाः सर्वे प्रत्यूचुस्ते मुदान्विताः ॥ ५७

ऋषय ऊचुः—

पूर्वापरौ समाख्यातौ यौ देशौ तौ त्वया मुने । उत्तराणां च वर्षाणां पर्वतानां च सर्वशः ॥ ५८
आख्याहि नो यथातथ्यं ये च पर्वतवासिनः । एवमुक्तस्तु ऋषिभिस्तेभ्यस्त्वाख्यातवान्पुनः ॥

सूत उवाच—

शृणुध्वं यानि वर्षाणि पूर्वोक्तानि च वै मया । दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु ॥ ६०

* इतः परमेतदर्धं ग. पुस्तके–विपुलश्च सुपार्श्वश्च सर्वरत्नविभूषिता इति ।

१ ग. घ. समस्तेषु । २ ग. °स्य शृङ्गपात्र° । घ. °स्य शृङ्गि° । ३ घ. °न्वितम् । मे° । ४ ग. घ. च. °द्राश्वो भारतश्चैव केतुमालश्च प° । ५ ग. घ. मन्दरे । ६ च. °ण्डिकाः । द्वा° । ७ ग. °गात्र्यश्च । ८ ग. घ. °हणाद्रुय° ।

वर्षं रमणकं नाम जायन्ते यत्र वै प्रजाः । रतिप्रधाना विमला जायन्ते यत्र मानवाः ॥
शुक्लाभिजनसंपन्नाः सर्वे ते प्रियदर्शनाः ॥ ६१
तत्रापि च महावृक्षो न्यग्रोधो रोहिणो महान् । तस्यापि ते फलरसं पिबन्तो वर्तयन्ति हि ॥
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च । जीवन्ति ते महाभागाः सदा हृष्टा नरोत्तमाः ॥ ६३
उत्तरेण तु श्वेतस्य पार्श्वे शृङ्गस्य दक्षिणे । वर्षं हिरण्वतं नाम यत्र हैरण्वतीनदी ॥ ६४
महाबला महासत्त्वा नित्यं मुदितमानसाः । शुक्लाभिजनसंपन्नाः सर्वे च प्रियदर्शनाः ॥ ६५
एकादश सहस्राणि वर्षाणां ते नरोत्तमाः । आयुष्प्रमाणं जीवन्ति शतानि दश पञ्च च ॥ ६६
तस्मिन्वर्षे महावृक्षो लकुचः पत्रसंश्रयः । तस्य पीत्वा फलरसं तत्र जीवन्ति मानवाः ॥ ६७
शृङ्गसाह्वस्य शृङ्गाणि त्रीणि तानि महान्ति वै । एकं मणियुतं तत्र एकं तु कनकान्वितम् ॥
सर्वरत्नमयं चैकं भुवनैरुपशोभितम् ॥ ६८
उत्तरे चास्य शृङ्गस्य समुद्रान्ते च दक्षिणे । कुरवस्तत्र तद्वर्षं पुण्यं सिद्धनिषेवितम् ॥ ६९
तत्र वृक्षा मधुफला दिव्यामृतमयाऽऽपगाः । वस्त्राणि ते प्रसूयन्ते फलैश्चाभरणानि च ॥७०
सर्वकामप्रदातारः केचिद्वृक्षा मनोरमाः । अपरे क्षीरिणो नाम वृक्षास्तत्र मनोरमाः ॥
ये क्षरन्ति सदा क्षीरं षड्रसं चामृतोपमम् ॥ ७१
सर्वा मणियमयी भूमिः सूक्ष्मा काञ्चनवालुका । सर्वत्र सुखसंस्पर्शा निःशब्दाः पवनाः शुभाः
देवलोकच्युतास्तत्र जायन्ते मानवाः शुभाः । शुक्लाभिजनसंपन्नाः सर्वे ते स्थिरयौवनाः ॥
मिथुनानि प्रजायन्ते स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः । तेषां त क्षीरिणां क्षीरं पिबन्ति ह्यमृतोपमम् ॥
*एकाहाज्जायते युग्मं समं चैव विवर्धते । समं रूपं च शीलं च समं चैव म्रियन्ति वै ॥ ७५
एकैकमनुरक्ताश्च चक्रवाकमिव ध्रुवम् । अनामया ह्यशोकाश्च नित्यं मुदितमानसाः ॥ ७६
दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च । जीवन्ति च महासत्त्वा न चान्या स्त्री प्रवर्तते ॥ ७७

सूत उवाच—

एवमेव निसर्गो वै वर्षाणां भारते युगे । दृष्टः परमधर्मज्ञाः किं भूयः कथयामि वः ॥ ७८
आख्यातास्त्वेवमृषयः सूतपुत्रेण धीमता । उत्तरश्रवणे भूयः पप्रच्छुः सूतनन्दनम् ॥ ७९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे द्वीपादिवर्णनं नाम त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५०६३ ॥

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

यदिदं भारतं वर्षं यस्मिन्स्वायंभुवादयः । चतुर्दशैव मनवः प्रजासर्गं ससर्जिरे ॥ १
एतद्वेदितुमिच्छामः सकाशात्तव सुव्रत । उत्तरश्रवणं भूयः प्रब्रूहि वदतां वर ॥ २

---

* एतच्छ्लोकस्थानेऽयं पाठो ग पुस्तके—समं च जायते स्थानं समं चैव विवर्धते । समं च तेजोरूपं च समं चैव म्रियन्ति वै ॥

---

१ ग. वर्षकं रम्यकं° । २ ग. °रण्मयं नाम यत्र हैरण्मयी न° । ३ घ. सुखाः । ४ ग. घ. सूतज ।

एतच्छ्रुत्वा ऋषीणां तु प्रोब्रवील्लोमहर्षणिः । पौराणिकस्तदा सूत ऋषीणां भावितात्मनाम्
बुद्ध्या विचार्य बहुधा विमृश्य च पुनः पुनः । तेभ्यस्तु कथयामास उत्तरश्रवणं तदा ॥ ४
सूत उवाच—
अथाहं वर्णयिष्यामि वर्षेऽस्मिन्भारते प्रजाः । भरणात्प्रजनाच्चैव मनुर्भरत उच्यते ॥ ५
निरुक्तवचनैश्चैव वर्षं तद्भारतं स्मृतम् । यतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यमश्चापि हि स्मृतः ॥ ६
न खल्वन्यत्र मर्त्यानां भूमौ कर्मविधिः स्मृतः । भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान्निबोधत ॥ ७
इन्द्रद्वीपः कशेरुश्च ताम्रपर्णो गभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा सौम्यो गन्धर्वस्त्वथ वारुणः ८
अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः । योजनानां सहस्रं तु द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरः ॥ ९
आयतस्तु कुमारीतो गङ्गायाः प्रवहावधिः । तिर्यगूर्ध्वं तु विस्तीर्णः सहस्राणि दशैव तु ॥ १०
द्वीपो ह्युपनिविष्टोऽयं म्लेच्छैरन्तेषु सर्वशः । यवनाश्च किराताश्च तस्यान्ते पूर्वपश्चिमे ॥ ११
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये शूद्राश्च भागशः । इज्यायुतवणिज्यादि वर्तयन्तो व्यवस्थिताः
तेषां स व्यवहारोऽयं वर्तनं तु परस्परम् । धर्मार्थकामसंयुक्तो वर्णानां तु स्वकर्मसु ॥ १३
संकल्पपञ्चमानां तु आश्रमाणां यथाविधि । इह स्वर्गापवर्गार्थं प्रवृत्तिरिह मानुषे ॥ १४
यस्त्वयं मानवो द्वीपस्तिर्यग्यामः प्रकीर्तितः । य एनं जयते कृत्स्नं स सम्राडिति कीर्तितः ॥ १५
अयं लोकस्तु वै सम्राडन्तरिक्षजितां स्मृतः । स्वराडसौ स्मृतो लोकः पुनर्वक्ष्यामि विस्तरात् ॥
सप्त चास्मिन्महावर्षे विश्रुताः कुलपर्वताः । महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षवानपि ॥ १७
विन्ध्यश्च पारियात्रश्च इत्येते कुलपर्वताः । तेषां सहस्रशश्चान्ये पर्वतास्तु समीपतः ॥ १८
अभिज्ञातास्ततश्चान्ये विपुलाश्चित्रसानवः । अन्ये तेभ्यः परिज्ञाता ह्रस्वा ह्रस्वोपजीविनः
तैर्विमिश्रा जानपदा आर्या म्लेच्छाश्च सर्वतः । पिबन्ति बहुला नद्यो *गङ्गा सिन्धुः सरस्वती
शतद्रुश्चन्द्रभागा च यमुना शरयूस्तथा । ऐरावती वितस्ता च विशाला देविका कुहूः ॥ २१
गोमती धौतपापा च बाहुदा च दृषद्वती । कौशिकी तु तृतीया च निश्चला गण्डकी तथा ॥
इक्षुर्लौहितमित्येताः हिमवत्पार्श्वनिःसृताः ॥ २२
वेदस्मृतिर्वेत्रवती वृत्रघ्नी सिन्धुरेव च । पर्णाशा नर्मदा चैव कावेरी महती तथा ॥ २३
पारा च धन्वतीरूपा विदुषा वेणुमत्यपि । शिप्रा ह्यवन्ती कुन्ती च पारियात्राश्रिताः स्मृताः ॥
+शोणो महानदश्चैव नन्दना सुकृशा क्षमा । मन्दाकिनी दशार्णा च चित्रकूटा तथैव च ॥
तमसा पिप्पली श्येनी तथा चित्रोत्पलाऽपि च ॥ २५
विमला चञ्चला चैव तथा च धूतवाहिनी । शुक्तिमन्ती शुनी लज्जा मुकुटा ह्लादिकाऽपि च ॥
ऋष्यवन्तप्रसूतास्ता नद्योऽमलजलाः शुभाः २६
तापी पयोष्णी निर्विन्ध्या क्षिप्रा च ऋषभा नदी । वेणा वैतरणी चैव विश्वमाला कुमुद्वती ॥
तोया चैव महागौरी दुर्गमा तु शिला तथा । विन्ध्यपादप्रसूतास्ताः सर्वाः शीतजलाः शुभाः ॥

* एतन्नदीनामसु सर्वत्र द्वितीयान्तपाठो ग. घ. पुस्तकयोः । + एतदर्धं नास्ति क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ग. प्रावोचल्लौ° । २ ग. °न्यन्मनुष्याणां भूमिः कर्मविधौ स्मृता । भा° । ३ ग. °णः । भरतो न° । ४ ग. घ. ङ. °र्यग्ग्रामः । ५ ङ. कीर्त्यते । ६ ग. °था । चङ्कुं लोहि° । ७ ग. °ता दिवमाप्नोति यः स्मरन् वे° । ८ ग. चर्मण्वती । ९ ग. ङ. नद्यः ।